ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО

Г Л А С Н И К
59

Ваљево, 2025.

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО

ГЛАСНИК

59

2025

За издавача
Бојана Савчић

Уредник
Милић Милићевић

Редакциони одбор
др Милић Милићевић, пуковник др Далибор Денда, пуковник др Миљан Милкић, др Владимир Кривошејев, др Марија Копривица, др Александра Вулетић, др Нино Делић, Дејан Поповић

Тираж
500 примерака

Графичка реализација и штампа
Агенција БИТ, Ваљево

Штампа
„Топаловић“, Ваљево

Адреса редакције
14000 Ваљево, Поп-Лукина 52, тел. 014/221-028
e/mail: arhivvaljevo@gmail.com ‹ www.istorijskiarhiv.rs

Часопис излази једном годишње

Издавање часописа финансира Град Ваљево

УДК 93/94 ISSN 0354-9143

ГЛАСНИК
Број 59, година 2025.

HERALD
History archive Valjevo
number 59, year 2025

САДРЖАЈ – CONTENTS

ЧЛАНЦИ
ARTICLES

др Ђорђе Вуковић: *Вести о здравственим приликама на простору српских земаља у време Цара Уроша* 5

Александар Ђурђевић: *Јунаци Котешице у Првом српском устанку: Прилог историји једног села Ваљевске нахије* 53

Нино Делић: *Јарослав Јанда у заробљеништву у Ваљеву 1914-1915* 71

ПРИЛОЗИ
SUPPLEMENTS

Дејан В. Поповић: *Спор Симке Динић против државе СХС* 91

Милорад Белић: *Појединачне и групне ликвидације од стране партизана и четника у ваљевском крају током 1941.* 99

Милорад Белић: *Прилог квантификацији жртава Другог светског рата са подручја општине Ваљево, 4. део* 107

Владимир Дамњановић: *Рад и деловање окружног дечијег дома у Боговаћи 1941-1945.* 117

ИЗ РАДА АРХИВА
OUT OF THE ARCHIVE'S WORK

Борис Миливојевић: *Одржавање чистоће града, паркова и гробља Ваљева као делатност градског предузећа Пећина* 129

ГРАЂА
DOCUMENTS

Владимир Дамњановић: *Начелство среза колубарског – Мионица, аналитички инвентар – наставак* 137

Никола Ранисављевић: *Закон о риболову из 1898. године* 175

Дејан В. Поповић: *Тужба Убског трговачког удружења против Михаила Попова* 185

СЕЋАЊА
MEMORIES

Риста Анђелополић: *Феникс из Пецке*.....191

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ
REVIEWS

Александра Вулетић: Милић Ј. Милићевић: *Српска војска, независни војни лист (1908-1912).* 193
Милић Ј. Милићевић: Милорад Радојчић: *Михаило Јевтић Кајле, живот, савременици и потомци* 195

БИБЛИОГРАФИЈЕ
BIBLIOGRAPHIES

Никола Ранисављевић: *Библиографија историографских издања о ваљевском крају у 2024. и 2025. години* 199

IN MEMORIAM

Драгиша Божић 201

Упутство за ауторе 207

УДК= 61:929

Др Ђорђе Вуковић
Звод за јавно здравље Ваљево

ВЕСТИ О ЗДРАВСТВЕНИМ ПРИЛИКАМА НА ПРОСТОРУ СРПСКИХ ЗЕМАЉА У ВРЕМЕ ЦАРА УРОША

Апстракт: Док се у старијој литератури време цара Уроша доживљава просто као крај српског царства, бројна истраживања изнела су многе чињенице из архива на видело, тако да се пред нама оцртава једно бурно и динамично доба. Царство су после смрти првог и најмоћнијег цара Душана Силног снашле бројне невоље, од глади до напада непријатеља, готово у таласима. У позадини великих историјских кретања и налета епидемија куге, могу се уочити извесни подаци о стању и развијености српске медицине. Постоје вести о збрињавању и лечењу рањених и оболелих у појединим градовима царства, а у лукама на периферији државе имамо вести о жртвама куге. Законске одредбе из *Пчињске Синтагме* говоре о положају лекара, избору управника важних хуманитарних установа, плаћању трошкова лечења као судској казни, елементима комуналне хигијене итд. Сачуван је и документ, тзв. повеља–писмо деспота Угљеше који уопштено помиње лекаре у његовој области, али сведочи и о значају превентивне медицине. Једна минијатура из рукописа *Четворојеванђеље (Тетрајеванђеље) цећког патријарха Саве IV* садржи у бордури ликовни украс из чувеног Диоскоридовог рукописа. У Урошево време највероватније је деловао Никола, лекар и преводилац у пчињској области и Марко Паоло, апотекар у Котору. У војсци примећујемо постојање чина „о епи ту страту“, који је задужен за избор здравог терена за логоровање.

Кључне речи: време цара Уроша, куга, глад, Диоскоридов рукопис, Пчињска *Синтагма*, лекари, апотекари, болнице

Тек што се приближила десета годишњица проглашења српског царства, дошло је до промене на трону. После смрти Душана Силног, најмоћнијег владара из лозе Немањића, на престо долази његов син Урош, коме ће каснији летописци замерити младост и неискуство. О Урошевом ступању на престо (1356), стари српски летописи нас скромно обавештавају, попут *Верковићевог*: „и то лето постављен беше на царство син његов, млади

цар Урош“[1]. За разлику од кратких вести наших летописа, пећки патријарх Пајсије Јањевац доноси и детаље дворског церемонијала: „И царском дијадемом обложише га и венац царски положише му и гривну златну и говоре многолетствујући: „Младом цару многа лета!“ И би радост и весеље са жалошћу помешано. По пророку: „С вечери удвори се плач, а изјутра радост“ (Пс. 30,6).[2] Крунисање новог цара пропраћено је издавањем једне пригодне серије новца у којем се подсећа на порекло његове власти: на овом динару Исус Христос предаје владару велики монументални крст са натписом около, а на наличју је приказан Исус који седи.[3] Новог владара тек су чекали бројни изазови, на које нико није могао да га припреми.

Већ у време Душанове смрти почеле су непријатности по српско царство. Последња велика одлука цара Душана, била је да упути војску како би одбранили своју сестру Јелену, која је, као регент у име малолетног сина Младена IV Шубића, управљала Омишом, Клисом и Скрадином – градовима у Далмацији. Душанове војсковође, Ђураш Илијић и витез Палман дали су све од себе, али је угарски краљ већ у првом налету заузео Омиш. Тада је Ђураш Илијић одлучио да Млецима преда Скрадин, уз обавезу да их све превезу у Србију (10. јануар 1356.г.).[4] Тако је кнегиња Јелена, ктиторка манастира Крке, напустила своју област и вратила се у отаџбину.

У срећном историјском тренутку, Шубићи су успели да се наметну као банови Босне, па је њихова владавина тим терито-

---

[1] Стари српски родослови и летописи (у даљем тексту: ССРЛ), средио их Љуб. Стојановић, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XVI, Српска краљевска академија, Сремски Карловци, 1927, 205 – вест бр. 576 г

[2] Патријарх Пајсије, Сабрани списи, Београд, 1993, 83 – вест се налази у Синаксарском житију светог цара Уроша, а нема је опширном житију.

[3] С. Димитријевић, Новац српских средњевековних владара, приредио М. С. Димитријевић, Београд, 2006, 612; исти, Проблеми српске средњевековне нумизматике, приредио М. С. Димитријевић, Београд 2006, 428

[4] К. Јиречек, Историја Срба II, превод Ј. Радоњић, Пирот 20042, фототипско издање из 1952. године, 41, 111. С. Ћирковић, Р Михаљчић, Освајања и одолевања: Душанова политика 1346 – 1355, у: Историја српског народа I. Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), ур. С. Ћирковић, Београд 1981 , стр 556

ријама потрајала око две деценије. „Славни медицински писац, Виљем де Варињана, син професора медицине Вартоломеја де Варињане у Болоњи, био је лични лекар хрватскога и босанскога бана Младена Шубића. Од његових дела, штампаних у XVI веку у Базелу, „Secreta sublimia medicinae“ написана су 1319. по налогу бана Младена и њему посвећена, после чега је Варињана дошао, 1320**.,** у Млетке као посланик Младенов“.[5] Када се кнегиња Јелена склањала од угарског краља, у јануару 1356. године, у Србију, може се претпоставити да је све драгоцености понела са собом, укључујући и вредне рукописе из библиотеке Шубића.

Урошева мајка, царица Јелена замонашила се, можда, четири месеца после смрти свог супруга Душана. Основ за ову претпоставку представља њено монашко име – Јелисавета. За могући датум монашења царице-удовице предложен је Ускрс 1356. године, који је те године падао 24. априла. Тог дана прославља се света Јелисавета, игуманија једног цариградског манастира.[6] Светитељка је била кћерка угледног дворанина Евномијана са титулом дисипата и Јефимије, измољена после 16 година брака. После смрти родитеља, света Јелисавета је пошла монашким путем. Стигла је и до цариградског манастира Светог Ђорђа „Микро Логоса“, у којем је игуманија била њена тетка.[7] После теткине смрти, млада Јелисавета је постала игуманија манастира. Једном приликом, каже се у житију, света Јелисавета је исцелила кћерку јединицу једног богатог Цариграђанина, која је патила од менорагије, уз помоћ „светог уља великомученика Георгија“. На овом месту, „вероватно је реч о уљу из кандила нарочито поштоване иконе манастирског патрона“ (тј. светог Ђорђа).[8] На основу овог податка из житија, може се помишљати да је избор имена светитељке која лечи гинеколошка обољења за царичино ново, монашко име, можда, имао везе са здравственим тегобама.

Пад области кнегиње Јелене Немањић–Шубић и монашење царице Јелене–Јелисавете, као да су подстакли непријатеље да

[5] К. Јиречек, Историја Срба II, 315

[6] Б. Милутиновић, Р. Радић, О времену замонашења царице Јелене. Једна претпоставка, ЗРВИ 33 (1994), 200 – 201.

[7] Б. Миљковић, Чудотворна икона у Византији, Београд, 2017, 100 – 101

[8] Исто, 101

окруже царство са свих страна. У пролеће 1356. године, деспот Ниħифор II Орсини допловио је лађама из Еноса и извршио успешан препад на српске територије. Остварио је продор у дубину освојивши неке градове у Тесалији и Акарнанији. Он је после пар година погинуо у борби са албанским племенима код Ахелоја.[9] Убрзо су синови великог доместика Димитрија Палеолога, велики примикирије Алексије и протосеваст Јован, као да пипају пулс, отпочели нападе на лучке градове у близини границе српског царства. Браћа су преотела градове Хрисопољ, Анакторопољ и оближње острво Тасос, којима је једно време господарио бивши присталица свргнутог Јована VI Кантакузина. У марту 1357. године, цар Јован V Палеолога је званично предао освојене градове и острво Тасос браћи Палеолог у баштинску својину.[10]

После успеха два брата, Алексија и Јована Палеолога, на истом подручју јавио се нови непријатељ. Претендент на византијски престо, Матија Кантакузин, је хтео да освоји Сер. Ако је веровати опису догађаја из пера његовог оца, збаченог цара Јована VI Кантакузина, Матија је ступио у тајне преговоре са неким истакнутим личностима на српском двору. Смео поход отпочео је у лето 1357. године, продором кроз христопољске кланце, потпомогнут турским одредима.[11] У опису овог Матијиног похода из пера његовог оца, бившег цара Јована Кантакузина, налазе се подаци који указују на поједине медицинске прилике тог доба, које ћемо у наставку изложити.

---

[9] Јиречек, Историја Срба I, Пирот 20042, 238 – 239 – по Јањинској хроници 6866. (1357/1358) године, али савремени историчари смештају његову погибију у 1359. годину. Р, Михаљчић, Почетак Урошеве владавине – спољни напади, у: Историја српског народа I. Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), ур. С. Ћирковић, Београд 1981, 566 – 567

[10] Ферјанчић, Српски и византијски Сер у XIV столећу, САНУ, Београд, 1994, 66, Д. Корać, Света Гора под српском влашћу, ЗРВИ 31 (1992), 42 , 43, 156 – 157. Остаје нејасно да ли су Срби заузели ову област. Према К. Јиречек, Историја Срба I, 232 – Јован V Палеолог је истиснут из Тракије, али су му остале Солун и северна егејска острва, са главном тврђавом на Тенед(ос)у. Р, Михаљчић, Почетак..., 567

[11] Византијски извори за историју народа Југославије, том VI, ур. Ф. Баришић и Б. Ферјанчић. Београд 1986 (у даљем тексту: ВИННЈ VI), 570. Јиречек, Историја Срба I, стр. 240. С. Ћирковић, Област кесара Војихне, ЗРВИ 34 (1995), 179. Р, Михаљчић, Почетак..., 56

На Матијино изненађење, Сер се није предао, већ је кесар Војихна са командантом (архонтом) града пружио снажан отпор.[12] Опсада је потрајала, а преокрет су донеле трупе које је послао цар Урош, па је Матија одбачен далеко од серских зидина. Коначно, у бици код старог града Филипа, цар Матија је поражен па се сакрио у оближњу мочвару. „Један од царевих слугу лежао (је) рањен код њих и пошто је знао да неће преживети“, одао је браниоцима Филипа Матијин идентитет и место скривања.[13] Из наведеног описа видимо да је Матијин слуга Гавра(с) рањен, да је пренет у град, да је тамо лежао, да су га неки људи из Филипа окружили, да је са њима разговарао, па су му, вероватно, потврдили да неће преживети и онда је њима поверио где се Матија крије.

Тако заобилазним путем долазимо до сазнања о покушају Гавриног (Гаврасовог) збрињавања у граду Филипи и о неким људима поред рањеникове постеље. Овде можемо очекивати вест о указивању стручне медицинске помоћи и о присуству лекара, али Јован Кантакузин је шкрт на речима, можда и што је реч о човеку који је одао место скривања његовог сина.

Матија је пронађен и заробљен, а на ту вест кесар Војихна је за дан стигао у град. Свог високог заробљеника одвео је у у Драму. Ту, у Драми, „удостоји га великом бригом и чашћу“. [14] Тај топос о „бризи и части“ бивши цар Кантакузин је волео често да користи. У опису збрињавања рањеног слуге Лазарета (1344) , Кантакузин истиче да је рањеника обасуо „великом бригом“ у Кумуцини и повратио га у живот.[15] Нешто касније, Кантакузин ће при-

[12] С.Ћирковић, Област..., 80 - Није јасно ко је био архонт града. Изнете су разне претпоставке, да је то био ћесар Војихна (Јиречек, Историја Срба I, стр. 240), затим Јован Угљеша (по Ст. Новаковићу) или кефалија Дука Нестонг (по Г. Острогорском). Б. Ферјанчић, Византијски и српски Сер у XIV столећу, Београд, 1994, 66, 67. – мислио је да су Угљеша и Нестонг заједно бранили Сер. Заправо, постоји могућност да је Угљеша предводио Урошеве одреде који су хитали у помоћ опкољеном граду, поготову ако се зна да је следеће године посведочен са титулом великог војводе. По чл. 129 ДЗ, он је, као (велики) војвода, могао да замењује цара на походу. Текст и превод овог члана у: Душанов законик, приредио Ђ. Бубало, Београд, 2010, 101, 197

[13] ВИНЊЈ VI, 570

[14] Исто. 571. Ћирковић, Област ..., 180

[15] ВИНЊЈ VI, 464. И у другим деловима Кантакузиновог историјског списа,

поведати како је српска царица показала „почаст, гостољубље и бригу“ према оболелом патријарху Калисту (1363).[16].

У наведеним случајевима реч је о стручном збрињавању рањеног или оболелог човека. У случају хватања Матије, изгледа да је заробљеник промрзао или се прехладио приликом скривања у мочвари. То значи да је и Драма, како и сматрамо, била место где је Војихна могао да обезбеди медицинску помоћ свом угледном затворенику, Кантакузиновом савладару и претенденту на византијску царску круну. Могло би се помишљати да таква помоћ (или такав висок ниво стручне помоћи) није могла бити указана у граду Филипи, па га је Војихна превео на свој двор у Драму.[17] Да би се договорио о судбини драгоценог заробљеника, кесар је пошао на пут.

„Имајући такву намеру, упутио се ка Серу, А савладан неком болешћу на путу за двадесет пет дана би спречен да дође у Сер, не могавши да се сам креће.“[18]

Болест није прецизно хронолошки датирана, али када се узме у обзир бројност догађаја (тајни преговори, продор Матијине војске током лета 1357. године, опсада Сера, пристизање Урошеве војске и сламање опсаде, повлачење и реорганизација Матијине војске, битка код Филипа и заробљавање Матијино, превођење у Драму, пут до Сера), Војихнино боловање можемо да сместимо у јесен, можда чак дубоко у јесен 1357. године. Кантакузин даље приповеда како болесни Војихна није могао сам да се креће и то је једини симптом болести који даје. Личност таквог ранга, као Војихниног, сигурно није кретала на пут сама, у тако осетљивом историјском тренутку, али не видимо из Кантакузинових речи да се неко из пратње разболео.

Боловање од 25 дана је прилично дуг период и свакако Војихна није остао у путу. Можемо претпоставити да су га пратиоци пренели, највероватније у његовој двор у Драми. Тако угледна личност је, свакако, била окружена бригом укућана и лекарском

рецимо приликом описа опсаде Сера (1342) и других градова, ми срећемо вредне податке који указују на медицинске прилике тог доба.

[16] Исто, 575

[17] Још је Ћирковић, Област...,180 – 181 – наслутио да Кантакузинов исказ има посебан значај.

[18] ВИИНЈ VI, 571

негом, али о томе Кантакузин ништа не говори. Војихна се ипак опоравио и одиграо значајну улогу у преговорима. Размењена су и посланства између два двора, па је Матија, коначно, изручен својим противницима – Палеолозима.[19]

Хаос који је Матија Кантакузин изазвао својим смелим, али несувислим походом, искористили су други непријатељи српског царства. Користећи свеопшту пометњу, браћа Палеолог су напали и освојили важну луку Христопоље. Они су убрзо награђени високим звањима од цариградског двора: Алексије је постао стратопедарх, а Јован – велики примикирије.[20]

Српски двор је претрпео изненадни удар са друге стране. Урошев стриц, деспот Синиша се прогласио за цара Симеона у Костуру, кренуо против синовца и продро кроз албанске територије све до Скадра, где је поражен (1358). После тога, Симеон-Синиша се повукао на територију Тесалије, где је владао до краја живота. Мир са пораженим Синишом склопио је Урошев војсковођа Хлапен, после заузимања тврђаве Дамасис.[21] То би, изгледа, био мир између два српска царства, јер од овога времена ми не видимо ратне сукобе између стрица (Синише) и синовца (Уроша).

Белешке о гладној години и појавама куге

Прве године Урошеве владавине додатно осветљавају *Летопӣсачке белешке***,** које, по оцени Љ. Стојановића, представљају „познији препис (XVI–XVII века) старијег заметка кратких летописа“.[22] Време цара Уроша обухватају прве три белешке: о смрти цара Душана, о појави глади и о боју краља Вукашина и деспота (не наводи се име) на Марици. Непознати летописац тврди да је треће године од смрти цара Душана наступила глад: „сије лето бист гладна година“.[23]

[19] Исто, 571 – 572

[20] Р, Михаљчић, Почетак..., 567

[21] К. Јиречек, Историја Срба I, стр. 240 – 241. Р, Михаљчић, Почетак..., 569 – 570

[22] Стари српски записи и натписи, књ. VI, сакупио и приредио Љ. Стојановић, фототипско издање, уредник Л. Черњић, Београд, 1988, 82 – 83

[23] Исто, стр 82

Теми ***гладне године***, Љ. Стојановић ће се поново вратити када буде приредио своју знамениту књигу „*Стари српски родослови и летописи*“. У поглављу „Замеци и изводи из летописа“, он ће напоредо приказати вести из *Летописачких бележака* (сада: II заметак летописа) и Хаџи–Јордановог летописа (III заметак). Том приликом, показаће се да оба летописа под истом годином доносе вест о години глади.[24] У поглављу „*Свод (свих летописа и заметака) од смрти Душанове па докле који траје*“, Стојановић доноси, у одељку „576 ђ 6864“, детаљнију вест из *Дечанског летописа*: „зацари се син његов Урош и беше гладна година и свуда беше несугласје, непокорни властелини српски својем цару [беху]...“.[25] Година 6864 одговара години 1355/1356, која представља почетак владавине цара Уроша.

У истом своду, Љ. Стојановић ће груписати и све друге вести о гладној години под одељак 577 и поделити у две варијанте (577а и 577б). У варијанти 577 а – налази се већина летописа, али међу њима нема сагласности када је избила глад. Летопис, који је први наведен, доноси вест да је глад избила „по смрти цара Стефана“ и у томе је сродан *Дечанском летопису* који каже да је то било на почетку Урошеве владавине. Већина летописа и њихових заметака каже да „бист гладна година“ (II заметак летописа, III заметак летописа, *Сеченички*, *Цетињски*, *Григоровичев*, *Вукомановићев*, *Врхобрезнички*, *Јанков* и *Васићев* летопис). *Хиландарски летопис* даје годину 6865, *Београдски I летопис* тврди да је то било друге године „царства Уроша цара“, *Габровски* – у време „царовања Урошева“ и *Дорпатски I* летопис – „у дане Уроша“.[26] Година 6865. из *Хиландарског летописа* одговара 1357/58 и у томе је слична тврдњи *Београдског I летописа* да је то било друге године Урошеве владавине: ако је прва година била 1355/1356, онда је друга година 1356/1357, а непознати писац *II заметка*, с којом је и отпочело истраживање, да је то било треће године Урошевог царовања (1357/1358).

---

[24] ССРЛ, 112. Податак да је II заметак први пут објављен у Прилозима III 46, па тек онда у Записима и натписима под бр. 9918 – 31.

[25] Исто, 205 – занимљиво је да летописац даје приближно тачан број година Урошеве владавине (17 лета).

[26] Исто, 205

У варијанти 577 б – имамо мањи број летописа који описују доживљај те глади, па се каже да је „била велика глад“ (*Рачански*), што је допуњено исказом „какве не беше од стварања света и потом поново, Христе милостиви, да је не буде“ (*Дорпатски и Руварчев I*). Сведочанства ова два летописа су потресна и делују као да потичу од очевидца. Посебан утисак оставља зазивање „милостивог Христа“, што можда значи да је постојао посебан култ Христа са таквим епитетом.[27] У задужбини краља Милутина, цркви Св. Никите код Скопља уочена је фреска уз иконостас на којој Христ има епитет „Милостиви“.[28]

Сви наведени летописи смештају глад у неку од прве три године Урошеве владавине. Предложено је компромисно решење, по коме је глад била 1358. године, али се признаје и да летописи бележе глад после смрти цара Душана (20 децембра 1355.).[29] Овакво решење подразумева две „одвојене“ гладне године. Наравно, морамо бити опрезни приликом извођења закључака само на основу летописа, јер они нису увек поуздани.[30]

Поред вести из летописа које нису сигурне у одређивању хронологије „године глади“, можемо да се ослонимо на вести из дубровачког архива. Видимо да су у употреби били стари руднички гроши („grossi de Rudinicho antisi“). Коришћен и излизан новац није ни могао да се изрази у броју, већ само у тежини (1356). Такође, један судски документ каже да се српски новац

[27] О бројним епитетима уз чудотворне иконе в. Б. Миљковић, Чудотворна икона..., 257–283

[28] М. Марковић, Хиландар и живопис у црквама његових метоха – пример Светог Никите код Скопља, у: Ниш и Византија IV, ед. М. Ракоција, Ниш 2006 (281 – 296) , стр 288, наставак фусн. 21. Постоји претпоставка да је црква осликана после Милутинове смрти (1321) – исто, 291 – 292

[29] Р. Радић, Глад, у: Лексикон српског средњег века, прир. С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999, 114 – 115; исти, Јер таква глад би по свима крајевима (Глад у српским земљама XIII–XIV века), у: Пошасти на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад), ур. С. Мишић, К. Митровић, Београд 2021, 31.

[30] С. Мишић, Глад у средњовековним српским земљама – узроци и последице (Прилог методологији истраживања), у: Пошасти на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад), ур. С. Мишић, К. Митровић, Београд 2021, 10–11. О веродостојности вести из летописа детаљније у „Закључку“ овог рада.

(de grossis slavonicis) који се има дати за рачун суме исплаћене у Србији одређује његовом тежином (yperperos sexcentos de grossis slavonicis de yperperis decem et novem pro libra).[31] Госпари града Дубровника у марту 1357. године морали су да донесу тешку одлуку шта да ураде са обрезаним и оштећеним динарима (grossorum to(n)surum et grossorum falsorum) који су се појавили у њиховом граду, при чему је владала и оскудица сребрног новца на тржишту.[32] На основу података из Дубровачког архива знамо да је крајем децембра 1357. године пред зидине Дубровника приспео нови талас придошлица, па се претпоставља да је међу њима било и гладних из српских земаља у залеђу града Светог Влаха (Хум и Требиње).[33] Вести о употреби оштећеног српског новца у Дубровнику у марту 1357. могле би се повезати са подацима о појави избеглица под зидинама града у децембру исте године и са тврдњом заметка летописа, означеног као *II заметак*, да је било глади 1357/58. године. Практично, од краја 1355. до 1358/59. године наизменично се бележе вести о глади и нестабилности у царским финансијама. Три године трају ратна дејства на тлу Урошеве државе – са југа надиру Грци из три правца, Синиша се проглашава за цара и продире све до Скадра, да би на крају Тесалија и Етолија остале отцепљене покрајине, али сви они бивају заустављени од велможа и војске верне цару Урошу.

Појачано ангажовање војске, финансијски трошкови и територијални губици изгледа да су утицали на цара Уроша и његове саветнике да тешка срца предузму изнуђене финансијске мере, попут коришћења излизаног и оштећеног новца, не би ли се предупредила катастрофа ширих размера. У таквим тренуцима, може се очекивати глад, поготово у оним крајевима који су били изложени ратним дејствима. Због овог континуитета можемо говорити да је глад потрајала више година, а врхунац или

[31] С. Димитријевић, Проблеми српске средњовековне нумизматике, приредио Милан С. Димитријевић, Српско нумизматичарско друштво, Београд 2006, 18

[32] Исто, 412

[33] Д. Динић Кнежевић, Миграције становништва из јужнословенских земаља у Дубровник током средњег века, Нови Сад 1995, 236; Р. Радић, Јер таква глад би по свима крајевима (Глад у српским земљама XIII–XIV века), 31.

„велика глад“ (*Рачански* и *Дорпатски* I летопис), изгледа да је био 1358/1359. године (по *Летописачким белешкама*). Проблем „гладне године“ компликовала је и појава болести. Према историчару Николи Рањини, у Дубровнику се појавила куга 1358**.** године.[34] За наредну годину (1359), имамо податак да је куга владала у области Дунава.[35]

Подстакнути вестима о присуству куге у Дубровнику, модерни историчари су поклонили пажњу чл. 229 *Которског статута* из 1359. године, којим се додатно олакшава стицање грађанства за посаднике (земљорадници беземљаши који су везани за посед свог господара) у овом граду.[36] Тај члан представља извесну допуну чл. 225 истог тог статута за који се претпоставља да је донет 1348. године и који је први увео олакшице за упис у грађанство. [37] Пошто се обе године могу довести у везу са харањем куге, то је претпостављено да су се њене погубне последице осетиле и у овом приморском граду немањићке државе, али су затражени још неки докази у прилог ове претпоставке, јер куга се у овим члановима уопште не помиње, а за чл. 225. се само претпоставља да је донет 1348. године.[38] Поред тога, чл. 225 *Которског статута* сличан је чл. 195. *Будванског статута*: исто се олакшава насељавање становништва у град, само што је у Котору човек морао да чека две године, а у Будви годину дана пре него што поднесе молбу за стицање грађанства.[39]

---

[34] Р. В. Катић, О појавама и сузбијању болести код Срба од 1202. до 1813. године, Београд, 1965, 62

[35] Исто, стр 62 – ову кугу помиње после епидемија у Дубровнику – 1348, 1371 и 1347 (erata: 1374).

[36] Statuta civitatis Cathari – Statut grada Kotora, knjiga II, ur. J. Antović, Kotor 2009, 245–246; тумачење: Л. Блехова–Челебић, Помени куге у которским архивским списима 1326 – 1503, Историски записи 1–2, Подгорица 2002, 32 и 33. уколико је претпоставка о разлозима доношења чл. 229 Которског статута тачна, то би значило да је у овом граду она харала 1358. или 1359. године.

[37] Statuta civitatis Cathari – Statut grada Kotora II, 244

[38] М. Маловић–Ђукић, Прилог о додељивању которског грађанства у средњем веку, Историјски часопис (у даљем тексту: ИЧ) 50 (2003), 63 (ф.н. 35)

[39] Средњовјековни статут града Будве: са пропратним документима из млетачког периода, ур. Жика Бујуклић, М. Бањевић, прев. Н. Вучковић, К. Митровић, Будва 2023, 93, 231; Ж. Бујуклић, Правно уређење средњовековне будванске комуне, Београд 2014, 73–74.

Текст члана 225 *Которског статута* саопштава да је доношење оваквих мера образложено жељом да се побољша стање и оживи град (pro meliori statu et reformatione civitatis praedicte).[40] Ако је овај члан статута заиста донет 1348. године, то његово дејство није донело побољшање у наредних 11 година, па је усвојен чл. 229 којим је проширен списак оних који се насељавају у град. Да ли је одзив слободног сеоског становништва био толико слаб, да су морали да се позову у град и посадници? Поред тога, досељено становништво, док је чекало свој ред на стицање грађанства, било је ослобођено обавезе чувања страже и плаћања пореза. Не треба занемарити ни једно старије мишљење да је слободно досељавање у приморске градове остало ограничено према чл. 115, чл. 140 и чл. 141 *Душановог законика.*[41] Ти чланови су забрањивали примање пребеглица из војске, као и кметова који су напуштали једног господара и прелазили код другог тражећи веће повластице.[42] Тиме би се ублажиле превелике промене социјалне структуре у приморским градовима.

Тек што је време глади минуло и царска власт се стабилизовала, уследило је ново искушење – поход угарског краља Лудвига у пролеће 1359. године, који је успешно заустављен.[43] После војног успеха, уследио је радостан догађај – женидба цара Уроша са влашком принцезом Аном из династије Бесараба (1360). Сада су могле да се кују серије новца на којој су приказани цар и царица како држе двоструки крст, а на наличју је приказано попрсје Исуса Христа.[44]

Почетком 1361. године, велики кнез Војислав Војиновић, уз помоћ Которана, отпочео је рат против Дубровника. Сматра се да је тај рат изавао глад у залеђу.[45] Дубровчани су крену-

---

[40] Statuta civitatis Cathari II, 244; тумачење: Блехова–Челебић, Помени куге..., 33

[41] Текст и превод ових чланова у: Душанов законик, приредио Ђ. Бубало, Београд, 2010, 97, 104, 191, 203

[42] И. Синдик, Однос града Будве према владарима из династије Немањића, Историјски часопис 7 (1957), 31

[43] К. Јиречек, Историја Срба I, 241

[44] С. Димитријевић, Новац... , 612, исти, Проблеми ..., 428. Постоји могућност да је ова серија динара искована у царској ковници новца у Охриду – исти, Новац ..., 266 – 267

[45] Р. Радић, Јер таква глад би по свима крајевима, 31

ли у поморску блокаду Котора, како би спречили допремање соли. Тај потез није уродио плодом, јер се појавио млетачки трговац Марин Соранцо, који је успешно заобишао блокаду и допремио со у Котор.[46] У међувремену, поново се појавила епидемија куге.

Нови таласи куге

На простору Медитеранског басена појавили су се нови таласи застрашујуће епидемије. У Цариграду је беснела куга 1361/1362 године па је цар морао да прибегне увођењу нових и тежих пореза.[47] По Рањини, куга се у Дубровнику јавила 1361**.** године. Она је владала годину дана и изазвала велики помор. Поново се јавила 1363. године, када је пренета из Италије. Ова епидемија је изазвала много теже губитке код становништва.[48] Постоји податак да је и у Тесалији забележена куга 1362. године, па је у литератури изражено мишљење да је одатле могла да се пренесе у Урошево царство.[49]

Епидемије су уредно забележене ван граница Урошевог царства. Хроничар Михајло Панарет бележи, у Трапезунтском царству, тешке епидемије током 1362. и 1363. године, које су однеле знатан број жртава, а на острву Кипру 1363. године забележена је епидемија од стране тамошњег хроничара Леонтија Махераса[50]. Вести о опакој бољци сачуване су и у *Кратким ѣрчким хроникама*. Примера ради, једна *Кратка хроника* бележи десет „смрти“ у распону од скоро сто година (од 1347/48 до 1440/41). Тако се „трећа смрт“ догодила 6871 (=1362/1363). У *Краткој ѣрчкој хроници*, сачуваној у рукопису из друге половине XIV века, која се чува у Оксфорду, бележи се пет епидемија, а на Криту „велика смрт“ је забележена под годином 6873 (=1364/1365).[51]

[46] М. Маловић–Ђукић, Которски кумерак солски у средњем веку, ЗРВИ XLI (2004), 461 – 462

[47] Р. Радић, Страх у позној Византији књ. I, Београд, 2000, 126

[48] Реља В. Катић, О појавама и сузбијању болести код Срба ..., 62

[49] Катић, Медицина код Срба у средњем веку, САН, Београд 1958, 107

[50] Р. Радић, Страх у позној Византији I, 125

[51] Исто, 125 – 126

Мада се у тумачењу ових вести о пет или десет „смрти“, у зависности од територије која је погођена болешћу, бележи „велики страх“ од ове пошасти који је постојао међу средњовековним становништвом, ми овде препознајемо тежњу образованих људи византијског цивилизацијског круга да схвате правилност јављања кобне епидемије и покушају да из тога извуку неку поуку.[52]

Епидемија куге је погодила и Котор. Власти Прејасне републике дозволиле су 1363. године својим трговцима који су бежали од куге у Котору, да врате робу у Млетке без плаћања уобичајеног пореза.[53] Што се тиче епидемије куге у унутрашњости српског царства имамо недовољно сигурну претпоставку да је 1362. године куга из Тракије прешла у Србију, односно да се појавила у Тесалији.[54]

За исти период постоје подаци о смрти више уважених личности из домаћих извора, али је разлог њихове смрти непознат. Тако је на северној фасади цркве манастира Трескавца уграђена је плоча са словенским натписом која говори да је Дабижив, енохијар (пехарник) цара Уроша, умро јануара 1362. године.[55] На другој страни царства, према оштећеном натпису, умро је извесни поп Радојевић у априлу исте године и сахрањен на гробљу манастира Сопоћани.[56] Сматрамо да је мало вероватно да би нека особа, било високи достојанственик на двору, било свештеник, могла бити сахрањена у манастиру да је преминула од куге.

У ово време, са историјске позорнице силази и Ђураш Илијић, војсковођа цара Душана. Он се од 1362. више не помиње у из-

---

[52] Исто, 126

[53] Блехова – Челебић, Помени куге..., 33

[54] Катић, Медицина код Срба ..., 107 – тврди да је куга „била поново пренесена у нашу земљу и то из Тракије“; пре тога јављала се и 1348 године; Реља В. Катић, О појавама и сузбијању болести код Срба ..., 61 – тврди да су Турци освојили Тесалију од Срба, јер је владала паника због појаве куге.; исто, 62 – помиње, по Рањини, да се куга пренела из Тракије у Дубровник. Овде су очигледно помешане две грчке покрајине, али се вероватно мисли на Тракију, јер Тесалија још није пала под турску власт

[55] Стари српски записи и натписи I, прикупио их и средио Љуб. Стојановић, Сремски Карловци, 1902, 43 – запис бр. 122. Превод у: М. Глигоријевић – Максимовић, Сликарство XIV века у манастиру Трескавца, ЗРВИ 42 (2005), 85, 130

[56] Стари српски записи и натписи, I, 43 – запис бр. 123

ворима, а гроб му је откривен код цркве светог Арханђела Михаила на Превлаци.[57] Пишући о крају кнежевог живота, Јиричек се опрезно изјашњава: „Али он је, када је опет избила епидемија куге, убрзо затим умро (1363).“[58] Као што видимо, цењени историчар је изузетно опрезан: велики кнез је умро одмах после избијања епидемије куге, али се разлог смрти не саопштава. Близина цркве поред које је постављен надгробни камен говорила би да Ђураш Илијић није умро од болести које би се људи плашили.

Пред појавом куге, венецијански трговци су побегли из Валоне и Драча, али је њихова заостала имовина постала предмет пљачке. Тим поводом, млетачки сенат на седници од 24. септембра 1363**.** године одлучује да интервенише „apud despoti et alios“ [код деспота и других] ради повратка опљачкане имовине својих грађана у Валони. Деспот коме су се обратили био је Јован Комнин Асен, рођени брат царице–удовице Јелене-Јелисавете, а ово је његов последњи помен у изворима.[59] Деспотов син и наследник Александар, помиње се тек у фебруару 1366. године као „dominus Canine et Aulone“ (господар Канине и Валоне). Изнета је претпоставка да је деспот Јован умро од куге, али би ову претпоставку требало боље документовати. [60]

И у овим временима, људи у српским земљама су могли да се ослоне на помоћ стручних лица. Из једног документа о расподели заоставштине (1395), сазнајемо да је свештеник Тома наследио имовину свог оца, апотекара Марка Паола у Котору. „Те године он је могао имати најмање 25 – 30 година, по чему излази да је његов отац Марко био которски апотекар још у време владавине цара Уроша и Тврткa Првог. Кућа је раније припадала неком Милману, ваљда тасту апотекара Марка. У њој је радила стара апотека. Кућа је на три спрата.“[61] Доста опрезно је изве-

[57] Јиречек, Историја Срба I, 243

[58] Исто, 242

[59] Б. Ферјанчић, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, САНУ, Београд 1960, 167 , (ф.н. 23)

[60] Јиречек, Историја Срба I, 244 – мисли да је деспота „по свој прилици, покосила куга у години 1363.“, али не разрађује ову претпоставку; Б. Ферјанчић, Деспоти ..., 167 (ф.н. 57) – мисли да је претпоставку изнео А. Соловјев, а не помиње Јиричека.

[61] Ковијанић, Р. Увод, стр. 32, у: Грађа за историју српске медицине – доку-

ден закључак како је Марко Паоло из Венеције дошао у Котор пре 1370. године.[62] Оно што се добило Ковијанићевом рачуницом јесте вероватна година рођења његовог сина свештеника Томе, које је у моменту примања наследства, имао највероватније 20–25 година („најмање“, каже Ковијанић).[63] Тако долазимо до периода 1365. – 1370. године када је, врло вероватно, рођен апотекарев син. Али то је година рођења Марковог сина, а не и време Марковог доласка у Котор. Марко Паоло је требало да се насели у Котор, отвори радњу, проведе неко време живећи у граду (по изменама *Которскоī статута* – бар две године) пре него што поднесе захтев за пријем у грађанство, изађе на добар глас, ожени се, роди сина, при чему нисмо сигурни да ли му је то прво дете или је имао још неко које је умрло на порођају или у детињству. [64]

Тако добијамо још један период од приближно пет година, које је Марко провео у Котору, односно имамо период 1360. – 1365. године, када је вероватно стигао у Српско царство и започео своју каријеру. Вероватно је дошао око 1360. год., дакле, пре куге, јер тешко да би се одлучио да се насели у град кроз који је управо протутњала „црна смрт“. Врло вероватно да је Марко Паоло био сведок харања епидемије у приморским градовима током 1362. и 1363. године.

Наше доста скромно сазнање о присуству једног апотекара у проучаваном периоду проистиче из чињенице да нису сачуване которске архивске књиге за време владавине цара Уроша. Ако обратимо пажњу на период 1326 – 1337. године, када су такви подаци сачувани, видимо да је забележено седморо лекара и шесторо апотекара, махом Италијана. Упркос овој предоминацији, забележени су и домаћи здравствени радници – хирург Марин Баранин и апотекар Ратко Озринић. Међу лекарима, архивски за-

менти которског архива, књ. I (XIV и XV век), приредили С. Мијушковић и Р. Ковијанић, Београд 1964, стр. 30 – 31. У самој Грађи за историју српске медицине нигде се не помиње овај документ, осим у уводу. Колекција објављених списа за овај период почиње са документом из јануара 1396. године на стр. 45.

[62] Исто, 30.

[63] Исто, 32

[64] Statuta civitatis Cathari – Statut grada Kotora II, 244 – 246

писи разликују *физикусе* (*медикусе*), који су лечили тзв. „унутрашња“ (интернистичка) обољења, и *хирурīе*, који су оперативно збрињавали ране, повреде и болести. Слободно се може претпоставити да су Которани задржали овакву структуру здравствених радника и у време цара Уроша. Поред Марка Паола, вероватно су ангажовали још неког апотекара, као и лекаре, само што нам њихова имена нису позната. Свакако се поклањала пажња да на располагању буду и *бербери*, задужени за лечење зубобоље и видање рана уопште. Колико су Которани улагали у здравствену културу свог града, говори и архивске податак да је до краја XIV века почео да ради и један ветеринар – магистар Лоренцо из Болоње (magister Laurentius mareschalctus de Bononia).[65]

Патријарх Калист међу Србима

У време општих повољних прилика, дошло је до иницијативе да се две цркве и два царства помире. Цариградски патријарх Калист је, према једној од *Кратких īрчких хроника***,** сачуваној у два преписа, другог индикта 6872 (1363/64) године, као посланик отишао у Србију и тамо умро. *Кратка хроника*, сачувана у болоњском кодексу, наводи прецизан датум (20. јула 1363**.** године) када је патријарх отишао Србима и затим тамо умро.“[66] Насупрот *Кратким īрчким хроникама*, Теофан Ватопедски опширније приповеда како је патријарх Калист „са својим клиром“ прво стигао на Св. Гору, где је хтео да се сретне са св. старцем Максимом. „И када се нашао у келији старца са својим клиром, старац дочека патријарха и овај га благослови. Шалећи се после поздрава овако га поздрави: „Овај старац изгуби своју старицу. Хајде, разгневљени у село, хајде, несрећниче, у кућу. “ И после разговора, пратећи га отпоја: „Благо онима којима је пут чист, који ходе у закону Господњем. “, проричући им сахрану.“ [67]

[65] К. Митровић, Неколико цртица, 89 - откриће податка о присуству ветеринара дугујемо истраживачком труду Реље Катића. За здравствене прилике у време Урошевог оца видети: Ђ.,Вуковић, Српска медицина у време цара и краља Стефана IV Душана, Гласник Историјског архива Ваљево 58 (2024), 5-41

[66] Ферјанчић, Српски и византијски Сер .... , 68 ; ВИИНЈ VI, 573, (ф.н. 656). Наведен је, дакле, датум поласка из Цариграда, не и смрти патријарха.

[67] ВИИНЈ VI, 647 . Максим је отпевао стих из Пс. 118, 1.

Патријарху који је пошао за Србију, били су потребни грчки монаси који су имали добре односе са српским властима.[68] Такав је био Максим Кавсокаливит, којег су походили неки Срби, али се не наводе њихове титуле и достојанства.[69] После саветовања са Максимом, Калист је продужио пут за Сер. На одредишту, патријарха је свечано дочекала царица-монахиња Јелена–Јелисавета, како казује Кантакузин: „радо прими посланство, као и сви великаши Трибали ... и патријарха су дочекали са клицањем и великим поштовањем.“[70] Пријем је био величанствен и срдачан, тако да је цео догађај личио на бајку. Упркос обостраном разумевању, убрзо се све преокренуло: „Тако се догоди да сам патријарх падне у тешку болест од које је умро, а осим малобројних и други [његови] пратиоци. А водио је најодабраније од угледних из свештенства цркве; зато се и међу многима разгласи да су они преварени од Трибала умрли од отрова.“[71]

По Кантакузину, умрли су Калист и неки чланови пратње, а сви су били угледни. Кантакузин не саопштава колико се њих разболело, а колико умрло. Не саопштава изричито ни да ли су позвани лекари и да ли је указана лекарска помоћ.

Б. Ферјанчић је први претпоставио, на основу *Кратких хроника*, да је Калист умро у августу 1363. год., пошто је на пут кренуо 20. јула.[72] Заправо, он је из Цариграда прво отишао у Свету Гору. Калист је могао директно да искористи то што је цар Јован Палеолог одобрио монасима Ватопеда (септембар 1356.) да долазе својим бродом у Цариград и друга места његовог Царства, ради трговине.[73] Патријарх се на Светој Гори задржао, о чему говори опис сусрета са св. Максимом Капсокаливитом, за кога се зна

[68] У време Калистове посете прот Свете Горе је био Доротеј Србин из манастира Хиландара: Д. Кораћ, Света Гора ..., 137 – 138

[69] ВИИНЈ VI, 645

[70] Исто, 574. Под Трибалима се подразумевају Срби.

[71] Исто, 574 – 575

[72] Г. Суботић, Обнова манастира Светог Павла у XIV веку, ЗРВИ 22, 216 – 217 (ф.н. 62) – подсећа да је Б. Ферјанчић први датирао Калистову мисију у лето 1363. године на основу податка Кратких грчких хроника и претпоставио да је патријарх умро у августу исте године.

[73] Б. Ферјанчић, Поседи византијских провинцијских манастира у градовима, ЗРВИ 19 (1980), 243

да је припадао братству манастира Лавре.[74] Као патријарх, он се морао срести и са протом Доротејем и игуманима виђенијих манастира, пре свега са игуманом Лавре, којој је припадао Максим, а очекивао би се сусрет и са игуманом Хиландара. После Свете Горе, патријарх је могао светогорским лађама да се одвезе до ушћа Струме и даље реком да уплови у српско царство.[75] У Сер је стигао, можда, у септембру. Отпочели су разговори са царицом–монахињом и српским великашима, а онда је наступила болест. Патријарх је обасут нарочитом „пажњом", вероватно је лечен, али је, ипак, умро. Могуће је да се патријарх Калист упокојио крајем септембра 1363. године.

Почеле су да се шире вести да су патријарх и његови пратиоци отровани. Једна од личности која је преносила те вести јесте Теофан Ватопедски, који је за време српске власти над Светом Гором постао игуман Ватопеда (око 1360), а затим (после 1381) постао митрополит Перитериона у Тракији. Он је саставио *Житије*, које је преведено на новогрчки.[76] Теофан Ватопедски у *Житију* пише: „Кад је патријарх стигао са клиром у Србију, умре са њима убрзо од отрова. Тако је упао у замку, како је већина рекла. И би сахрањен у цркви у Серу."[77] И до Кантакузина су стигле исте ове гласине, али их је он одлучно одбацио: „Беше то, дакле, лаж и очигледна клевета. Јер не само доброта Краљеве супруге и почаст, гостољубље и брига пре, а патријарха и за живота и после смрти, него и болест од које је свако притиснут умирао, све то никако није дозвољавало да се сумња у њу [царицу Јелену]. Наиме, десило се да су погођени разним болестима**,** а никако двојица истом. Умрлог патријарха Јелисавета величанствено сахрани **у** митрополији Сера и нарочито га почаствова, а када су код ње дошли из манастира на Атосу најистакнутији и одлучни

[74] Сава Хиландарац, Света Гора, превод Ђура Б. Димић, Пожаревац, 1989 (репринт из 1898), 264 – 266

[75] Право да плове Струмом на својим лађама Светогорци су стекли Душановом повељом још новембра 1345. године. Грчке повеље српских владара, издање текстова, превод и коментар Д-ра Александра Соловјева и Д-ра Владимира Мошина, Београд 1936, 33, 35

[76] ВИИНЈ VI, 645. То би значило да је био игуман Ватопеда у време Калистове мисије.

[77] Исто, 647

у врлини и затражили да допусти да мртвог патријарха пренесу на Атос [и] код себе сахране, није дозволила, сама рекавши да јој је потребна његова заштита и да треба да га задржи код себе.“ [78]

Због компликоване реченице, није довољно уочена Кантакузинова тврдња да је Јелисавета исказала бригу о патријарху „и за живота“, што би значило да му је указала бригу и за време болести. Могуће је да су Калиста лечили дворски лекари, али се Кантакузин по том питању не изјашњава. Није било двојице који су боловали од исте болести, а сви су боловали од различитих болести (што би значило да је неко поставио дијагнозе) и ко је био „притиснут“ (тежом формом болести) умирао је од ње.

Мислим да Кантакузину можемо веровати. Он је својевремено имао поседе у Серу, који су му током грађанског рата конфисковани од стране Гија од Лузињана (1341). Његову јадиковку потврђује и Нићифор Григора.[79] Успомена на породицу Кантакузин сачувана је у микротопонимији Сера, где је један локалитет понео назив по народном изговору презимена ове породице – некад Kantakonoz, данас Katakonozi. Тај локалитет носи и други назив Synoikosmos Anargyroi („Четврт Св. Врача“), што по мишљењу грчког научника Папагеоргија значи да је ту била црква Светих Врача.[80]

Поред поседа, Кантакузин је имао и доста својих присталица у граду у које се уздао. Приликом прве опсаде Сера (1342), он се надао да ће му отворити градске капије, али до тога није дошло. Са Сером је и касније гледао да одржава односе. У јулу 1351. године, Јован Кантакузин је издао повељу манастиру Ивирону којом му, поред других бројних поседа, потврђује поседе у Серу и околини, укључујући и имање (агридион) Св. Бесребрника са млиновима.[81] Добре везе које је упорно одржавао са Сером омогућиле су му стално притицање информација о актуелним збивањима, па и о Калистовој мисији.

Може се сматрати да ни византијски двор није сматрао царицу кривом за смрт патријарха Калиста. Цар Јован Палеолог је

[78] Исто, 575. Задњом реченицом, по Кантакузину, Јелена предвиђа да ће Калист бити оглашен за светитеља.

[79] Б. Ферјанчић, Византијски и српски Сер у XIV столећу, 14 – 15

[80] Исто, 16 (ф.н. 78)

[81] Исто, 36 (ф.н. 190) и 110.

издао једну повељу (септембар 1365) по захтеву „царице Србије и своје вољене сестре“, који је василевсу пренео њен „нећак“ Угљеша.[82] Византијски васељенски судија Теофилакт Дермокаит у једној пресуди (1366) позива се на оризму коју је издала „преузвишена царица Србије.“[83]

Натписи над гробом принцезе Јелене и њених кћери

Оштећени натпис у Меникејском манастиру говори да је тамо сахрањена једна српска принцеза са две кћерке. „На западном зиду параклиса св. Николе, подигнут изнад главне цркве манастира св. Јована Крститеља на Меникејској гори, сачуван је натпис о смрти Јелене, мало познате сестре деспота Јована Угљеше и њене деце.“[84] Други Јеленин брат који није поменут у натпису био је Вукашин, потоњи српски краљ. Параклис светог Николе подигао је Никола Радоња, неутешни Јеленин супруг и отац две кћерке. Палеографски, слова надгробног натписа одговарају словима натписа фресака у првом нартексу католикона, као што су фреске: *Смрти Закаријеве*, *Претечиног приповедања*, *Исцељење одузетог и слепог* или *Истеривања трговаца из храма,* што говори да их је исписала иста рука.[85] Осим овог, постоји још један натпис „верске садржине“ посвећен породичној трагедији „с друге стране отвора, на суседном, јужном делу.“[86]

За вечно почивалиште моштију мајке и две кћерке одабрано је место у југозападном углу параклиса, „у ниши украшеној ликом Богородице са дететом у наручју“. Сам гроб представља загонетку: „Мале димензије данас празног и отвореног гроба, где се, изгледа, налазио ћивот, наводе на мисао да Јелена није одмах у њега била положена, него да су тек касније овде пренети њени посмртни остаци. Могуће је при том да су и њене кћери претходно биле покопане ван цркве, а затим, када је за њих при-

[82] Кораћ, Света Гора..., 156

[83] Исто, 158 – 159

[84] Г. Суботић, С. Кисас, Надгробни натпис сестре деспота Угљеше на Меникејској гори, ЗРВИ 16 (1975), 164 – Натпис је дат на старогрчком и није преведен на српски језик, али су дата тумачења.

[85] Исто, 170 (ф.н. 35)

[86] Исто, 164, (ф.н. 9)

премљен заједнички гроб у параклису, накнадно овде сахрањене са мајком.“[87] Два натписа и мали гроб у коме је, изгледа, био накнадно похрањен ћивот са моштима указивали би на процес канонизације Јелене и њених кћери.

Теми смрти Јелене и њених кћерки, Суботић се вратио у чланку посвећеном монашком путу Николе Радоње, који је отпочео после породичне трагедије. У том чланку, Суботић допушта могућност да се трагедија десила годину дана раније, односно у време Калистове мисије у Серу (1363). Новина је што ову тезу допуњава податком да је у време Калистове мисије куга харала у Албанији и Далмацији, одакле је дошла из Трапезунта.[88] Колико је познато, Калист није ишао преко Албаније, ни преко Далмације, већ преко Свете Горе. Своју хипотезу Суботић допуњује већим бројем нових претпоставки: да је у то време у Серу умро и млади Угљеша Деспотовић; да је његове мошти царица-монахиња Јелена-Јелисавета понудила Светогорцима у замену за Калистове мошти; да су монаси, наводно, прихватили царичин предлог и пренели дечакове мошти у Хиландар. Не постоји ни наговештај маштовите идеје о некој трампи и преносу моштију у Кантакузиновом делу. Не чини се вероватно да је светогорска делегација прихватила мошти једног дечака, сина српског велможе у замену за мошти једног патријарха. Калист је врло брзо канонизован, док канонизација Угљеше Деспотовића, колико знамо, никад није предлагана.[89]

Суботићеве идеје су брзо постале популарне и цитиране. То није спречило интерпретаторе да уведу могућност, уз дужну ограду, да је Јелена, удата Бранковић са кћеркама преминула „највероватније у епидемији куге“.[90]

Породична трагедија Мрњавчевића привући ће Суботића и по трећи пут. Куга више није у позадини Калистове мисије, већ се шири из Мале Азије, продире у унутрашњост Србије, где коси

[87] Исто, 164

[88] Г. Суботић, Обнова Светог Павла, 216, (ф.н. 62)

[89] Мислим да је ова хипотеза настала из немогућности да се објасне откуд уопште мошти Угљеше (II) Деспотовића у Хиландару.

[90] Д. Корач, Света Гора..., 154 (ф.н. 175), С. Бојанин, Две изгубљене повеље Бранковића и њихова компилација, Периволос, II том, Београд, 2015, 374

моћног Војислава Војиновића у септембру 1363. године и потом стиже у Сер да покоси најпре патријарха Калиста „са већим делом своје пратње“, па чланове деспотовог двора: сестру Јелену са две кћери, а страда од ње „вероватно и млади Угљеша Деспотовић“; прихвата се могућност да је те године и Угљеша добио деспотску титулу. [91]

Спајање свих ових трагедија у једну катастрофу епских димензија не делује много вероватно. За тако нешто не зна ни маштовити Јован Кантакузин. Он зна само за болест и смрт патријарха и чланове пратње, али не каже да је већи део пратње страдао. По њему болест није захватила ни житеље Сера. Болест је била врло чудна, као да су умирали од различитих болести, што је код савременика изазвало утисак да је у питању тровање.

Могуће је прихватити тврдњу да је Угљеша постао деспот можда још 1363. године, ако се прихвати ова година за датирање повеље за манастир Симонопетру.[92] Светогорска традиција о Симонопетри је врло занимљива. По предању, деспот је у знак захвалности за чудесно исцељење кћерке обновио овај манастир.[93] Предање доноси и податак да је кћерка боловала од падавице (епилепсије).[94] Пошто је деспот имао двор у Серу, вероватно су и лекари прво тамо довођени, пре него што су у помоћ позвани светогорски монаси. Напоменимо да је у српским болницама, иначе, постојало посебно одељење за лечење ове болести, што се може видети на примеру болнице у близини манастира Дечани, која је опстала до XVIII века.[95]

Деспотова повеља о оснивању манастира Симонопетре сачувана је у копији из прве половине XVII века.[96] У овој повељи до-

[91] Г. Суботић, Последње молитве деспота Јована Угљеше у Светој Гори, у: Монахиња Јефимија – новија сазнања, Нови Сад 2022, 223, 235

[92] Корać, Света Гора..., 127, 132. – ако је веровати датирању повеље за манастир Симонопетру.

[93] Сава Хиландарац, Света Гора, 296

[94] Исто, 296 – 297

[95] М. Копривица, „Уточиште болесним и немоћнима” – болнице и стационари под окриљем српских средњовековних манастира, у: Пошасти на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад), ур. С. Мишић, К. Митровић, Београд 2021, 124–125.

[96] Корać, Света Гора..., 132.

сада нису регистроване Угљешине аутобиографске изјаве о жалости.[97] То отвара могућност да се породична трагедија десила тек после октобра 1363. године, можда заиста 1364. године, како је гласила првобитна Суботићева претпоставка.

Мислимо да постоји могућност да су мајка и две кћерке преминуле од неке инфективне болести, али не од куге. Било би чудно да се мошти три особе преминуле од опаке болести, накнадно ископавају из гроба и уносе у цркву.

Употреба медицинске терминологије у контексту покушаја помирења две цркве и нови таласи куге

Када се царица-мајка, монахиња Јелисавета повукла из Серске области, управу је преузео деспот Јован Угљеша, вероватно у септембру 1365. године.[98] Истовремено, српски цар је уздигао Вукашина за краља, односно савладара.[99] У Српском царству су и даље постојали проблеми. Осећао се недостатак новца, па је почело ковање новца са смањеном тежином. Дубровачка влада је одмах донела рестриктивни пропис (23. јануар 1367. год.) по којем наређује да се заплењују и секу лажни которски новчићи од бакра (фолари).[100] Упркос проблемима, деспот је наставио рад на помирењу Српске и Цариградске патријаршије. Као резултат његових дипломатских напора, дошла је једна грчка црквена делегација предвођена никејским митрополитом. После преговора, деспот је пристао да потпише документ који би требало да је повеља, а у самом тексту се назива „писмо“, па је предложен термин „повеља – писмо“.[101] Тај документ је настао у марту 1368. године, а у њему се уочава употреба медицинске термино-

[97] Исто, 132 – 133

[98] Исто, 126. У августу се још бележе дворани царице-монахиње Јелисавете у Серу.

[99] Р. Михаљчић, Цар и краљ: неуспешно савладарство, у: Историја српског народа I. Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), ур. С. Ћирковић, Београд 1981, 587

[100] С. Димитријевић , Новац ..., 325

[101] М. Петровић, Повеља–писмо деспота Јована Угљеше из 1368. године о измирењу српске и цариградске цркве у светлости номоканонских прописа, ИЧ 25 – 26 (1978 – 1979), 29

логије.[102] Заправо, после изузетно дугог увода, за који не постоји пандан у другим деспотовим повељама, грчки писар је забележио Угљешину аутобиографску изјаву: „За то би и ја – пошто ме је Провиђење, који свима управља и равна, поставило господарем и управитељем не малобројних градова и земаља, - требао да, као најбољи лекари, не само заштитним лековима спречавам неправде као некакве будуће болести, које би се у будуће десиле, него и, ако је која неправда већ насрнула, - да не кажем одсечем и истребим мачем власти.“[103]

По деспотовим речима, како бележи перо записивача, медицина је уживала велики углед у српском царству. Била је позната разлика између клиничке и превентивне медицине, при чему се више очекивало од превентивне медицине у односу на класичну. Под Угљешином управом, пре свега у Серској области, „не малобројни градови и земље“ имали су лекаре, који су бдили над здрављем становништва. Међу лекарима издвајају се они најбољи, који треба да управљају медицинском струком, примењују мере превентивне медицине, а то су: заштитни лекови и одсецање „мачем“, при чему заштитни лекови спречавају болест, а одсецање је свакако одсецање мртвих делова тела – као превенција гангрене. Сва та медицинска симболика се преноси на терен политике (нпр. да деспот треба да делује у духу превентивне медицине), али то већ излази из домена нашег рада.

У наставку повеље–писма се каже: „Стога, отпремивши посланство к пресветом господину мојему, васељенском патријарху, затражио сам лек овоме злу, и зато он то није презрео, већ је „... послао господина мог, и оца мог и моје душе предстојника и лекара, пресветог митрополита Никејског, ипертима и егзарха целе Витиније ...“.[104]

Мада у овој завршници медицинска терминологија полако уступа место теолошкој аргументацији, видљиво је да најбољи лекар (деспот Угљеша) не може сам да реши проблем („зло“), већ решење тражи, практично, конзилијарно. Најбољи лекар тражи

[102] Исто, 32

[103] Грчке повеље српских владара, прир. А. Соловјев и В. Мошин, Београд 1936, 263

[104] Исто, 265

још бољег, савршеног лекара, који не може одједном, него тек после много напора и зноја, да пронађе прави лек и излечи ову болест. Примећено је и да „поређења духовних лица са лекаром нису ретка у актима Цариградске патријаршије“.[105]

Преплитање реалног и симболичног, познатог и невидљивог је у духу најбоље традиције византијског беседништва. Оно призива у сећање лекарску праксу, свима добро знану, да би испричало причу на једном вишем, симболичком нивоу и уз помоћ видљивог објаснило оно невидљиво, како га ретор доживљава и објашњава. Мада састављач писма хвали и деспота и митрополита да су лекари, али духовни лекари, јер лече духовним лековима и утичу да духовне ране зарасту, сва заслуга за помирење, за „рушење преградног зида“ приписана је никејском митрополиту.[106] То би говорило у прилог тезе да је грчки писар, заправо, прави аутор овог документа. Дискретно је предложена идентификација овог писара–писца: „Само два месеца пре Угљешиног писма издат је синодски акт са уводом нотара Димитрија Гемиста, у којем се такође сликовито помињу „одличан лекар“ и „лекови“, што указује на заједнички извор тих података“.[107] У сваком случају, грчки писар је забележио речи о статусу медицине које су одражавале поглед који је био близак и Србима и самим Византинцима.

Упркос блискости и разумевању, које је резултирало потписивањем „повеље–писма“ од стране деспота Угљеше, дошло је до застоја у реализацији потписаног документа.[108] На патријархов одговор деспот је морао да чека три године и добио га је тек у пролеће 1371. године, практично уочи Маричке битке.

Док је Угљеша радио на помирењу цркава, у његовом суседству избила је епидемија. У царству Урошевог стрица Симеона–Синише, Јањинска хроника бележи епидемију под годином 1368. После ове епидемије, која је однела доста живота, деспот Тома Прељубовић, који је вршио управу над градом Јањином, донео је

[105] Петровић, Повеља – писмо ..., 32

[106] Титуларни никејски митрополит се звао Теофан, видети: Ф. Баришић, О измирењу српске и византијске цркве 1375, ЗРВИ (1982), 174 (ф.н. 31)

[107] М. Петровић, Повеља – писмо..., 32

[108] Исто, 34

одлуку да се тамошње удовице удају за Србе.[109] На жалост, Јањинска хроника нам не даје податке да ли се епидемија проширила и на Урошево царство. Треба истаћи да се овом приликом (март 1368.) нико из византијске делегације у току посете деспоту Угљеши није заразио, нити умро од ове или неке друге болести.

Извесну представу о здравственим приликама у границама српског царства, представља податак да се 1368. године водио спор око имовине запустелог женског бенедиктинског манастира у Котору, чије су монахиње помрле у некој претходној епидемији куге, можда чак у оној великој из 1347/48. године. Сматра се да су монахиње примиле у свој манастир заражене од куге, услед чега су и саме страдале. Управа над манастиром Св. Мартина и његовим имањем била је поверена презвитеру Петру de Basta (или de Basca), чије понашање је изазивало револт у граду, па је папа Урбан V наредио которском архиђакону да донесе праведно решење у овом случају.[110] Може се претпоставити да није било куге, ни гласова о куги у Котору 1368. године, чим је могао да се води редован судски поступак пред црквеним властима, али то не искључује могућност да је болест накнадно захватила овај град.

Котор, у којој је један од дворова поставио родоначелник династије Стефан Немања, много је полагао на здравствену негу и збрињавање становништва. Поред високошколованог кадра (лекара и апотекара), Которани су имали на располагању и *бербере* – кадар задужен не само за лечење зубобоље, него и за видање рана, али и монахе и монахиње – који су могли да приме заражене у погодне просторије свог манастира. Поред тога, Которани су кренули у оснивање *хоспитала* (назив за прихватилишта за старе, болесне, инвалиде, итд. у Приморју), најпре при манастирима. Ради што ефикаснијег савладавања епидемија куге, осниване су и *братовштина* (верска удружења посвећена хуманитарном раду). Посебно је позната *Братовштина Светоī Духа* (*Свети Спас*), са седиштем у истоименој цркви у Доброти код Котора, оформљена 1350. године у време цара Душана, а која је сигурно постојала и у време цара Уроша.[111]

[109] Р. Радић, Страх у позној Византији I, 125

[110] К. Митровић, Неколико цртица ... , 89 – 90

[111] Исто, 90–92.

Монахиња Јефимија о својој трагедији

После смрти Угљешине сестре Јелене и њене две кћерке, десила се још једна породична трагедија у дому Мрњавчевића. О томе нас обавештавају стихови деспотице–монахиње Јефимије, удовице деспота Јована Угљеше и прве српске песникиње. Дело о коме је реч добило је назив *Туīа за младенцем Уīљешом*. Овим стиховима деспотица је оплакала свог сина, који је имао исто име као и њен супруг – Угљеша Деспотовић. Није довољно истакнуто да у стиховима она спомиње прво родитеље, па онда сина. Одломак Јефимијине тужбалице која нас занима, у преводу на савремени српски језик, гласи:

„Удостоји, Владико Христе
и ти, пречиста Богомати
мене јадну да свагда бригујем
о одласку душе моје,
(као)[112] што угледах на родитељима ми
и на рођеном од мене младенцу
за ким жалост непрестано гори
природом матерњом побеђивана.“[113]

Јефимијини стихови говоре да су њени родитељи и син били болесни, да је болест потрајала неко (дуже?) време, да су трпели болове, да је Јефимија разговарала са њима (вероватно сваки дан), да је остала изненађења трпељивошћу својих најмилијих, да без обзира на ток и прогнозу болести, њих троје није напуштала храброст и да нису пред Јефимијом показивали бригу, узнемиреност и очајање. И у смртном часу они су остали на духовној висини и нису поклекли пред тежином болести – нису се чули крици, ни очајнички позиви у помоћ. Мирноћа с којом су примили неумитност болести, навела је Јефимију да њихов овоземаљски крај истакне пред савременицима као пример достојан подражавања.

Време смрти Јефимијиних ближњих тешко да се поуздано може одреди према расположивим подацима. Постоји претпо-

[112] Додали смо реч „као“ да би превод био јаснији. Прим. Ђ.В.

[113] Ђ. Трифуновић, Монахиња Јефимија – књижевни радови, Крагујевац 7500 (=1992), 37

ставка да су кесар Војихна и његова супруга умрли 1366. године.[114] Постоје три извора који помињу Војихнине дарове (Угљешина повеља за манастир Светих арханђела Михаила и Гаврила код Габрова (1369)[115], први тестамент Харитона, игумана Кутлумуша, састављен између 1. јануара и 31. августа 1370. године, и други тестамент истог игумана из новембра 1370 године[116]), али се из њих не може поуздано закључити када се кесар упокојио. Једино поуздано датирање, може се извести из чињенице да је деспот Угљеша обишао гробове свог сина и таста у Хиландару (април 1371).[117] Чињеница да су кесар, његова супруга и унук умрли, пре априла 1371. године, и то, како изгледа, једно за другим, може да нам укаже на могућност појаве епидемије која је покосила део Угљешине породице. Засад, на основу Јефимијиних стихова, можемо да говоримо о породичној трагедији, али не знамо да ли је та катастрофа била шира, односно одраз неке епидемије која је захватила серску област.

„О епи ту страту“ на српском двору

С краја управе Урошеве мајке, царице Јелене – Јелисавете у серској области, потиче судски документ у коме се помињу двојица васељенских судија и „о епи ту страту“ (ὁ ἐπί τοῦ στρατοῦ) Орест и Димитрије Комнин Евдемонојоан (август 1365. год.). Обојица дворана поменути су као „слуге“ (дворани) српске царице. На полеђини документа само се Орест потписао са обе титуле, а Евдемонојоан само са титулом васељенског

[114] Б. Ферјанчић, Деспоти ..., 171 – 172 (ф.н. 87) – примећује да су кесар и његова супруга умрли поменуте године, али не помиње смрт њиховог унука Угљеше (II) Деспотовића.

[115] В. Петровић, Повеља деспота Јована Угљеше којом потврђује духовнику кир Данилу цркву светог Михаила и Гаврила код Габрова, Стари српски архив књ. 16 (2017), 98. Додате допуне су преводиочеве, јер је повеља доста оштећена.

[116] Ћирковић. Област...., 181 (ф.н. 16); Корać, Света Гора..., 126, 136, 137 – није толико прецизан у датирању Харитонових тестамената. Кесар је Угљеши „отац“ или „родитељ“ у смислу симболике дворске етикеције преузете од Византинаца. Војихна је био отац деспотице Јелене, Угљешине супруге.

[117] Ћирковић. Област...., 183

судије. Вероватно је зато Ферјанчић сматрао да је само Орест имао титулу „о епи ту страту“ и тако га третира у даљем тексту своје студије.[118] Годину дана касније настао је још један судски документ у чијем доношењу су учествовали васељенски судија и „о епи ту страту“ Орест и Евдемонојоан, али се овог пута нису на њему потписали.[119]

Титула „о епи ту страту“ (нагласак на задњем слову, сем код о) уведена је у хијерархију немањићког двора, можда баш у Урошево време.[120] Она је ниско позиционирана на Псеудо–Кодиновој листи звања, тек на 30–том месту, али је врло важна у војној пракси. Поред осталог, „о епи ту страту“ се у војсци бринуо о избору места за бивак војске.[121] Увођење овог звања у хијерархијски систем значило би да је сазрело сазнање о правилном избору места за логоровање војске, што је важна превентивна мера у заштити здравља војника. На овом месту, треба подсетити да постоји мишљење по коме би се могло тумачити да је епистрат била само почасна титула у време када ју је носио Орест и да, како се процењује, није подразумевала стварну војну функцију.[122]

На важност правилног избора терена за стационирање војске указује дело *Докази историје* грчког историчара Лаоника Халкокондила, написано у периоду 1464. – 1468. године, и то у поглављу посвећеном опису боја на Марици (1371).[123] Како је приказано у овом делу, турски владар је склопио мир са Грцима, а онда кренуо на „владаре Трибала“.[124] И Краљ (коме не наводи име) и Угљеша (коме не наводи титулу) почели су да скупљају војску, Угљеша у Фересу (Серу), где је имао царски двор, а Вукашин у својој области, па су се две војске накнадно спојиле. Војска је поставила свој логор код

[118] Ферјанчић, Византијски и српски Сер у XIV столећу, 76, 77

[119] Исто, стр 79 – 80, (ф.н. 382), стр 109

[120] Захваљујемо се вероучитељу Александру Павићу на читању титуле.

[121] Ферјанчић, Српски и византијски Сер .... , 82 (ф.н. 393)

[122] Г. Острогорски, Серска област после Душанове смрти, Византолошки институт САН, Београд, 1965, 88 (ф. н. 28) и 90 (ф. н. 36)

[123] Др Д. Крстић, Увод, у : Лаоник Халкокондил, Докази Историје, Нови Сад, 2023, 9

[124] Лаоник Халкокондил нигде, у преведеним фрагментима, не помиње цара Уроша, можда, зато што није директно узео учешће у борбама.

реке Теарос, која је била притока Ергене која се улива у Марицу.[125] Било је познато, наводи Халкокондил, да река Теарос „пружа најбољу и најздравију воду за пиће".[126] Избор погодног места за логоровање на обали поменуте реке подсећа нас на дужности које је имао епистрат („о епи ту страту", ὁ ἐπί τοῦ στρατοῦ).

Лаоник Халкокондил тврди да је „летње време" условило избор места са добром пијаћом водом, пре преласка границе, што би говорило да је најкасније у августу српска војска кренула у поход. У то време, Турци су, „са свом силом" опседали један град на сасвим другој страни реке Теарос, али су се на вест о српском приближавању одмах покренули.[127] Грчки писац каже да се битка одиграла код места Кермианос (Черномена), што значи да је српска војска кренула из свог првобитног логора и наставила марш у правцу Хадријанопоља (Једрена). Напад турске војске на новоподигнути српски логор код Кермианоса уследио је „када свањаваше зора". Османлијски војсковођа са својим војницима „сасече целокупну војску убијајући без милости".[128]

Интересантно је да се борба на Марици одиграла у години у којој је, и по Растићу и по Гундулићу, забележена епидемија куге у Дубровнику.[129] Није прошло ни три пуна месеца после боја на Марици, а почетком децембра 1371. године преминуо је цар Урош. *Пећки летопис* извештава да „по сред земље своје, у својој земљи и части царској, к Богу приходит ..., коначну жалост земљи српској оставив".[130] Српску земљу су тек чекале невоље после цареве смрти и гашења лозе Немањића. Реч је о турским упадима и глади која се појавила непосредно након Маричке битке, коју извори бележе почев од записа старца Исаије.[131] Глад се сасвим сигурно јавила у серској области, услед турских упа-

[125] Исто, 31 (ф.н. 9) – за идентификацију река.
[126] Исто, 43
[127] Исто, 45
[128] Исто, 43, 45
[129] Реља В. Катић, О појавама и сузбијању болести ..., 62
[130] ССРЈ, 84
[131] Ђ. Трифуновић, Писац и преводилац инок Исаија, Крушевац, MCMLXXX, 79 – 87; Р. Радић, Јер таква глад би по свима крајевима ..., 31–32

да, док су области кнеза Лазара и Николе Алтомановића остале поштеђене овог пустошења.[132]

Пчињски рукопис *Синтаїме*

Од извора који указују на медицинску терминологију и праксу на просторима српских земаља у време цара Уроша, најважнији су рукопис превода *Синтаїме* и хиландарски рукопис у којем је пронађен сликани орнамент који оригинално потиче из рукописа Диоскоридовог дела.

Превод *Синтаїме* солунског монаха Матије Властара на српскословенски језик настаје у време цара Душана, највероватније у време проглашења Законика (1349). Оригинални рукописи *Синтаїме* нису сачувани, а најстарији датирани преписи пуне редакције су: *Пчињски рукопис Синтаїме*, назван и „Старији карловачки рукопис“, и *Светогорска синтаїма Матије Властара*, Воскр 27 (хартија). Од ова два наведена рукописа, *Светогорска Синтаїма* је доста широко датована у другу половину XIV века, односно у период 1350. – 1400. године. Рукопис је настао на самој периферији немањићког царства, на простору који се после 1371. године нашао у границама Царства Палеолога. Прецизније је датован ***Пчињски рукопис Синтаїме***, око 1370. што одговара крају владавине цара Уроша.[133] Он је настао у манастиру светог Прохора Пчињског, у унутрашњости српског царства, релативно близу Скопља, града у коме је Душан крунисан за цара.[134] Значајно је што се за овај манастир може везати и делатност Николе Врача (лекара), првог познатог преводиоца са латинског језика. Николин помен био је сачуван на *Пчињским листићима*, који су страдали у бомбардовању Старе народне библиотеке у Београду (1941). [135] Само јак скрипторијум, попут пчињског, где су монаси владали основама латинског језика у то време, могао је да

[132] С. Мишић, Глад у средњовековним српским земљама, 10

[133] Матија Властар, Синтагма, са српскословенског језика превела Т. Суботин-Голубовић, Београд 2013, X–XI, XVI

[134] Манастир Св. Прохора Пчињског налази се на 73 км северно од Скопља.

[135] Ј. Хаџи-Васиљевић, Свети Прохор Пчињски и његов манастир, Годишњица Николе Чупића 20 (1900) 99–100

гарантује да ће Николин превод да се правилно преписује, умножава и шири међу лекарима и њиховим сарадницима. Тако да и Николино деловање можемо, доста опрезно, датирати у време преписивања *Пчињске синтаїме* (око 1370).

Синтаїма садржи значајну колекцију правног знања енциклопедијског типа. За поједине области, средњовековни правници су морали да поседују знање из других области, да би могли ваљано да пресуде у конкретном случају. То је подразумевало и одређени квантум знања медицине тог доба. Уколико је желео да донесе пресуду у случају абортуса, правник је, по *Синтаїми*, морао да поседује елементарно знање из ембриологије: „када семе доспе у утробу, прво се претвори у крв, затим се згушњава у безобличну плот, а затим добија облик и развија се у делове тела и удове. “ (Слово Г. Глава 28. *О женама које користе траву да изазову побачај* – Василијево друго правило).[136] *Синтаїма* зна да донесе и језгровит и у исти мах болно искрен приказ медицинског проблема, као што је једноставан опис порођаја: „рађање детета у боловима и крварењима“ (Слово К. Глава 8 – *О доношењу плодова у свете храмове* – Шестога сабора седамдесет девето правило).[137]

Ако неко пребије и повреди човека, казна је била следећа: „Ако буде повређено слободно тело, осуда бива да се плате трошкови лечења, јер слободно тело се не процењује. А ко повреди тело роба, к томе се још и кажњава и за смањење његове вредности“ (Слово Т. Глава 11 – *О томе да клирицима није допуштено да бију – Закони*).[138] Лечење у средњем веку било је скупо, и сматрано је праведном, али довољно тешком казном за починиоца.

Ако је судија хтео да квалитетно решава проблеме из комуналне хигијене, морао је да познаје на пример дозвољено растојање између зграда и разлог због чега је прописано: “закон није рекао 12 стопа на штету људи, него да не буде мање од 12 стопа, да би међу зградама било ваздуха“ (Почетак Слова К. Глава 3. *О новим грађевинама – Закон*).[139] Уколико је намеравао да се бави про-

[136] Властар, Синтагма, 151

[137] Исто, 248

[138] Исто, 368

[139] Исто, 240

блемом водоснабдевања, судија је морао знати да извор може да пресахне и да се поново појави (као у порозним, крашким пределима): „Ако извор из кога неко узима воду пресахне на неко време, па се опет врати својим жилама, узимање воде се обнавља као што је и пре било“ (Почетак Слова К. Глава 3. *О новим грађевинама – Закон*).[140]

Синтагма нас узгред обавештава и о образовању лекара. Похваљујући на једном месту светог Јована Златоустог, *Синтагма* каже да је он познавао „духовне мелеме боље од свакога врача“ (Слово Х. Глава 28. *О онима који се хиротонишу за новац* – Златоустово правило).[141] Овде се јасно каже да се од лекара тражило врхунско знање мелема (познавање састава, начина припреме и начина примене), које је Златоусти превазишао у духовном смислу.

Синтагма нам на тренутак омогућава да остваримо делимичан увид у оно што данас називамо организацијом здравствене службе, захваљујући једној казненој одредби против корупције (симоније), у глави 28, која је названа *О онима који се хиротонишу за новац*: „Ако неко давањем злата постане епископ, или клирик, или ксенодох (странопријемник), или старатељ сиромашних, или болничар**,** или настојатељ било ког часног дома, или буде обављао било који други црквени посао, онај ко је дао, примио или се заузео – да се лиши свештенства или клира или поверене му службе“ (Слово Х. Глава 28. *О онима који се хиротонишу за новац – Закон*).[142] Наведени послови били су цењени и уносни, па људи нису презали, у тешким временима, да се послуже морално проблематичном пречицом како би дошли до жељеног циља.

Стационари при црквама и манастирима (*странопријемнице*/*ксенодохије*) помињу се у још једном члану Синтагме, под именом *убожнице*. *Синтагма* нас обавештава да су постојале убож-

[140] Исто, 241

[141] Исто, 391. Једино на овом месту, преводилац користи термин „врач(и)“ у позитивном смислу, док на свим осталим местима исти термин користи у негативном смислу: у значењу, приучена, неписмена особа, која угрожава здравље других. На жалост, преводилац на овом месту не даје изворну словенску реч.

[142] Исто, 392

нице које су водили клирици. „Осмо правило Четвртога сабора заповеда клирицима који су при убожницама, манастирима, храмовима мученика да се покоравају градским епископима. Убожнице се називају тако зато што се старају о сиромашнима, то јест то су прихватилишта за старе и хранитељке за сиромашне. Храмови мученика су цркве подигнуте у име мученика. Ако иноци и клирици самовољно одлазе од епископа, па тиме показују пример дрскости, удаљавају се од општења са вернима.“ (Слово К. Глава 20. *О томе да клирици цркава и манастира приличи да буду под влашћу епископа – Четвртога сабора осмо правило*). Јасно се наглашава да су клирици који воде ове установе, од којих су за нашу тему најважније убожнице, потчињени градским епископима.[143]

Странопријемнице или убожнице нису представљале само прихватилишта за старе и сиромашне, већ и за лица са хроничним обољењима (епилепсија, парализа, лепра, и др.) и трајним телесним оштећењима (хроми, слепи и особе са другим инвалидитетима). Овакве установе, као и болнице за лечење излечивих болести и тегоба, постојале су у српским земљама и пре половине XIV века, па су самим тим вероватно радиле и у време цара Уроша (у питању су болнице и стационари при Студеници, Хиландару, Дечанима, Св. Арханђелима код Призрена итд.).[144] У време цара Уроша, постоје подаци да су подизане болнице при манастирима и то је, колико је познато, повезано са ктиторском делатношћу деспота Угљеше. У манастиру Ватопеду постоји мала црквица (параклис) посвећена Светим Бесребрницима, за коју постоје сведочанства да је ктитор деспот Угљеша. „Грађење тробродне црквице датује

[143] Исто, 254. Објашњење преводиоца за цркве мученика: „Подразумева се да су цркве посвећене мученицима“.

[144] О свему томе видети: В. Гавриловић, Болнице, у: Лексикон српског средњег века, прир. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 54 – 56; М. Копривица, „Уточиште болесним и немоћнима” – болнице и стационари под окриљем српских средњовековних манастира, 117–131; М. Штетић, Лепра у српским средњовековним земљама, у: Пошасти на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад), ур. С. Мишић, К. Митровић, Београд 2021, 71–86. М. Штетић, Мертик вински – вино као део исхране у црквеном и световном животу средњовековне Србије, у: Савремена српска фолклористика X, ур. Ј. Јовановић, Б. Златковић, Београд – Топола 2022, 284, 288–291

се у време око 1370. године“. По светогорским изворима, деспот је у Ватопеду саградио једну болницу, а другу болницу у југозападном делу манастира Есфигмена, суседа Хиландара.[145]

Орнамент из фармакопеје Диоскорида

Свјатјејши Сава IV је још као монах у манастиру Светог Стефана (вероватно у Бањској), како сведочи запис из 1344. године, поклонио *Златоуст недељни* (Chil. N_0 385) манастиру Хиландару.[146] Као патријарх, он је послао још две књиге на дар: *Четворојеванђеље* (Chil. N_0 13) и *Предање православне вере* од св. Јована Дамаскина (Chil. N_0 393). Рукопис *Предање православне вере* датиран је на основу водених знакова: „Водени знаци два круга са мотком. Врло сл. *M – Tr.* 2040 из 1357**.** и 2041 из 1356.“[147] Само за рукопис Chil. N_0 13, немамо ни записа, ни датирање по воденим знаковима.[148] Тајнописом је забележено у квадратном криптограму на листу 8`: „*Саве патријарха тетраеванђелије*“, па је датован у време када је Сава IV био на пећком трону (1354–1375). У већем делу рукописа, то је *Четворојеванђеље* са предговорима св. Теофилакта Охридског и има минијатуре.[149] Оно што овај рукопис издваја од осталих, то је једна минијатура са ретким украсним оквиром.

„У заглављу Матеја налази се и бордура са призматичним формама у дугиној скали, познатим из рановизантијских рукописа Диоскоридеса из VI века, што је опет, заједно са текстом преузето из касноантичке књишке традиције.“[150]

Извор наведене илустрације у заглављу Јеванђеља по Матеју нађен је у грчком медицинском рукопису Диоскорида, Беч, Наци-

---

[145] Кораћ, Света Гора, 175. Есфигменска болница страдала је у пожару крајем XVIII века.

[146] Д. Богдановић, Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара, Београд, 1978, 151 – 152

[147] Исто, 133

[148] Датирање није извршено ни у Р. Станковић, Водени знаци хиландарских српских рукописа XIV – XV века, Београд 2007.

[149] Исто, 57

[150] Јованка Максимовић, Српска средњевековне минијатуре, Просвета, Београд, 1983, 103

онална библиотека, Vindob. med. gr. 1.[151] Поменути Диоскоридов рукопис *De materia medica* има онај значај за развој фармације који има Хипократово дело за развој медицине. Рукопис Диоскорида, украшен по жељи принцезе Аниције Јулијане, чуван је у медицинској школи коју је обновио краљ Милутин Немањић у Цариграду. Остало је отворено питање да ли су средњовековни Срби успели да ископирају тај рукопис и пренесу у матичну земљу. На то питање делимичан одговор нам пружа *Четворојеванђеље св. патријарха Саве IV*, али оно није прецизно датовано. Чини се да има основа за датирање овог *Четворојеванђеља* према *Јеванђељу великоī војводе Николе Стањевића* (око 1366), судећи по облику иницијала: „Исте су основне контуре иницијала, начин плетења траке и формирања орнамента, исти је и начин сликања златним и белим и плавим тоновима, којима се сугерише извесна пластичност насликаних врежа.“[152] У војводином јеванђељу запис говори да је писар био монах Теоктист, а можда је он и био илуминатор рукописа.[153]

Поред овог геометријског симбола на почетку Матејевог јеванђеља, још неки цртежи одају рановизантијски узор или „посредне инспирације из антике“, попут персонификације Премудрости, у виду младих женских фигура или „ауторских портрета“ јеванђелиста, од којих се нарочито издваја портрет апостола и лекара Луке.[154]

Тако имамо доказ да су Срби знали да преузму један орнамент који потиче из оригиналног рукописа Диоскорида (око 40–90 н. е.), који је био грчки војни лекар на служби у римској војсци, мада засад не можемо доказати да су га директно преузели из тог рукописа. И друге илустрације у овом српском *Четворојеванђељу* одају угледање на старинско порекло. Пошто је теже нацртати минијатуру, него преписати текст, долазимо до логичног закључка да су средњовековни Срби, вероватно, успели у једном повољном тренутку да препишу рукопис Диоскорида и прекопирају његове минијатуре. У прилог тој претпоставци имамо један позан путоказ, сачуван у делу Саве Чеха, хиландарског библиотекара и публици-

[151] Исто, 157

[152] Максимовић, Минијатуре ...,103

[153] Исто, 104 – претпоставку о сликару изнео је Р. Грујић.

[154] Исто, 103

сте (XIX век). Према његовом опису, библиотека Велике Лавре на Светој Гори била је позната по богатству рукописа и књига. Поред осталих, ту је чувано доста „рукописа са медицинском садржином, а као велика реткост сматра се ботаника од Диоскоридеса.“[155] У то време (XIX век), Лавра је имала болницу која је проширивана, а постојао је и извор лековите воде на манастирском имању, где су се болесници купали.[156] Требало би проучити Лаврин рукопис и указати на могуће везе са хиландарским рукописом.

Резиме

Урошево доба било је време великих изазова, попут напада спољних непријатеља и одметања властеле, што је довело до осипања српског царства. То се вероватно одразило и на развој српске медицине, јер су, на пример, освајања браће Палеолог довела до губитка метоха са којег је Урошев отац, цар Душан предвидео да се издржава грчка болница при манастиру Лаври.[157] У војној хијерархији видимо да је уведен чин који је био задужен за оно што данас називамо санитетско извиђање терена. То је било и време „црне смрти“, која је харала медитеранским светом још од Душановог времена. Ма колико имали извора који потврђују присуство куге у Дубровнику и лукама немањићке државе, недостају извори за унутрашњост државе. Бројне хипотезе о смрти високих личности на српском двору од куге противречне су и без ваљаних доказа. Треба упозорити да људи у то време нису боловали и умирали само од куге, већ и од других болести. Према *Житију преподобног Атанасија Метеорита*, Атанасијев ујак у Солуну умро је од артритиса (око 1360).[158] Према предању, кћерка деспота Угљеше је боловала од епилепсије.[159]

[155] Сава Хиландарац, Света Гора, 238

[156] Исто, 231, 232, 233, 239

[157] Д. Корађ, Света Гора ..., 73, 125, 131 – 132

[158] Р. Радић, Страх у позној Византији I, 109. Св. Атанасије Меторит живео је у држави цара Синише Немањића. Уз подршку цара Синише и његовог сина Јована Уроша, светитељ је започео изградњу Метеора, онаквих каквих их данас познајемо.

[159] Сава Хиландарац, Света Гора, 296

Поред података о болестима, располажемо обиљем вести о глади сачуваних у старим српским летописима. Белешке у летописима о глади односе се пре свега на област у којој су настали и не подразумевају увек целу државну територију. Као најчешћи узроци глади сматрају се недовољна производња житарица и ратна разарања. На производњу житарица утиче читав низ фактора (локални, географски и климатски услови, суша, поплава, број и врста средстава за пољопривредну производњу, мали број сељака на појединим имањима).[160]

Када проучавамо белешке о гладној години забележене у летописима, видимо да се наводе три различите године, Када размишљамо о могућности да се глад појавила одмах после Душанове смрти (1355), као логично се намеће размишљање да је то првенствено последица неповољних природних фактора, јер ратна дејства још нису отпочела. У наредне две године историјски извори бележе нападе Урошевих противника, са југозапада (деспот Нићифор II Орсини, Синиша), југоистока (браћа Палеолог, Матија Кантакузин) и севера (угарски краљ), што изазива страдање становништва и имовине, опсаде градова, значајне губитке територија итд. Примера ради, имамо и вест да су неки Срби и Власи у јулу 1356. године напали област коју је држао деспот Јован, брат царице-удовице Јелене и да је нарочито страдао град Берат.[161] Наравно, у оваквим околностима смањен је број радно способног становништва које може да учествује у пољопривредним радовима, али смањено је и време које становништво има на располагању за обављање пољских радова, јер трупе у покрету користе сваку прилику да врше освајање и исцрпљивање нападнутих градова и области.[162] У овим случајевима, можемо очекивати да је глад претила покрајинама где је дошло до великих ратних дејстава (серска област, Тесалија, делови Епира,

[160] С. Мишић, Глад у средњовековним српским земљама – узроци и последице (Прилог методологији истраживања), у: Пошасти на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад), ур. С. Мишић, К. Митровић, Београд 2021, 10–11. закључци овог аутора односе се и на записе и на летописе, али су предмет овог нашег разматрања су само летописи.

[161] К. Јиречек, Историја Срба I, 238

[162] О нападима на српску царевину у почетку Урошеве владавине детаљније у уводном делу овог чланка.

скадарска област). Из нешто каснијег периода имамо и податак о великом пожару који је захватио град Арту, па су чак страдала документа која су припадала локалном великашу, Синишином присталици.[163] Арта, која је припадала Синишином царству била је центар житородне области, па зато овај пожар привлачи нашу пажњу.[164] Сигурно забележен помен глади потиче из периода након боја на Марици (1371).[165]

Што се улоге лекара у тадашњем друштву тиче, подаци су оскудни у односу на Душаново време. Свакако вреди поменути сачувани примерак *Пчињске синтагме*, која садржи одредбе о статусу лекара, о постављању управника појединих установа од значаја за развој медицине (убожнице, ксенодохије, болнице) и о регулисању трошкова лечења по одлуци суда. Сем *Синтагме*, лекаре помиње документ о покушају помирења две цркве (1368), који наговештава њихово присуство у градовима и земљама Угљешине области. Угљешин документ даје првенство превентивној медицини у односу на клиничку, а то можемо препознати и у увођењу чина „о епи ту страту" у војску. Поред ових колективних помена лекара, здравствени радници су доста ретко забележени по имену и презимену. Извори говоре о постојању једног лекара (Никола „Врач", око 1370) и једног апотекара (Марко Паоло, после 1360), које можемо определити у Урошево време, а присутни су на супротним крајевима српског царства.[166] Упркос оскудним подацима, може се претпоставити да је град Котор задржао лекаре у својој служби, као у периоду 1326. – 1337. године. Мада располажемо именом само једног апотекара у Котору Урошевог доба, можемо претпоставити да је и њих било више као у претходном периоду.

---

[163] Грчке повеље српских владара, 235. Синишина повеља издата је у јануару 1361, што значи да је велики пожар у Арти био, највероватније, крајем 1360 године. Разлози за пожар нису наведени у повељи.

[164] Б. Храбак, Извоз житарица из грчких области у XIII, XIV и XV столећу, Историјски часопис 18 (1971), 239

[165] Детаљније у поглављу „О епи ту страту на српском двору". Појава глади након маричке трагедије већ лагано излази из временског оквира овог чланка и улази у период interregnuma, што може бити предмет посебне расправе.

[166] Ђ. Вуковић, Никола лекар – први преводилац са латинског језика, Гласник Историјског архива Ваљево 56 (2022), 43 – 65.

Приметно је да постоје вести да је деспот Јован Угљеша основао две болнице на Светој Гори – у Ватопеду и у Есфигмену, што може бити одраз истих таквих кретања у дубини царства. Тешко је претпоставити да неки владар или утицајни велможа унапређује периферију своје државе, која је изложена нападима морских разбојника, а остатак своје области оставља неразвијеним. Поред болница, можемо уочити да су у појединим местима рањеници и болесници добијали „бригу“, односно стручну помоћ и негу. Поред већ познатих центара из Душановог доба, ту су Филипи, у којима је лежао рањени Гавра(с), затим Драма, где је Војихна превео заробљеног цара Матију, да би му указао „велику бригу“, и на крају Сер, где је негован патријарх Калист са оболелим члановима своје пратње од стране царице–монахиње Јелене–Јелисавете. Пример ове монахиње царске крви која се трудила око лечења високог госта на свом двору у Серу, постао је светао узор за све монахе и монахиње у српском царству, како треба да се посвете оболелим људима које приме ради здравствене неге и збрињавања. Њен пример је високо ценио и збачени цар Јован Кантакузин, па га је забележио у свом историјском делу.[167]

О нивоу развијености српске медицине закључујемо на посредан начин. У богато илустрованом *Четворојеванђељу једнкоī патријарха Саве IV* постоји једна минијатура за коју је узор пронађен у илустрованом Диоскоридовом рукопису *De materia medica*. То указује на могућност да је, у Урошево време, српска медицина располагала рукописом *Диоскорида*. Уношење орнамента из Диоскорида у друге рукописе може да укаже на неку врсту популаризације медицинског знања и његове симболике. Поред овог посредног доказа, не треба занемарити ни могућност да је кнегиња Јелена Немањић-Шубић, приликом повлачења из своје приморске области пред угарским трупама, понела медицинске рукописе (пре свега Вариљанин рукопис), који су припадали њеном покојном мужу и његовој породици.

На основу постојећег знања, које је доста фрагментарно сачувано, видимо да је у време цара Уроша забележено присуст-

[167] ВИИНЈ VI, 575. То је једини познати случај да је нека српска монахиња по имену забележена као неговатељица болесника у току постојања немањићке државе.

во апотекара (Марко Паоло) и вероватно лекара (Никола Врач), подизање болница при манастирима, да постоје прописи (*Синтаїма*) који помињу лекаре и лекарске помоћнике, да су лекари високо уважени у тадашњем друштву (повеља–писмо деспота Угљеше). Постојање лекара и апотекара, уз могућност да су преписивани неки медицински списи, попут рукописа Диоскорида, омогућава постављање хипотезе да је српска држава могла да се организује приликом наиласка таласа куге, који су поуздано забележени у приморским градовима (Дубровник 1358, Котор међа 1358. или 1359, Дубровник 1361, Валона, Драч, Котор и Дубровник 1363, Дубровник 1371) и у суседству Урошевог царства (подунавски крајеви 1359, Тесалија 1362, Јањина, 1368).[168] Када погледамо ову кратку хронологију, видимо да је неколико таласа епидемије куге наишло на српску државу у време цара Уроша.

Који су медицински списи стајали на располагању лекарима на просторима српских земаља у то време остаје непознаница, али као извесни путоказ може да нам послужи *Хиландарски медицински кодекс* (XVI век). У овом зборнику старосрпских лекарских текстова, који чине преписи ранијих старосрпских превода најзначајнијих дела средњовековне западноевропске научне медицине, налази се спис о куги и великим и малим богињама.[169] Овај спис је настао на основу неког латинског превода трактата о куги и богињама *Канона медицине*, дела персијског лекара Авицене, али није познато када је први пут преведен на српски језик и да ли је био у употреби већ у време цара Уроша. Карактеристично је да се у терапијском делу текста о куги прави разлика између лечења саме болести и предузимања превентивних мера.[170]

Српско царство које је основао цар Душан и које је наставило свој живот под владавином цара Уроша, географски је стајало

---

[168] Погледати поглавља овог рада: „Белешке о гладној години и појавама куге“, „Нови таласи куге“ и „Употреба медицинске терминологије у контексту покушаја помирења две цркве и нови таласи куге“.

[169] Хиландарски медицински кодекс N. 517. Превод, прир. и уводна студија Р. Катић, транскрипција српскослов. текста и превод: Љ. Котарчић, М. Милојевић, Београд 1989, 261–274

[170] М. Штетић, Схватање узрока и лечења куге према Хиландарском медицинском кодексу, Београдски историјски гласник 13 (2022), 89–124.

на таквом положају да је примало утицаје и са Истока и са Запада. Можемо претпоставити да је такав геостратешки положај омогућио да се на балканским просторима сустичу и преплићу дела која су настала под утицајем латинских, арапских и грчких медицинских ауторитета. Историјски извори у којима се помиње медицинска терминологија нису тако бројни, и често су сачувани у позним преписима, али њихово опрезно коришћење, уз подсећање шта је претпоставка а шта научно утврђена истина, помаже нам да наслутимо свет медицинске теорије и праксе на просторима српских земаља у време цара Уроша.

СКРАЋЕНИЦЕ

САН – Српска академија наука
ССА – Стари српски архив
ССРЛ – *Стари српски родослови и летописи*
ВИИНЈ – *Византијски извори за историју народа Југославије*
ЗРВИ – Зборник радова Византолошког института
ИЧ – Историјски часопис
ИГ – Историјски гласник
ИЗ – Историјски записи (;Црна Гора)

ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

- *Стари српски родослови и летописи***,** средио их Љуб. Стојановић, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XVI, Српска краљевска академија, Сремски Карловци, 1927
- *Стари српски записи и натписи, књ.* VI*,* сакупио и приредио Љ. Стојаноивћ, фототипско издање, уредник Л. Черњић, Београд, 1988[2]
- Бранковић, Ђ., *Славеносрпске хронике,* приредила А. Кречмер, *САНУ; критичка издања српских писаца, књ. VII,* Београд 2008
- Властар, М., *Синтагма*, са српскословенског језика превела Татјана Суботин–Голубин, Београд 2013
- *Византијски извори за историју народа Југославије*, том VI, ур. Ф. Баришић и Б. Ферјанчић. Београд 1986
- *Грчке повеље српских владара*, прир. А. Соловјев и В. Мошин, Београд 1936
- *Југословенске књижевности средњега века*, избор, предговор и приређивање др Ђ. Трифуновић, Београд 1978
- Патријарх Пајсије (Јањевац), *Сабрани списи*, Београд 1993
- Петровић, В., *Повеља деспота Јована Угљеше којом потврђује духовнику кир Данилу цркву светог Михаила и Гаврила код Габрова*, ССА књ 16 (2017), 95 – 104
- *Средњовјековни статут града Будве: са пропратним документима из млетачког периода*, ур. Жика Бујуклић, М. Бањевић, прев. Н. Вучковић, К. Митровић, Будва 2023
- *Statuta civitatis Cathari – Statut grada Kotora, knjiga II*, ur. J. Antović, Kotor 2009
- Халкондил, Л., *Докази Историје*, превели, приредили и критичке текстове написали Д. Крстић и А. Стојановић, Нови Сад, 2023
- *Хиландарски медицински кодекс N. 517. Превод*, прир. и уводна студија Р. Катић, транскрипција српскослов. текста и превод: Љ. Котарчић, М. Милојевић, Београд 1989
- Трифуновић, Ђ. *Монахиња Јефимија – књижевни радови*, Крагујевац 1992[2]

КЊИГЕ

- Богдановић, Д., *Каталог ћирилских рукописа манастира* Хиландара, Београд, 1978
- Бујуклић, Ж., *Правно уређење средњовековне будванске комуне*, Београд 2014
- Димитријевић, С., *Проблеми српске средњовековне нумизматике*, приредио Милан С. Димитријевић, Српско нумизматичарско друштво, Београд , Београд 2006

- Димитријевић, С., *Новац српских средњовековних владара*, приредио Милан С. Димитријевић, Српско нумизматичарско друштво, Београд , Београд 2006
- Динић Кнежевић, Д., *Миграције становништва из јужнословенских земаља у Дубровник током средњег века*, Нови Сад 1995
- Јиричек, К., *Историја Срба I*, превод Ј. Радоњић, Пирот 2004², фототипско издање из 1952. године
- Јиричек, К., *Историја Срба II*, превео и допунио Ј. Радоњић, Пирот 2004², фототипско издање из 1952. године
- Катић, Р. В., *О појавама и сузбијању болести код Срба од 1202. до 1813. године*, Београд, 1965
- Катић, Р. *Медицина код Срба у средњем веку*, САН, Београд 1958
- Максимовић, Ј., *Српске средњевековне минијатуре,* Просвета, Београд, 1983
- Острогорски, Г., *Серска област после Душанове смрти*, САН, Београд, 1965
- Радић, Р., *Страх у позној Византији књ.* I, Београд 2000
- Ферјанчић, Б., *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, САНУ, Београд 1960
- Ферјанчић, Б., *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, САНУ, посебна издања, књ. DCXXIX, Одељење историјских наука, књ. 21, Београд, 1994
- Хиландарац, Сава, *Света Гора*, превод Ђ. Б. Димић, Пожаревац, 1989 (репринт из 1898)

ЧЛАНЦИ

- Бојанин, С., *Две изгубљене повеље Бранковића и њихова компилација*, Периволос, II том, Београд, 2015, стр. 359 – 383
- Вуковић, Ђ., *Никола лекар – први преводилац са латинског језика*, Гласник Историјског архива Ваљево 56 (2022), 43 – 65
- Вуковић, Ђ., *Српска медицина у време цара и краља Стефана IV Душана*, Гласник Историјског архива Ваљево 58 (2024), 5 – 41
- Гавриловић, В., *Болнице*, у: Лексикон српског средњег века, прир. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 54 – 56
- Глигоријевић – Максимовић, М., *Сликарство XIV века у манастиру Трескавца*, ЗРВИ 42 (2005), 77 – 171
- Грмек, М. Д., *Школе медицинске*, у: Медицинска енциклопедија. Загреб, MCMLXIV, стр. 418 – 423
- Ковијанић, Р. *Увод*, стр. 32, у: *Грађа за историју српске медицине – документи котворског архива,* књ. I (XIV и XV век), приредили С. Мијушковић и Р. Ковијанић, Београд 1964
- Копривица, М., *„Уточиште болесним и немоћнима" – болнице и стационари под окриљем српских средњовековних манастира*, у: Пошасти на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад), ур. С. Мишић, К. Митровић, Београд 2021, 117 – 131

- Кораћ, Д., *Света Гора под српском влашћу*, ЗРВИ 31 (1992), 1 – 179
- Крстић, Д., *Увод*, у : Лаоник Халкондил, *Докази Историје*, Нови Сад, 2023, стр. 9 – 17
- Маловић – Ђукић, М., *Прилог о додељивању которског грађанства у средњем веку,* ИЧ 50 (2003), стр. 53 – 66
- Маловић –Ђукић, М., *Которски кумерак солски у средњем веку* , ЗРВИ 41 (2004) (453 – 468)
- Милутиновић, Б., Родић, Р., *О времену замонашења царице Јелене. Једна претпоставка*, ЗРВИ 33 (1994), 195 – 201
- Митровић, К., *Неколико цртица из живота средњовековног Котора у доба куге*, у: Пошасти на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад), ур. С. Мишић, К. Митровић, Београд 2021, 87 – 102
- Мишић, С., *Глад у средњовековним српским земљама – узроци и последице (Прилог методологији истраживања)*, у: Пошасти на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад), ур. С. Мишић, К. Митровић, Београд 2021, 9 – 21
- Блехова – Челебић Л., *Помени куге у которским архивским списима 1326 – 1503,* Историски записи 1 – 2, Подгорица 2002
- Петровић, М., *Повеља–писмо деспота Јована Уљеше из 1368 године о измирењу српске и цариградске цркве у светлости номоканонских прописа*, ИЧ 25 – 26 (1978 – 1979) , 29 – 51
- Петровић, В., *Повеља деспота Јована Уљеше којом потврђује духовнику кир Данилу цркву светог Михаила и Гаврила код Габрова*, ССА књ 16 (2017), 95 – 104
- Радић, Р., *Јер таква глад би по свима крајевима (Глад у српским земљама XIII–XIV века)*, у: Пошасти на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад), ур. С. Мишић, К. Митровић, Београд 2021, 23 – 41
- Синдик, И., *Однос града Будве према владарима из династије Немањића*, ИЧ 7 (1957), (21 – 36)
- Суботин – Голубин, Т., *Предговор*. VII – XXV, у: Властар, М., *Синтагма* , Београд 2013
- Суботић, Г., Кисас, С., *Надгробни натпис сестре деспота Уљеше на Меникејској гори*, ЗРВИ 16 (1975) , 161 – 181
- Суботић, Г., *Обнова манастира Светог Павла у XIV веку*, ЗРВИ 22 (1983), 207 – 258
- Суботић, Г., *Последње молитве деспота Јована Уљеше у Светој Гори*, стр 231 у: *Монахиња Јефимија – новија сазнања*, приредила С. Томин и Н. Половина, зборник радова, Нови Сад 2022, стр 223 – 231
- Хаџи-Васиљевић, Ј., *Свети Прохор Пчињски и његов манастир*, Годишњица Николе Чупића 20 (1900), 57 – 116
- Храбак, Б., *Извоз житарица из грчких области у XIII, XIV и XV столећу*, Историјски часопис 18 (1971), 215 – 254
- Ћирковић, С., *Област кесара Војихне* ЗРВИ 34 (1995), стр. 173 – 184

– Штетић, М., *Лепра у српским средњовековним земљама*, у: Пошасти на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад), ур. С. Мишић, К. Митровић, Београд 2021, 71–86
– Штетић, М., *Схватање узрока и лечења куге према Хиландарском медицинском кодексу*, Београдски историјски гласник 13 (2022) 89–124

УДК=94(497.11)"1804"

Александар Ђурђевић МА
Народни музеј Ваљево

ЈУНАЦИ КОТЕШИЦЕ У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ: ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ЈЕДНОГ СЕЛА ВАЉЕВСКЕ НАХИЈЕ

Апстракт: Иако у историографији често остаје у сенци познатије Бранковине, Котешица се истиче као родно место бројних храбрих устаника. Рад се бави историјском улогом Котешице у Првом српском устанку, са посебним осврtом на појединце из овог села који су дали значајан допринос устаничкој борби. Кроз анализу историјских извора и стручне литературе, рад настоји да осветли животне путеве тих личности, као и да допринесе бољем познавању улоге овог села у култури сећања на Устанак у Ваљевској нахији.

Кључне речи: Котешица, село, Први српски устанак, Ваљевска нахија

Захваљујући знаменитој породици Ненадовић, село Бранковина заузима посебно место у српској историји. Позната и као „главни стан“ Ваљевске нахије, Бранковина је представљала кључну тачку у организација Првог српског устанка у овом крају. У њој су кројени планови за устанак, одржаване скупштине, организовани састанци устаничких вођа, а одатле је и војска полазила на разна бојишта. У близини Бранковине налази се село Котешица, чији допринос устаничким збивањима не би требало занемарити. Иако често остаје у историјској сенци славније Бранковине, Котешица је током устаничке борбе стекла препознатљивост као родно место бројних јунака.[1]

Према казивању Проте Матеје, у Ваљевској нахији су крајем 18. и почетком 19. века постојала три кнежинска кнеза, односно три кнежине.[2] Током Првог и Другог српског устанка Ваљевска

[1] У историјским изворима, ово село се среће и под архаичним називима „Кутешица“ или „Котишица“, док ће се у раду користити савремени назив Котешица.

[2] Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, Просвета, Београд 1963, 37, 40.

нахија је такође била подељена на три кнежине. То потврђује попис села Ваљевске нахије из 1818. године. Према овом, Нахија је била подељена на Подгорску, Колубарску и Посавску кнежину са укупно 189 села. Из пописа се сазнаје да је село Котешица имало 45 домова и 155 харачких лица.[3] Село се налазило се у саставу Посавске кнежине, северно од нахијског центра - Ваљева.[4] Котешица се на југу граничила са Рађевим Селом, на западу са Рабасом, на северу са Јошевом и Бранковином, а на истоку са Козличићем. Ове територијалне границе утврђене у прошлости одржале су се до данас, те се Котешица и у савременом административно-територијалном смислу граничи са истим селима.[5] У османском административном систему, територија нахије је била подељена на села и кнежине. Међутим, у односу на друге нахије Смедеревског санџака (Београдског пашалука), Ваљевска нахија је имала особену локалну организацију. По угледу на аустријску поделу Војне границе на компаније, кнез Алекса Ненадовић је још 1791. године, у кнежинама Ваљевске нахије установио срезове, што је са становишта османске управе представљало неформалну административну поделу. Један срез чинило је осам до десет села. Кнез Алекса је искористио постојећу структуру парохијских храмова у Ваљевској нахији, па су формирани срезови углавном обухватали тадашње парохије.[6] Котешица је припадала срезу око цркве у Бранковини. Када је 1804. године избио Устанак, постојање срезова у Ваљевској нахији омогућило је бржу мобилизацију и организацију устаничке војске.[7]

Највише података о личностима из села Котешице, које су крајем 18. и почетком 19. века ступиле на историјску позорницу и активно учествовале у борби за ослобођење Србије од осман-

[3] Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије: до 1842*, II, Београд 1896, 464-469.

[4] Тамнавска села су била у саставу Посавске кнежине.

[5] Љубомир Павловић, Порекло породица: Колубара, Подгорина и Тамнава, Parnas book, Ваљево 2001, 802.

[6] Александар Лома, О среским установама у Ваљевској нахији и ван ње 1791-1819. године, Гласник Међуопштинског историјског архива Ваљево, 12/1978, 135-143.

[7] Урош С. Шешум, Устаничка Србија, народ и земља, Центар за српске студије, Београд 2024, 247.

ске власти, налазимо у *Мемоарима* Проте Матеје Ненадовића. Као савременик и непосредни учесник тих догађаја, он је у својим записима оставио драгоцене податке о личностима, догађајима и околностима у Ваљевској нахији тога времена. Константин Ненадовић, у обимном делу *Живот и дела великоī Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа Врховноī вожда, ослободиоца и владара Србије и живот њеīови војвода и јунака: као īрадиво за српску историју од īодине 1804 до 1813 и на даље*, пружа важне допуне и шири контекст у погледу организације устаничке власти, деловања појединих личности и укупне структуре устаничког покрета. Посебан значај има зборник докумената *Прота Матеја Ненадовић – акта и писма*, приређен од стране Велибора Берка Савића, који кроз административну и дипломатску преписку Проте Матеје осветљава многе аспекте устаничке организације, укључујући и улогу појединаца из села Котешице.[8] Савремено критичко издање *Изабраних дела* Проте Матеје Ненадовића, које је приредио Горан Максимовић, такође пружа поуздану подлогу за анализу устаничке епохе. Најпоузданији извор за реконструкцију простора Ваљевске нахије у време Српске револуције представља дело Мите Петровића *Финансије и установе обновљене Србије: до 1842. Као савременик Првог српског устанка, Лазар Арсенијевић Баталака је, уз обилну документарну грађу, у Историји српског устанка, дао синтетички преглед периода од 1804 до 1813. године.* Један од занимљивијих и, за тему овог рада, значајних података пронађен је у *Протоколу и регистру Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године*, које је приредио Радомир Ј. Поповић. *Од велике помоћи била је и релевантна* литература, која је значајно допринела реконструкцији историјских околности и улоге појединаца из села Котешице у устаничком покрету.

У Аустријско-турском рату (1788-1791), познатом и под народним називом Кочина крајина, као добровољци на страни Аустрије учествовали су и многи Срби. Под окриљем аустријске војске, Срби су ступали у добровољачке јединице фрајкоре (*Freikorps*). Фрајкорске јединице сачињавали су претежно српски добровољци регрутовани углавном са територије Осман-

[8] О овом и осталим наводима види у изворима и литератури на крају овог чланка.

ског царства. Њихов старешински кадар су такође чинили Срби, али као аустријски заповедници.

Аустрија је своје припреме за рат отпочела знатно раније. Она је у области према којима је имала територијалне претензије упућивала своје обавештајне агенте. Поред класичних извиђачких и обавештајних задатака, деловаље је било усмерено и на придобијање симпатија и наклоности српског становништва у Смедеревском санџаку, с циљем обезбеђивања његове подршке и учешћа у предстојећем сукобу на њиховој страни.[9] У овим активностима најангажованији су били капетан Михаило Михаљевић, доцнији командант српског фрајкора, и мајор Лидерскрон, на служби у земунској Војној команди. Нарочито се истиче делатност Михаљевића, који је развио широку мрежу контаката и успоставио најчвршће везе са појединим утицајним личностима међу Србима у Османском царству. У настојању да придобије сараднике, Михаљевић је ангажовао свештенике и калуђере, а потом и поједине мање трговце. Основна идеја коју је желео да пренесе била је да аустријски цар намерава да поведе рат против Османског царства с циљем ослобођења хришћана, позивајући их тим поводом на сарадњу.[10] Као резултат свих тих активности, настао је низ извештаја праћених мноштвом војно-географских карата са подручја Смедеревског санџака. На једној од карата, чија се копија чува у Народном музеју у Шапцу, а која се наставља на територију друге карте, представљен је простор западне Србије до реке Дрине, са делимичним приказом Семберије. У јужном делу карта се протеже на подручја Азбуковице и Рађевине, све до планинских масива Сокола и Медведника, док источну границу представља линија која повезује Забрежје и Топлицу. На тој карти, северно од касабе Ваљева забележено је и село Котешица (Kutisicza).[11]

Међу првим истакнутим личностима из ваљевског краја које су ступиле у контакт са аустријским властима био је кнез Алекса Ненадовић из Бранковине. Делујући у складу са интересима

[9] Миливоје Васиљевић и Светланка Милутиновић, Две карте из времена Кочине крајине, Гласник Међуопштинског историјског архива Ваљево, 28-29/1994, 5.

[10] Душан Пантелић, Кочина крајина, Српска краљевска академија, Београд 1930, 3-5.

[11] Миливоје Васиљевић, Светланка Милутиновић, наведено дело, 6-8, 12.

Аустрије, он је активно радио на припреми терена за војну интервенцију у Османском царству. Тајно је примао прогласе који су најављивали скори долазак аустријске војске и делио их међу народом, настојећи да подстакне отпор према османској власти. Неке од тих прогласа убацивао је чак и у ваљевску џамију, како би заплашио Турке. Изазвани овим, Турци су зашли по селима Ваљевске нахије и покупили сво оружје од Срба, које су потом однели у Ваљево. Потом су позвали кнеза Алексу ради договора да са сто војника, којима је враћено претходно одузето оружје, чува стражу од Палежа (Обреновац) до Ушћа. Док је обављао ову дужност, кнез Алекса је успоставио чвршћи контакт са аустријским пограничним властима.[12]

Верујући у скору акцију аустријске војске, кнез Алекса је у једном тренутку одлучио да прекине службе коју је добио од Турака. Најпре је застрашио Турке у Палежу вешћу да ће аустријска војска ускоро прећи Саву, што је изазвало њихово повлачење и напуштање места. Потом се вратио у Бранковину, где је на Бранковачком вису окупио војску и упутио позиве за мобилизацију широм Ваљевске нахије. У настојању да се изврши напад на Ваљево, тежило се окупљању што већег броја устаника.[13] Ваљево је заузето 10. марта 1788. године.[14]

Када је у лето 1788. године аустријска војска прешла Саву и започела офанзиву, ваљевски крај је окупио 1.800 људи, под командом Ненадовића. На позив пуковника Михаљевића, кнез Алекса је одвео људство у Јагодину, где су добили фрајкорске мундире и оружје, након чега су се вратили у Ваљево. По повратку, на Кличевцу је започета војна обука под командом кнеза Алексе и других фрајкорских официра. *„Ту сам гледао како мој отац, да би и другим људима омилио егзерцир, скине официрски мундир па стане у ред и егзерцира се као прост фрајкорац“* бележи Прота Матеја.[15] Из Ваљева су изводили нападе на Турке. С друге стране, и Турци су више пута покушавали да заузму Ваљево.

[12] Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, 18-19.

[13] Исто, 19-21.

[14] Више о томе у: Владимир Кривошејев, Светла слободе: ослобођења Ваљева од 1788. до 1944. године, Народни музеј Ваљево, Ваљево 2024, 23-31.

[15] Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, 35.

У једном жестоком нападу на шанац у Кличевцу, фрајкорци су се нашли у изузетно тешкој ситуацији. Турци су извршили напад на њихове положаје, који је уз велике напоре одбијен. У овој борби се посебно истакао фрајкорац Марко Кара из Котешице који је успео да убије турског заповедника Зеин Усеин-агу. Након убиства турског заповедника, Марко Кара је, у намери да искористи боље непријатељско оружје, одбацио своју шоцу и узео шишану Зеин Усеин-аге. Овај потез јунака из Котешице коштао је живота. За оружје које је узео није имао одговарајућу муницију, тако да је, без могућности да пуца, наставио да се бори са празном пушком, користећи кундак. Међутим, чим су турски војници отворили ватру, Марко Кара је био погођен.[16] Овај догађај је забележио Прота Матеја, користећи га као поучан пример за све потоње војнике. Он истиче важну војничку поуку *„да у боју никада своје оружје, макар непријатељско и боље било, не мења, јербо сваки човек своме оружју ћуд зна, и од њега фишеке умерене има, и у њега се најбоље поуздати може“*.[17]

Због борби, бројне породице из ваљевског краја почеле су да се повлаче у Аустрију. Турским властима такав развој догађаја није одговарао, па су настојале да задобију наклоност српског становништва и одврате га од сеобе и рата. Током зиме 1788/89. године, у Лелићу је одржан састанак између Турака и српских кнезова, а међу присутнима је био и Никола из Котешице. [18] Турци су Србима поручили да, без обзира на исход рата, они неће стећи независност, саветујући их да се не мешају у сукоб и држе по страни. Након овог сусрета, у деловима Подриња и Подгорине дошло је до примирја, при чему су ваљевски Турци упутили писмо Дели Ахмету молећи га да не улази у ове крајеве и не ремети успостављени мир.[19]

[16] Прота Матеја Ненадовић, Изабрана дела, приредио Горан Максимовић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци; Нови Сад 2007, 175.

[17] Исто, 175.

[18] Није сасвим поуздано утврђен идентитет кнеза Николе из Котешице. Постоји могућност да се ради о Николи Живковићу из Котешице, који се пред сам крај Првог српског устанка борио уз Проту Матеју и Јовицу Милутиновића у рејону Шапца.

[19] Драгољуб М. Павловић, Србија за време последњег аустријско-турског рата (1788-1791 г.), Београд 1910, 166-167.

Село Котешица заузима посебно место у историји Првог српског устанка, пре свега захваљујући активној улози коју су његови мештани одиграли у почетној фази Српске револуције. У Котешици је донета једна од преломних одлука која је довела до покретања устанка на простору Ваљевске нахије. Котешица је изнедрила бројне устанике, од харамбаша, момака, до барјактара и војника који су уживали највеће поверење устаничких вођа, па су им као таквима били поверавани и осетљиви дипломатски задаци. Поједини Котешичани су се посебно истакли у најтежим тренуцима, остајући до последњег на бојишту како би омогућили организовано повлачење и спасавање сабораца.

У Котешици је Прота Матеја Ненадовић добио потврду и охрабрење које му је било потребно да учврсти своју намеру и преузме одговорност за борбу против Турака. Посета Проте Матеје кмету Сави Савковићу, у Котешици, представља важно полазиште у истраживању мотивације, одлучивања и организовања устанка на простору Ваљевске нахије. Ненадовићи су, након сече кнезова у Ваљеву, склонили своју породицу на брдо Посово, а Прота Матеја наводи да су већ од тог тренутка он и његов стриц Јаков били спремни да се упусте у борбу. Ипак, у почетку нису били сигурни да ли ће и народ бити спреман да им се придружи у отвореној побуни.[20]

Ваљевски муселим Пореч Алија је након добијених вести о догађајима у Орашцу отишао на Уб како би организовао евакуацију тамошњег турског цивилног становништва, као што је раније учињено и са турским цивилним становништвом у Ваљеву. Уочивши његову активност, Прота Матеја одлази у Котешицу код кума Саве Савковића, кога затиче са још неколико сељака како са брда посматрају кретање ваљевског муселима. Након постављеног питања *„Шта ћемо ми сада радити?“* Прота Матеја добија одговор од Саве: *„А шта ћемо, кума-прото? Што је било биће опет; но ми сви жене и децу у шуму за брдо, а ми пушке па на брдо, па што коме боГ да!“*[21]

Након ових речи Саве Савковића, човека у позним годинама, који је имао ратно искуство, Прота Матеја је чврсто одлучио да

[20] Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, 61.

[21] Исто, 61.

је дошло време за акцију и да је потребно предузети кораке у организовању отпора. Сви присутни Котешичани су поздравили ову одлуку и прихватили позив на устанак.[22] У Котешици је Прота Матеја написао писмо Милићу Кедићу у Суводање, кнезу Подгорске кнежине, да прикупи чете које ће напасти Пореч Алију у Ваљеву. Писмо је послао по Живану из Котешице. Исто писмо Прота Матеја је у Котешици написао и Николи Грбовићу у Мратишић, кнезу Колубарске кнежине.[23] Прота Матеја у својим *Мемоарима* не наводи име особе по којој је писмо послао у Мратишић, али се, на основу околности, с разлогом може претпоставити да је оно било поверено једном од мештана Котешице који су присуствовали састанку. Након тога се вратио у Бранковину и позвао људе из околних села да се окупе и са оружјем дођу на Бранковачки вис. Из наведеног, јасно је да Котешица представља историјску тачку из које је започео устанички покрет у Ваљевској нахији.

Вест о устанку у Ваљевској нахији подстакла је на акцију Турке из Босне, који су се преко Јадра и Шабачке нахије кретали према Ваљевској. Војвода Јаков Ненадовић, бранећи њене прилазе, савладао је турске одреде код Бељина 7. марта 1804. године, а потом је дошло до битке код Свилеуве која је трајала неколико дана. У овој бици, поред осталих устаника, историјски извори сведоче да су велики допринос дали и борци пореклом из Котешице.

Док су се устаници борили против Турака код Свилеуве, Прота Матеја се налазио у Забрежју, где је набављао муницију, неопходну за наставак борби. Чим је сазнао за борбе на Свилеуви, одмах се упутио ка положајима устаничке војске на планини Гомилици. Тада је сазнао да Турака има много и да се устаници налазе у тешком положају. Јаков је затражио од синовца, да када се врати у Грабовицу, где је било командно место Проте Матеје, пошаље му, као помоћ, бар 200 најбољих војника. Пре него што је кренуо, Прота Матеја је устаницима оставио две врећице барута. По доласку у Грабовицу, одабрао је 200 најпоузданијих и

[22] Лазар Арсенијевић Баталака, Историја српског устанка, књ. 1, репринт издања из 1898. године, Талија издаваштво, Ниш 2021, 91.

[23] Исто, 61.

најспремнијих момака и, под командом Луке из Котешице [24], послао их свом стрицу у Свилеуву.[25] У међувремену, војвода Јаков је добио значајну помоћ и од хајдука. Заједно са браћом Недић из Осечине, у помоћ Јакову дошли су и Панта Дамњановић [26] и Дамјан [27], обојица рођени у Котешици.[28] Устаничка војска, под командом војводе Јакова Ненадовића, извојевала је победу на Свилеуви, 11. марта 1804. године, што је било од великог значаја, јер је тада друго устаничко језгро, из јужног дела нахије, могло да отпочне припреме за опсаду Ваљева.

Након битке на Свилеуви, Дамјан из Котешице и Панта Дамњановић, који су као харамбаше предводили чете хајдука, учествују у чувеној бици, коју је немачки историчар Леополд Ранке назвао „српским Термопилима“. По ослобођењу Ваљева, војска је добила слободу маневра ка Посавини, што је омогућило операције ка Шапцу и покретање његове опсаде. У покушају да спрече пад овог стратешки важног места, Турци из Босне упутили су се у помоћ опседнутом граду.[29] Војвода Јаков је, након битке на Свилеуви, наставио у правцу Шапца и приступио његовој опсади. Међутим, по добијању вести да су зворнички паша Видајић и Мула Ножина прешли Дрину код Лешнице с намером да помогну, Јаков се са одредом од око 400 устаника упу-

[24] Миленко М. Вукићевић, у свом делу наводи да је презиме Луке било Милошевић. Види: Миленко М. Вукићевић, Карађорђе, Књ. II, ИРО Слобода, Београд 1986, 43.

[25] Лазар Арсенијевић Баталака, нав. дело, 69.

[26] Константин Ненадовић, у табели која представља садржај дела, наводи да је Панта Дамњановић пореклом из Оструж̌ња, док у наративном делу, у опису његовог живота, истиче да је Панта Дамњановић из Котешице. Ова неусаглашеност највероватније представља грешку у табели, насталу услед мешања података о Панти Дамњановићу са Ђорђем из Оструж̌ња, који је, као и Панта, био учесник битке на Чокешини.

[27] У изворима се још сређе и под именом Дамјан Кутишанац. Треба га разликовати од Дамјана Миленковића. Иако је и Миленковић, као мештанин Котешице, понекад у изворима и литератури означаван истим надимком, реч је о две различите личности.

[28] Константин Ненадовић, Живот и дела великог Ђорђа Петровића Карађорђа Врховног вожда, ослободиоца и владара Србије и живот његови војвода и јунака: као градиво за србску историју од године 1804 до 1813 и на даље, Књ. 2, Беч 1884, 518.

[29] Исто, 519.

тио ка манастиру Чокешина. Са њим су биле и познате хајдучке харамбаше које су учествовале у бој на Свилеуви: браћа Недићи, Панта Дамњановић и Дамјан из Котешице. У близини манастира сачекао их је харамбаша Ђорђе Ћурчија, који их је обавестио о приближавању турских снага. Иако постоје извесне нејасноће у погледу односа између Јакова и Ћурчије, извесно је да је потоњи био незадовољан бројем војника које је Јаков довео, као и местом где се требало сударити с непријатељем. Главнину војске Јаков је морао да остави код Шапца, ради осигурања опсаде. Ћурчија је заступао став да се устаници повуку у планину и тамо пруже отпор. Супротно томе, Јаков се залагао за заузимање одбрамбеног положаја унутар манастирских зидина. Ћурчија, видно незадовољан, одбио је да учествује у борби и повукао се са својом групом од око 300 хајдука. Сукоб мишљења није се завршио само на томе. Браћа Недићи, који су, према Вуку Караџићу, били у алкохолисаном стању, такође су се супротставили Јаковљевом предлогу. Увидевши да не може да убеди хајдуке, који су до тада њему били потчињени, Јаков је напустио Чокешину одмах после Ћурчије.[30]

Пред битку, војска је приступила светој тајни причешћа. У манастирском запису стоји: „*16. дне Април причести сја со воини. А и ту же бист Глиорија, Димитрија Недић и њихов же сестрић Панта Дамњановић и бист јего Дамњан Кутишанац и бист же 300 момака и бист же пои Милан; причастисја свјатим причастијем, чрез свјашеником и господином Костадином Хаџијом*“.[31] До сукоба је дошло 28. априла 1804. године, у близини манастира Чокешине. Устаничке снаге су доживеле тежак пораз. У бој је изгинуо велики број Ваљеваца. Међу погинулима налазили су се и Панта Дамњановић и Дамјан из Котешице.[32] Ипак, упркос победи, турске снаге су претрпеле знатне губитке, што је значајно умањило њихову борбену способност.[33]

[30] Радош Љушић, Вожд Карађорђе: биографија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2003, 85-86. Комплетну анализу битке даје Милић Милићевић у делу Битка код Чокешине. Српска војска. Огледи о биткама, Београд, 2018. стр. 9-28.

[31] Исто, 86.

[32] М. Милићевић, нав. дело, стр. 20

[33] Константин Ненадовић, нав. дело, 519.

Поред храброг Дамјана који је погинуо у бој на Чокешини, Котешица је изнедрила још једног великог јунака – Дамјана Миленковића. Одмах по избијању Првог српског устанка, Миленковић је приступио редовима српских устаника и прикључио се војводи Јакову Ненадовићу. У почетку је био момак код Јакова, односно лични пратилац и нека врста телесне гарде, али се врло брзо у биткама истакао храброшћу и сналажљивошћу. Управо због таквих особина, Јаков га је поставио за свог барјактара.[34] То је била част која се додељивала само најпоузданијим и најодважнијим борцима.

Како устаници у почетку нису били у отвореном рату са званичним османским властима, Порта је у јуну 1804. године наложила босанском везиру Бећир-паши да извиди стање у Смедеревском санџаку, уклони дахије и успостави редовну османску управу. По доласку у Београд, Бећир-паша је отпочео преговоре са Карађорђем и другим истакнутим српским старешинама.[35] Долазак везира означио је почетак примирја на територији устаничке Србије, што је омогућило слободније кретање становништва и устаничких старешина. У периоду примирја, у Ваљевској нахији су привремено расформиране четири компаније и војницима је допуштено да се врате својим кућама и проведу одмор у трајању од месец дана. Пред Протом Матејом је био важан дипломатски задатак, пут у Русију, где је, као изабрани представник устаничке државе, требало да предводи делегацију у Петроград. Из тог разлога, Прота Матеја је, са Врачара, дошао својој кући у Бранковину, како би се припремио за предстојећи пут. Одмах по доласку, посетио га је Дамјан Миленковић. Том приликом га је детаљно информисао о актуелној ситуацији дуж Дринског фронта. Према Дамјановим наводима, турске јединице су нарушавале примирје, прелазиле границу, улазећи ради пљачке. Устаничка војска се налазила на положајима код Симиног Брда, али је, упркос довољном броју војника, недостајало искусно старешинство. Ђорђе Ћурчија и Лука Лазаревић су били у свађи и нису могли да се споразумеју. Због тога је Дамјан

[34] Исто, 839.

[35] Сузана Рајић, Данко Леовац, Историја српског народа у 19. и почетком 20. века, Београд 2018, 17.

тражио од Проте Матеје да он лично дође на лице места, преузме команду и успостави ауторитет.[36]

Захваљујући не само својој доказаној храбрости, већ и гласу који га је пратио као трезвеног и интелигентног човека, Дамјан Миленковић је уживао велико поверење устаничког руководства, те му је, поред војних задатака, поверено и обављање осетљивих дипломатских мисија. Војвода Јаков и Прота Матеја упутили су 1804. године Дамјана Миленковића у Црну Гору. Он је носио писма владици Петру I Петровићу Његошу, као и руском посланику, грофу Марку Ивелићу, у Рисан. Устаници су у тим писмима тражили помоћ и подршку за даље вођење устанка. Пут преко Босне, у то време опасан и непредвидив, захтевао је изузетну сналажљивост и храброст. Миленковић је успешно извршио поверену му мисију и вратио се са одговорима које је предао војводи Јакову и Проти Матеји.[37]

Карађорђе, Прота Матеја, Јаков Ненадовић, Јанко Катић и друге устаничке старешине, 16. марта 1805. године, у Ваљеву, саставиле су ново писмо владици Петру I ради договора о заједничком ратовању проти Турака. За пренос ове важне поруке поново је изабран Дамјан Миленковић, који је као поверљиви изасланик устаничког руководства отпутовао у Црну Гору и лично уручио писмо.[38] Дамјан је информисао црногорског владику о намерама српских устаника, преневши му притом и поруку коју је, по свему судећи, добио од Проте Матеје. Наиме, док се Прота Матеја налазио у Петрограду, било му је саветовано да Срби ступе у контакт са Црном Гором и да координирају заједничке акције против Турака. Вероватно је Прота Матеја припремио Дамјана, како би код владике створио утисак да постоји шира дипломатска подршка за устаничке планове и тиме га подстакао да предузме кораке који ће довести до упада у Херцеговину. Ипак, владика није располагао пуном слободом у доношењу таквих одлука. Стога је одлучио да сачека долазак руског конзула Санковског из

[36] Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, 93-94; Радош Љушић, нав. дело, 89.

[37] Исто, 839; Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, 93-94.

[38] Велибор Берко Савић, Прота Матеја Ненадовић – акта и писма, Горњи Милановац 1984, 63-64.

Котора, коме је потом представио устаничког изасланика Дамјана Миленковића из Котешице.[39]

У наставку борби са Турцима, војска Ваљевске нахије успела је да ослободи Ужичку нахију, укључујући и њено нахијско средиште. Током борби за ослобођење Ужица, почетком августа 1805. године, погинуо је и Дамјан Миленковић.[40]

Када је почетком маја 1804. године, на скупштини у Остружници, између осталог, договорено да се организује заједничка опсада Београда, један део војске Ваљевске нахије остао је унутар своје територије ради обезбеђивања стратешких праваца и спречавања могућих упада непријатељских снага, а главнина војске упутила се ка Београду. При опсади Београда, Ваљевци су заузели положаје око Цареве Ћуприје.[41]

Карађорђе је крагујевачку и рудничку војску оставио у рејону Топчидера, а потом се упутио у збег на Дубоко, где му се придружила и ваљевска војска. У збегу је дошло до првог сусрета Карађорђа и Јакова Ненадовића, у том тренутку две најмоћније устаничке личности. Након овог састанка, устаници су наставили покрет и стигли у Остружницу. Резерва је остављена у Остружници, а главнина војске је наставила кретање и заузела своје положаје ближе Београду. У тренутку када је Карађорђе кренуо у сусрет ваљевској војсци, Турци су извели изненадни напад на устаничке положаје код Топчидера, где је била смештена крагујевачка војска. Потом су изашли из Београда са јаком војном силом и кренули у офанзиву на устаничке положаје, настојећи да пробију обруч око Београда. На Топчидерском Брду водиле су се интензивне борбе. Упркос храбром отпору устаника, који су били бројчано слабији, српске снаге су се постепено повукле у унапред припремљене шанчеве. У изузетно тешкој ситуацији се нашала група од двадесет Рудничана предвођених Антонијем Пљакићем. Ова мала јединица заостала је иза главнине устаничких снага и задржала се у борби. Опкољени од стране турске коњице, Рудничани се повлаче у објекат који је београд-

[39] Миленко Вукићевић, нав. дело, 230-231.

[40] Константин Ненадовић, нав. дело, 839.

[41] Радован М. Драшковић, Ваљево у прошлости: прилози за завичајну историју, Милић Ракић, Ваљево 1987, 48-50.

ски паша саградио ради теферича, и ту организују одбрану. Карађорђе, који се у моменту напада налазио уз ваљевску војску, убрзо је добио информацију да су Турци напали у великом броју и да се српске снаге боре под великим притиском. Одмах је издао наређење за покрет коњици и пешадији, и лично је кренуо у правцу бојишта.[42]

Након што је стигло наређење да пешадија и коњица хитно интервенишу на положају где су непријатељске снаге остварile надмоћ, и Прота Матеја је, у складу са Карађорђевим наређењем, кренуо ка том месту. Међутим, Мата тобџија му је указао на то да ће, у том случају, њихов топ остати потпуно незаштићен. С обзиром на значај артиљеријске подршке, Прота Матеја доноси одлуку да остане уз топ и организује његово пребацивање на повољнију позицију. У том подухвату су му помогли саборци, Јеремија из Козличића и Зарија из Котешице.[43] У међувремену, турска коњица контролише поље изнад објекта за теферич, покушавајући да га запали. Устаничка војска стиже до Топчидерске реке и покушава да је савлада, али се покрет отежано одвијао услед водостаја и воденичних брана. У том тренутку, Прота Матеја дејствује артиљеријом. Први хитац погађа центар турске коњице и наноси озбиљне губитке, што доводи до расула у њиховим редовима. Други погађа турску пешадију која је опколила конак, изазивајући њихово повлачење преко оближњег брда.[44] Према сведочењу Проте Матеје, топ који су Јеремија из Козличића, Зарија из Котешице и он преместили на нови положај, и са кога су потом дејствовали по Турцима, био је исти онај на коме је кнез Милош Обреновић касније подигао конак у Топчидеру. У борбама око Београда, вођеним маја 1804. године, војска Ваљевске нахије се нарочито истакла захваљујући артиљеријском наоружању које је поседовала.[45]

Осим учешћа у војним операцијама, Зарија из Котешице се у историјским изворима среће и у цивилном контексту, као учесник у судском поступку из 1808. године, у којем се јавља у свој-

[42] Миленко Вукићевић, нав. дело, 96-97.

[43] Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, 87.

[44] Миленко Вукићевић, нав. дело, 97.

[45] Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, 87.

ству сведока. У том поступку, заједно са извесним Антонијем који је, судећи према изворима, највероватније такође пореклом из Котешице, наступа у корист стране у спору око власништва над коњем.[46]

Попут Дамјана Миленковића, још један мештанин Котешице, Андрија Милошевић, ступио је у редове устаника као момак код војводе Јакова Ненадовића, уз кога је остао и храбро се борио све до краја Првог српског устанка. Пред сам крај устанка 1813. године, војвода Јаков Ненадовић, у настојању да сачува најважнија акта и преписку Правитељствујушчег совјета, предузео је хитне мере. Из зграде Совјета изнео је најважнија документа, један део закопао негде у Београду, а остатак сложио у два бурета. Ради заштите архиве од пада у турске руке, наредио је Андрији Милошевићу да запали зграду Совјета. Бурад са архивом натоварена су на кола и транспортована до Забрежја, одакле је планиран прелазак у Срем, под изговором да се у бурадима налази ракија. Након тога, војвода Јаков послао је Андрију Милошевића у Шабац са одређеним задатком. По доласку у Шабац, 4. октобра 1813. године, Андрија обавештава устаничко руководство, које је тамо затекао, да је Карађорђе напустио Србију и да Турци напредују ка Београду. Потом се враћа у Забрежје, и заједно са Јаковом Ненадовићем прелази у Срем. Године 1814. Андрија Милошевић се вратио у Србију, у своју родну Котешицу. У опису његовог живота, Константин Ненадовић наводи да је Милошевић живео у Котешици све до 1830. године, када је преминуо у свом породичном дому.[47] Међутим, наводе Константина Ненадовића доводи у питање документ из 1835. године. У уговору од 15. маја 1835. године, између Проте Матеје Ненадовића и мајора Јовице Милутиновића, о регулисању међусобних односа поводом поделе воде на реци Градац, на којој су подигли воденице, као један од сведока потписан је Андрија Милошевић. Иако се идентитет наведене личности не може са потпуном сигурношћу утврдити, подударност у имену и презимену, као и географски контекст, упућују на могућност да је реч о истој особи, мада та

[46] Протокол и регистар Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године, приредио Радомир Ј. Поповић, Историјски институт, Београд 2010, 39.

[47] Консатнтин Ненадовић, нав. дело, 494.

претпоставка захтева извесну резерву. Уколико се ова идентификација прихвати као веродостојна, произилази да је Андрија Милошевић живео најмање до 1835. године, што имплицира да је година његове смрти наступила касније него што је то навео Константин Ненадовић.[48]

Након што је Андрија Милошевић известио устанике, распоређене на положајима око Шапца, о томе да је Карађорђе напустио територију Србије и прешао у Земун, као и да турске јединице напредују према Београду, уништавајући све пред собом, део војске око Шапца напустио је своје положаје и прешао реку Саву. О израженој пожртвованости појединаца, у моментима свеопште деморализације, сведочи поступак Проте Матеје и капетана Јовице Милутиновића, који, упркос повлачењу дела војске, нису напустили свој шанац, већ су у њему остали, заједно са 18 војника, међу којима се налазио и Никола Живковић из Котешице. Они су задржали свој положај како би заштитили повлачење пешадије и артиљерије. Под окриљем мрака, и ова група устаника отпочела је повлачење. Код ћуприје на Думачи, турске снаге су их сустигле и отвориле ватру. У том окршају, Никола Живковић је пао с коња. Како није био смртно рањен, успео је да се сакрије у оближњи рит.[49] Његова судбина, након догађаја на Думачи, остаје непозната.

Село Котешица има посебно место у колективном сећању на Први српски устанак. Личности о којима је писано у раду сведоче о снажном устаничком духу који је био присутан у мештанима села Котешице и уопште у српском народу у то време. Њихова дела, мада понекад прикривена, и у сенци познатијих личности и догађаја, заслужују да буду осветљена. Овај рад представља скроман допринос оживљавању имена јунака из Котешице и разумевању историјске улоге коју је ово село одиграла у формирању и развоју устаничког покрета на територији Ваљевске нахије, али и шире.

[48] Велибор Берко Савић, Прота Матеја Ненадовић – акта и писма, Горњи Милановац 1984, 447.

[49] Прота Матеја Ненадовић, Изабрана дела, 170.

Summary

This research aims to explore and shed light on the historical role of the village of Kotešica in the First Serbian Uprising, based on historical sources and relevant literature, with a particular focus on individuals originating from this village who actively participated in the uprising. A special contribution of this study lies in the fact that, for the first time within a single research work, the identification, systematization, and presentation of individuals from Kotešica who took part in the First Serbian Uprising has been carried out. These individuals include: Marko Kara, Nikola, Sava Savković, Luka Milošević, Damjan, Panta Damnjanović, Damjan Milenković, Zarija, Andrija Milošević, and Nikola Živković. Although some of these names have occasionally appeared in historiography, they have not been studied collectively until now. This research aims to fill that gap by providing the first systematic overview of these figures from Kotešica, along with an analysis of their roles and significance in the context of the uprising. The research also seeks to re-evaluate the place of Kotešica in the culture of remembrance of the First Serbian Uprising, thus contributing to a better understanding of local history within the broader framework of national history.

Извори

- Арсенијевић Баталака Л., *Историја српског устанка*, I, Ниш 2021.
- Ненадовић К., *Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа Врховног вожда, ослободиоца и владара Србије и живот његови војвода и јунака: као градиво за српску историју од године 1804 до 1813 и на даље*, II, Беч 1884.
- Ненадовић Прота М., *Изабрана дела*, прир. Горан Максимовић, Сремски Карловци, Нови Сад 2007.
- Ненадовић Прота М., *Мемоари*, Београд 1963.
- Петровић М., *Финансије и установе обновљене Србије: до 1842*, II, Београд 1896.
- *Протокол и регистар Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године*, прир. Р. Ј. Поповић, Београд 2010.
- Савић Берко В., *Прота Матеја Ненадовић – акта и писма*, Горњи Милановац 1984.

Литература

- Васиљевић М., Милутиновић С., *Две карте из времена Кочине крајине*, Гласник Међуопштинског историјског архива Ваљево, 28-29 (1994).
- Вукићевић М. М., Карађорђе, II, Београд 1986.
- Драшковић М. Р. *Ваљево у прошлости: прилози за завичајну историју*, Ваљево 1987.
- Кривошејев В., *Светла слободе: ослобођења Ваљева од 1788. до 1944. године*, Ваљево 2024.

- Лома А., *О среским установама у Ваљевској нахији и ван ње 1791-1819. години*, Гласник Међуопштинског историјског архива Ваљево, 12 (1978).
- Љушић Р., *Вожд Карађорђе: биографија*, Београд 2003.
- Милићевић М. *Битка на Чокешини. Српска војска. Огледи о биткама,* Београд 2018, стр 9-27.
- Павловић Љ., *Порекло породица: Колубара, Подгорина и Тамнава*, Ваљево 2001.
- Павловић М. Д., *Србија за време последњег аустријско-турског рата (1788-1791 г.)*, Београд 1910.
- Пантелић Д., *Кочина крајина*, Београд 1930.
- Рајић С., Леовац Д., *Историја српског народа у 19. и почетком 20. века*. Београд 2018.
- Шешум С. У., *Устаничка Србија, народ и земља*, Београд 2024.

УДК= 929
94(497.11)

др Нино Делић
Научни сарадник
Историјски институт Београд
n.delic@aol.com

ЈАРОСЛАВ ЈАНДА У ЗАРОБЉЕНИШТВУ У ВАЉЕВУ 1914–1915. ГОДИНЕ

Апстракт: Рад је посвећен анализи мемоара аустроугарског војника чешког порекла Јарослава Јанде који је 1914. године заробљен од стране српске војске. Највећи део заробљеничких дана провео је у Ваљеву, радећи као помоћник у тамошњој болници све до повлачења 1915. године када је заједно са српским војницима евакуисан преко Албаније до Валоне а затим на Асинару. Његова сећања су драгоцено сведочанство о реалним приликама ратног заробљеништва, стању српске војске и управе као и атмосфери у граду.

Кључне речи: Први светски рат, 1914–1915, Јарослав Јанда, аустроугарски војници, ратни заробљеници, Ваљево, болница.

Аустроугарска војска је напала Краљевину Србију 28. јула 1914. године користећи многобројне војне јединице. Мултинационални карактер Монархије се одразио и на структуру војске. Према неким изворима, чак 13% свих војника су чинили Чеси по националности. На српски фронт су слате јединице које су махом биле мобилисане на подручју Чешке и Моравске те је удео војника чешке националности био изузетно висок. Српска војска је током лета и јесени 1914. године славила импозантне успехе који су имали као последицу и десетине хиљада заробљених аустроугарских војника. Колико је тачно међу њима било Чеха није утврђено. Према писању Едварда Бенеша, председника Чехословачке, њихов број досезао је до око 25.000.[1]

[1] В. Hrabak, Austrougarski zarobljenici u Srbiji 1914–1915. god. i prilikom povlačenja kroz Albaniju, Zbornik – Časopis Historijskog instituta Slavonije 2 (1964), 168–170; И. Ђуковић, Аустроугарски заробљеници у Србији 1914–1915, Београд 2008, 10; Н. Делић, Аустроугарски војници чешког порекла у

Ратни заробљеници у Србији током Првог светског рата, па тако и они чешког порекла, били су у надлежности Заробљеничке команде у Нишу, посебног војног органа успостављеног у августу 1914. године. Према прописима сваки заробљени војник требало је да буде упућен у Ниш где би био евидентиран а затим и био смештен. Испрва је намера била да сви заробљеници буду у Нишу где би затим за њих била успостављена посебна одељења при свакој од 10 дивизијских команди. Команда је могла да шаље заробљенике и на принудни рад уз одговарајућу компензацију. У Србији је у том тренутку постојао велики недостатак квалификоване радне снаге услед мобилизације одраслих мушкараца. Посебно су дефицитарна била стручна занимања попут лекара, пекара, инжењера итд. Због тога су многи заробљеници били упућивани у предузећа или у болнице као испомоћ.[2]

Када су Чеси, аустроугарски војни заробљеници у питању, може се слободно рећи да су у Србији уживали специфичан статус. Због сличности језика, припадности словенској групи народа, али и због генерално политичке неустрашћености и амбивалентности, Чеси су се у Србији лакше споразумевали, брже склапали пријатељства, стицали поверење локалног становништва али и војних власти, укључујући ту и њихове стражаре. Чеси су радо прихватали разних послова, нису пружали отпор властима. Неки су чак и „пребегли“ на српску страну радећи против своје законите отаџбине. Забележено је да су се многи Чеси релативно лако предавали српским војницима на фронту, а примера покушаја бекства из заробљеништва је било сразмерно мало. Припадници Сокола, као доказано политички противници хабзбуршког естаблишмента, третирани су у Србији са посебним привилегијама. Српске власти су, свесне међунационалних напетости међу заробљеницима, подржавале њихово нејединство и олакшавале

српском заробљеништву 1914–1915. Различита искуства и виђења, Држава и политике управљања (18–20. век), ур. изд. Петар В. Крестић – одг. ур. Срђан Рудић, Београд, 2017, 257.

[2] Н. Делић, Аустроугарски војници, 253–255; N. Delić, Život vojnových zajatcov v Srbsku 1914–1915. Organizácia, politické a etnické otázky a konflikty, osudy a skúsenosti, Vojenské konflikty v dejinách Európy (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Studia Historica ; 86), N. Dzurikaninová (ed.), Košice 2016, 83–89.

свакодневницу онима који су процењени као најмање опасни. У великој већини случајева су то били заробљеници словенског порекла. Велика већина ратних заробљеника Чеха је 1915. године, заједно са српском војском и владом, кренула путем планина Албаније у исчекивању својеврсног „ослобођења“ посредством савезничких бродова. У француском и италијанском заробљеништву, огроман број њих се пријавио на добровољно служење у Чехословачким легијама, чиме су и званично постали издајници Аустроугарске.[3]

Аустроугарски десетар санитета Јарослав Јанда

Међу многобројним војницима чешког порекла у аустроугарској војсци који су одмах после избијања рата послати на српски фронт, био је и подофицир санитета, водник – десетар Јарослав Јанда. Рођен је у Високом Ујезду крај Прага 1884. године. У главном граду Чешке, тада Круновине у саставу Аустроугарске, живео је и радио све до мобилисања 1914. године. Искуства са војском је већ имао, слично као и са балканским простором. У периоду 1905–1908. године био на одслужењу војног рока у Далмацији и у Босни и Херцеговини где је затим додељен 11. здравственом одељењу у резерви. Заробљен је у децембру 1914. од стране српске војске у Ваљеву где је провео и највећи део заробљеништва све до присилне евакуације преко Албаније и укрцавања на брод за Асинару 1915. године. У француском заробљеништву се придружио чехословачким добровољачким легијама и учествовао је у ратним дејствима на више фронтова против немачких и аустроугарских трупа. Демобилисан је 1919. године после чега се вратио мирном животу у фабрици специјалних папира и штампарији у Прагу. У српском заробљеништву је водио дневнике које је, међутим, касније изгубио негде на француском фронту. Из сећања је 1934. написао прву верзију мемоара на Први светски рат које је 1962. године допунио. Преминуо је 1969. године.[4] За живота своје мемоаре није објавио те су они

[3] Н. Делић, Аустроугарски војници, 258–277; N. Delić, Život vojnových zajatcov, 86–93.

[4] Jaroslav Janda (Vysoký Újezd, 1.1.1884 – Praha, 24.9.1969). Припадао је 11.

остали у рукопису све до 2014. када их је његова унука, Јарослава Хлавачкова, припремила и публиковала у онлајн издању а 2016. године и у штампаној верзији.[5]

Његови мемоари укључују цео период рата, од почетка мобилизације у Чешкој па све до повратка кући 1919. године. Заробљеништво у Србији представља оквирно половину целокупног дела које у штампаној верзији има 270 страница, са пратећим фотографијама и примедбама приређивача. Јандов боравак у Ваљеву чини око трећине обима књиге. Без обзира што је писано искључиво према сећању веома је живописно. Јанда је стриктно испоштовао хронолошки след дешавања, наводећи често чак и датуме појединих догађаја.

У фокусу збивања његових мемоара нису толико ратна дешавања колико утисци о свакодневници ратних заробљеника и локалних становника. Уз описе догађаја којима је лично присуствовао Јанда често препричава и искуства других заробљеника, његових пријатеља. Текст обилује кратким анегдотама којима аутор настоји да дочара амбијент у којем су се заробљеници нашли, начин на који је функционисао свакодневни живот у ратом захваћеној Србији као и психолошки профил људи на Балкану. Без обзира на трагедије, болести, страх и смрт којима је овај период обиловао, његови описи нису тмурни, песимистични или меланхолични. Напротив. Јанда је у свој текст успео да унесе ведрост, оптимистичан поглед у будућност, а лоше појаве у друштву испраћа са одређеном дозом благог цинизма, сатире, црног хумора, па и помало подругљивим коментарима типичним за чешки менталитет као и књижевност новога века.

здравственом одељењу (болница гарнизона бр. 11 у Прагу), али је на почетку Првог светског рата остао при резервном санитетском одељењу 3/8 додељеног осмом корпусу (Reserve Sanitats Abteilung Nro 3/8 Korps). Званичан запис у евиденцији чехословачких легионара Централног војног архива Чешке републике: https://www.vuapraha.cz/legionari/38829 (приступљено 2.3.2025); Moje vzpomínky na světovou válku 1914–1918, Jaroslav Janda, přip. Jaroslava Hlaváčková, 2014, 1–2.

[5] Онлајн издање: Moje vzpomínky na světovou válku 1914–1918, Jaroslav Janda, přip. Jaroslava Hlaváčková, 2014. Текст је доступан на: www.legionarjaroslavjanda.cz.
Штампано издање: *Jaroslav Janda: Moje vzpomínky na světovou válku 1914–1918*, k vydání připravila Jaroslava Hlaváčková, Praha 2016.

Вредност његовог дела не представљају нова сазнања о ратним операцијама, личностима или другим фактографским елементима историје Рата. Значај мемоара се састоји од описа атмосфере у друштву, начина на који су обични људи тада живели и решавали проблеме. Јанда, наводећи многе догодовштвине и анегдоте, руши стереотипе о рату, заробљеништву или и о Србији. Сукоба заробљеника са српским властима или локалним становништвом у његовим мемоарима практично нема. Слобода кретања заробљеника је била на завидном нивоу о чему сведоче многобројни, делимично и гротескни примери. Расположење заробљеника према Србији и њеним становницима је, описано без непријатељског става или страха. Није било ни покушаја бекства мада је прилика за то свакако било. Посебну вредност представља део мемоара посвећен Јандином раду у Ваљевској болници. Као санитетски војник био је од стране српских власти, као испомоћ, придодат болници у Ваљеву. Поменута установа је месецима непрекидно збрињавала огроман број српских али и аустроугарских војника, рањених на фронту, по чему је још за време рата постала позната широј јавности. Његови описи појединих случајева су потресни и пружају одличан увид у један од значајнијих сегмената психологије рата. Верујемо да су сећања Јарослава Јанде вредан извор за проучавање локалне али и шире историје ратовања на српском фронту, те у сажетој форми читаоцима представљамо његове описе периода проведеног у Ваљеву.

Мобилизација и пут на фронт

Јарослав Јанда се јавио војним органима у Прагу за мобилизацију 28. јула 1914. године и читаве две недеље је обитавао делимично у касарнама, а делимично код сестре у граду пошто је званично припадао јединици у Мостару у Херцеговини а не прашким трупама. То није сметало властима да га пошаљу 15. августа возом заједно са санитетом осмог корпуса на фронт. Јанда се присећао како нико није знао куда иду. Тек после Беча је схватио да се крећу јужном пругом ка Словенији што је значило да иду на српски фронт. Јанда је, наводно, био због тога срећан. Српски је научио још током одслужења војног рока у Дубровни-

ку и у Босни, па је комуникација свакако била лакша. Приметио је да већ током пута до Винковаца, где су стигли 18. августа, није било више никакве еуфорије међу војницима. Код Брчког је помагао у претовару муниције и сећао се како су аустроугарски официри држали једног Србина адвоката као таоца, не би ли тако спречили да локално српско становништво дигне тамошњи мост у ваздух. Брчко је назвао лепим градом, али прљавим и нехигијенским. Добио је благу дизинтерију али је радио и даље. Из Брчког је затим одмарширао на фронт, до села Засеок уз Дрину. Тамо је, радећи у санитету, успео да купује храну (млеко и јаја) или у замену за његове службе читања писама која су стизала кући локалним становницима од стране мобилисаних. Већина становника, наиме, није умела да чита или пише. На подручју уз Дрину Јанда је провео цео септембар и октобар месец. Ту је био сведок лоше организације аустроугарске војске која је губила много материјала услед крађа, кише и нерационалног коришћења. Међу војницима је увек био велики број Чеха са којима је заједно организовао набавку и припрему хране. Намирница за које се побринула војска, наиме, није биле довољне нити су биле свеже.[6]

Већ у септембру месецу је, служећи у болницама у Зворнику и Суљином Хану, био суочен са великим бројем рањеника који су долазили са фронта. За њих није увек било места под кровом болница те су упркос киши размештани и на отвореном. Осим рањеника, све је више било је и погинулих. Као санитетски десетар имао је ту привилегију да се слободније креће од осталих војника. Често је слат са писмима за друге јединице, или по одређени материјал. Тако је доста добро упознао цео крај од Тузле све до Дрине.[7]

Долазак у Ваљево и заробљавање

Јарослав Јанда је са војском прешао границу и ступио на тло Краљевине Србије негде после Задушница, односно почетком новембра 1914. године. Преко Бање Ковиљаче и Лознице кре-

[6] Moje vzpomínky, 2–12.

[7] Isto, 13–15.

тао се према селу Завлака. Са осталим санитетом био је задужен за превоз материјала на кочијама што је због кише, блата, лоших путева и брдовитог терена ишло веома тешко и споро. Из Завлаке је више пута послат у Осечину, у тамошњу школу по рањенике. Сећао се како је тамо једном наишао на рањеног кадета и десеторицу „рањених“ официра, без рана или болести, које је возио натраг у Завлаку. Нешто касније је са санитетом дошао у Каменицу где је било око 1.400 рањеника као и 600 заробљених српских војника. Санитет је требало за све њих да се побрине, упркос почетку снежних падавина. Јанда се присетио у каквом су стању били рањеници. Из тамошње зграде суда су узели документа којима су им превијали ране али се мастило, са папира растопило и донело инфицекцију. Санитет је и овде имао задатак да за рањенике обезбеди исхрану и кува. Слично као и у свим српским окупираним местима, у Каменици и околини није било много локалног становништва које се повукло пред окупатором. Заостала стока и храна би одмах били заплењени да би послужили су за исхрану аустроугарских трупа, као и рањеника. Логистика је била очајна. Због лоших временских услова и путева, материјал се са друге стране границе довозио искључиво на коњима или магарцима пошто кочије више нису имале пролаз. Пут из Суљиног Хана до Каменице је тако трајао читавих шест дана. Коњи су возили и хлеб али се тај „изгубио“ после вишеструког потапања у води потока преко којих су морали да пређу. Јанда је, као својеврсни организатор санитета у месту, користио српске заробљенике за лакше послове чишћења снега. Заузврат су добијали резервне чизме палих аустроугарских војника пошто је обућа за српске војнике представљала била највећи проблем.[8]

Наређење да се иде у Ваљево је Јарослав Јанда добио 20. новембра.[9] Требало је да оде у тамошњу аустроугарску команду да преда пошту и да набави петролеј, свеће и сличан материјал. Пут од свега 17 километара је био препун снега али и ужасних призора. По целом путу је било напуштених кочија, аутомобила, коња, материјала и лешева. Према његовим речима, аустроугарска ло-

[8] Isto, 15–21.

[9] Након треће офанзиве Ваљево је у краткотрајно, од 15 новембра до 9. децембра било у рукама аустроугарских трупа.

гистика је била катастрофална. Српска војска је приликом повлачења уништавала телеграфске стубове а жица би остајала на путу. Коњи аустроугарских колона би се редовно саплели о жице а никоме није падало на памет да их најпре одстрани са пута. Напуштене кочије и материјал на путу, такође, нико није склањао већ су читаве колоне обилазиле мале препреке и тако касниле. Када, након читавог дана путовања стигао у Ваљево, наишао је на велики пожар у згради коју су покушали да опљачкају мађарски војници са свећама у руци и случајно је запалили. Ватра је дошла до бензина у подруму. Д је и дошло је до експлозије док су војници били у згради. Мађарски официри му, наводно нису дозволили да код њих преспава када су чули да је Чех те је преспавао у кочији. Петролеј је нашао код једног локалног Србина, ветерана Балканских ратова, са којим је дуго причао, Затим је кренуо натраг.[10]

Други пут је кренуо у Ваљево 30. новембра. Ишао је новим путем уз Колубару који је био знатно лакши али и дужи. Дошао је тек после два дана. Свратио је опет код локалног Србина, али овај пут са пакетом кафе у зрну као поклон. Аустроугарска војска је, наиме, за разлику од санитетског материјала и хране, кафе имала на претек. У кући локалног Србина, инвалида са две дрвене ноге, дочекан је срдачно. Прошли пут су расправљали и о политици, рату и будућности, али су их овај пут у томе мало омели други војници који су куповали поткове. Јанда се вратио са наређењем да се сви зајено из Каменице преселе у Ваљево.[11]

Војни санитет је заједно са Јандом кренуо у Ваљево 6. децембра. Заузели су кућу и двориште преко пута железничке станице. Већ на други дан, међутим, изненадио се када је код зграде суда, која је служила као команда, наишао на колону коња и војника припремљену за одлазак. Радило се о повлачењу услед српске контраофанзиве. Санитет је тако, опет кренуо назад у Каменицу. Тамо су сав материјал закључали у куће и на њих написали „тифус“ како би спречили да у њих неко провађује. На други дан се ишло опет натраг ка Ваљеву, у хаосу и без јасног плана. Санитет је требало да се врати по рањенике а нове војне јединице су

[10] Isto, 21–23.

[11] Isto, 23–24.

послате да држе фронт док се главнина војске повлачила. Јанда се овом приликом осврнуо и на мишљења о генералу Поћореку. Према његовим речима многи су генерала оптуживали да је неспособан. При том је и констатовао да „ниједан бољи војсковођа не би са оваквом војском нешто успео да уради“. Према његовој оцени је аустроугарска војска била очајна. Официри су били „навикнути на ленчарење“, пребацивање одговорности на ниже чинове. Чим је постало озбиљно опасно, повукли су се са фронта, којег заправо нису ни окусили, те су командовали из позадине. Извештаје су намерно улепшавали како не би наштетили својој каријери и лакше скупљали медаље. Логистика је била и лоша и корумпирана истовремено. Присећао се како је од неког поручника тражио више хлеба за рањенике али га није добио. Три дана касније исти поручник је ухапшен јер је препродавао залихе извесном трговцу који их је опет назад препродавао војсци. Како каже Јанда „будала је слала кући мамици ваљда 20.000 Круна“, те су га вероватно тако и открили. Војска је слала читаве јединице на прву линију фронта без одговарајућег плана. Читав батаљон је пао у руке Србима јер командант није био обавештен да тамо иде као први, већ је разумео да иде као позадинска резерва непостојећој дивизији.[12]

Јанда је успео да дође у Ваљево 8. децембра најпре сам, оставивши већину своје колоне на путу да се полако пробија ка граду. У граду је било на стотине рањених и чула се пуцњава. Његово одељење је у међувремену напустило раније место преко пута железничке станице и пронашло уточиште у неколико кућа. Јанда је сутрадан са свежим коњима отишао по своју колону на путу. Првобитни план је био да их доведе у Ваљево и одатле крену возом у повлачење. Јанда тврди да је већ тада рачунао да ће бити заробљен и да му је то и била идеја како да то изведе на елегантан начин. Са колоном је стварно дошао назад у Ваљево које је још било под окупацијом али су српски војници већ били пред градом. Јанда је ишао да се јави у зграду гимназије у коју је премештена војна болница. Добио је задатак да одмах на кочије и кола смести рањене официре и напусти град. Официри јесу били евакуисани, али је Јанда избегао наређење о сопственом одла-

[12] Isto, 24–27.

ску. Уместо напуштања града заједно са још око 30 санитетских војника се бринуо за око 3.000 рањеника. Они нису били само у згради гимназије, већ су били размештени у разним кућама и по хотелима у три околне улице. Највећи проблем је представљала хигијена. Разне врсте посуда, препуњене људским фекалијама, стајале су поред рањеника и то је требало стално празнити и чистити. У подруму гимназије је наишао на 60 лешева у фази распадања. Главни лекар пука, доктор Милота (такође Чех), наредио је да буду сахрањени у дворишту школе.[13] На гробље се тада није могло због размене ватре. Кратко након тога већ су стигли први српски војници у зграду гимназије и заузели је. Аустроугарски рањеници нису били на време евакуисани. Српски наредник и војници који су ушли у зграду били су и сами рањени. Јанди и осталим санитетским радницима је било наређено да наставе са својим радом а пред зграду је постављена стража. Јанда није сасвим послушао наређење да се не отварају прозори и гледа напоље те је скоро убијен док је осматрао са крова зграде. Када је, пак, изашао у двориште гимназије, скоро га је „изуо“ српски четник тражећи његове „цокуле“. Од губитка обуће га је спасао поменути српски наредник који је изашао из зграде и отерао четника ван дворишта.[14]

У болници у Ваљеву

Када је српска војска преузела контролу над Ваљевом, Јанда и остали санитетски војници остали су ра раде у болници и збрињавали су и српске рањенике. У граду је наишао опет на свог старог познаника, локалног Србина инвалида који је свима причао како је Јанда добар човек који му је „спасао живот“. То, како аутор сам признаје, није била истина али му је помогло да се међу становништвом лакше креће а можда и одбрани од неких насртаја. Неки четник је једном приликом јавно рекао да би њега и све Чехе требало једноставно као прве стрељати

[13] Вацлав Милота, санитетски капетан аустроугарске војске. Умро је од повратног тифуса у Ваљеву, поседњих дана јануара 1915. Види: М. Милићевић, Посвећеници и жртве. Српски санитет у ваљевској болници у Првом светском рату, Ваљево, 2021, стр. 83-84.

[14] Isto, 27–31.

јер нису дигли устанак против Немаца већ кренули на Србију. Јанда се бранио да су Чеси „опкољени“ Немцима и да би они то само искористили.[15] То је, међутим, био само изолован инцидент.

Сахрањене у дворишту школе су убрзо преместили на право гробље.[16] У наредном периоду су Јанда и остале санитетлије свакога дана возили на гробље нове преминуле рањенике и сахрањивали их у масовне гробнице. Српски мајор који је био надлежан за болницу је од њих чак тражио да по граду носе сабље како их не би третирали као класичне заробљенике. Они то, међутим, радије нису чинили како не би провоцирали. До Божића (католичког) је умрло доста од персонала на разне болести и сви су били сахрањени на ваљевском гробљу.[17] Како се ближила једна од највећих хришћанских светковина, Јанда је одлучио да наплати дуг у ваљевској пивари. Тамо су, наиме, аустроугарски командири током окупације запослили саме Чехе са искуством производње пива а српска управа их је тамо оставила. Својевремено им је Јанда био помогао око нечега а као контрауслугу су понудили да за Божић направе пиво. Дан пред Божић је Јанда са гомилом бачви дошао да купи пиво. За доктора Милоту је купио 2 хектолитра које је поручио за санитет и „госте“ а Јанда је за себе узео четврт хл. Успели су чак да болницу, додуше без дозволе, поново припоје на струју тако да су празнични дани били добро осветљени. У дворишту гимназија/болнице је свирала и музика за српске официре. Главни музичар је био, игром случаја, Чех именом Пицмаус. У Ваљево је дошао пре рата, из Београда где је претходно живео са супругом родом из Црне Горе. Због ње је и дошао у Србију, преселивши се из Чешке где нису имали довољно посла. Упознао ју је у Херцег Новом током служења војног рока и најпре се доселила код њега у Моравску. Свирао је кларинет и нашао посла код српске војске као музичар. Јанда се присећао и стихова једне од најомиљенијих песама које су се тада орile двориштем:

[15] Isto, 31–32.

[16] Вероватно се ради о гробљу на Видраку.

[17] До почетка марта 1915. од тифуса у Ваљеву и околини умрло је 14 домаћих и страних (заробљеника) лекара. М. Милићевић, нав. дело стр. 31.

„Петар први, јаше вранца;
Фрања Јосип, на магарца;
Петар први, вино пије;
Фрања Јосип, сузе лије...“[18]

Недуго после Божића је у болницу стигао нови српски главни лекар.[19] Јанда га се сећа као изузетно строгог, склоног театралном и ауторитарном управљању. Пушио је „једну за другом“ и са Чесима комуницирао на немачком. Српски санитетски радници су у болницу стигли тек почетком јануара. У то време су већ неки од чешких заробљеника који су радили у болници били веома болесни. У Ваљеву се појавила повратна грозница (називана и тифоидна грозница). Јанда је такође оболео. Када је осетио први пут високу температуру и измерио да има 39,2 степени целзија, у страху од смрти је одлучио да се у граду на брзину фотографише. Платио је за слике унапред и инструисао пријатеље да слике пошаљу његовој родбини. Затим је у ужасним боловима легао да спава и скоро се онесвестио. Следећи дан се осећао одлично али му је нови српски лекар који је управо дошао у болницу, интерниста Живковић, забранио да устаје.[20] Упозорио га је да ће се грозница сигурно вратити у наредних осам дана и да ће бити још гора. Био је у праву. Јанду су недуго затим пријатељи морали да хладе леденим облогама на сваких пола сата. Бунцао је и био је у својеврсном трансу. Чак се присећао ноћних мора које је имао током тих дана. У бунилу је сањао да га српска коњица сабљама сече на комаде а да дечаци около вичу „он је крив“. У сну му се појавила и сестра а на крају је одлетео у свемир, мислећи да је мртав. Смрт ипак није дошла по њега, али по његовог пријатеља који је са истом болешћу лежао поред њега јесте. Док се опорављао, умрло је више од десет његових познаника.[21] Један Немац је у бунилу истрчао ван болнице у снег и скочио у Колубару. Преминуо је и главни

[18] Isto, 32–36.

[19] Ради се о доктору Милану Пецићу који је на овој дужности у фебруару 1915. заменио преминулог доктора Евгенија Брановачког. М. Милићевић, нав. дело, стр. 86-89.

[20] Лекар кога Јанда помиње није нам познат.

[21] Биди напомену бр. 17.

доктор Милота као и један амерички лекар који је тамо дошао да помаже.[22] Болест је имала тешких последица. Јанда је данима учио поново да хода, исцрпљен и немоћан.[23]

Пошто се болест ширила брзо и углавном преко вашки или крпеља, српске власти су наредиле да све улице и сви зидови у граду буду до висине од два метра прекречени, односно натопљени кречом. Капетан Голубовић се тада бринуо за ред у граду и у болници.[24] Забранио је свим заробљеницима да се слободно крећу градом да не би ширили епидемију. Због учестале навике да „дели шамаре“ непослушнима, Чеси су капетана прозвали „капетан шамаром“.[25]

Током опоравка Јанда се бавио разношењем поште за заробљенике и читањем новина српским војницима. Многи од српских војника нису умели добро да читају или пишу па се Јанда ту нашао као испомоћ. Један старији „чича“ је био згранут када му је Јанда рекао да је научио ћирилицу за две недеље, опсовавши му „швапску матер“ и коментаришићу да то њему, Србину, није тако пошло за руком пуних 65 година. Писао је много писама родбинама умрлих како би их обавестио о судбини њихових блиских. У међувременну је у болницу примано све више српских рањеника са промрзлинама. Велики број ампутација су тада обавили доктор Живковић и млади „хирург“ Маријан.[26]Друге алтернативе није било. Недостајало је свега, од лекова до бандажа. Затим је, међутим, у болницу стигла велика енглеска мисија госпође Сандес са огромном количином здравственог материјала.[27] У Ваљево су пристигле здравствене сестре из Енглеске, САД,

[22] Овде је вероватно реч о америчком добровољцу лекару Алверу Куку који је крајем јануара 1915. такође подлегао тифусу. Његов споменик и данас се налази на гробљу Видрак. Види. М. Милићевић, нав. дело, стр. 75-75.

[23] Isto, 36–38.

[24] Вероватно је реч о Бориславу Голубовићу бившем питомцу, касније потпуковнику 35 класе Академје, Споменица седамдесетпетогогишњице Војне академије 1850-1925, Београд, 1925, стр. 306.

[25] Isto, 39.

[26] Није познато о којој се личности ради.

[27] О њој опширније, М. Милићевић, нав. дело, стр.120-123. Флора Сендс написала је и два аутобиографска дела: An English Woman-Sergent in the Serbian Army, London, 1916. и The Autobigrafy od Woman Soldier, London, 1927.

Француске и Шведске.[28] Нешто касније је дошла у болницу и нова српска јединица са лекарем, капетаном по чину, којег Јанда није волео. Сматрао је да је био пристрасан према Чесима које је одмах одстранио из санитета и са других места.[29] Тиме се завршио период пуног догодовштвина и наступило је време на које у мемоарима нема много помена.

До лета 1915. године се Јанда опоравио и радио је као преводилац у Црвеном Крсту. 14. јуна је пребачен у заробљенички логор који се сада налазио ван града у бившем војном стоваришту. Заробљеници су редовно слати на рад у поља, град, болнице, фабрике, на путеве итд, али он као десетар није морао да прихвата послове. Многима, тако и њему, родбина је слала новац што им је омогућило да знатно побољшају своју ситуацију, пре свега са храном. Заробљеници су куповали месо, јаја, млеко, хлеб као и алкохол и друге потрепштине. Јанда се такође на овај део заробљеништва, у време лета и лепог времена, присећао у позитивном смислу. Често је одлазио у град да нешто купи или прошета. За то је било потребно одобрење али straже нису биле нарочито ревносне. Осим тога, наводно је било довољно набавити неки папир, рачун на пример, са жигом и такав стражарима показивати као тобожњу пропусницу. Најбитније је било да ли је папир „имао жиг, и хајде могао си да идеш“. Проблем је могао да настане у самом граду уколико би наишао капетан „шамар“ Голубовић. Једном приликом га је срео у крчми, где је Јанда ишао на вино, али је то остало без последица. За новац из отаџбине се могло доста да купи. Килограм печеног меса је коштао динар, векна хлеба око 40 пара.[30]

Заробљеници су тада имали доста времена за играње шаха, писање, размишљање али и за друге активности. Јанда је, бомбардован писмима из отаџбине у којима је родбина тражила информације о заробљеницима, покренуо са пријатељем Про-

[28] Прву од ових мисија предводио је холандски лекар Ариус ван Тинхофен. Уследиле су санитетске мисије из Швајцарске, Русије, Данске и Британије. Свакако једна од најпознатијих припадала је Болници шкотских жена под управом др Алис Хачисон. Опширније: М. Милићевић, нав. дело, стр. 34-35, 38-48.

[29] Isto, 39–41.

[30] Isto, 41–42.

хаском мали пројекат. Обишли су свих шест болница у граду и исписали из матичних евиденција све податке о преминулим Чесима. Највише су се бојали да оду у епидемиолошку болницу у касарнама петог пука изнад града. Тамо је командовао лекар из Црне Горе, човек кога је био глас тиранина.[31] На крају им је уредно допустио да препишу све што им је требало. Књижица са именима је, међутим, нестала током повлачења кроз Албанију. Осим Чеха у Ваљеву је било и ратних заробљеника Италијана. Јанда их се сећао како су често ловили и јели жабе те су потоци у околини били пуни њихових остатака.[32]

Период лета 1915. године је био доста опуштен. Осим што су заробљеници били добро снабдевени храном, здравственим материјалом и одећом, слобода кретања је била на завидном нивоу. Није само Јанда користио релативну ноншалантност српских стражара и власти по питању излазака из логора или шетања градом. У мемоарима је описао и искуства својих другова. Један од њих је, на пример, без дозволе отишао возом у посету свом пријатељу у Ниш где је био главни заробљенички логор и остао тамо две недеље. Током пута га нико није ни питао за писмену дозволу нити је, очигледно, некоме недостајао у Ваљеву. Код кондуктера је само рекао да пита „капетана“ у возу за дозволу, што овоме није ни падало на памет. С друге стране у ваљевски логор је једном приликом „побегао“ заробљеник Чех из једног села крај Шапца где је требало да ради као пекар. Жалио се на лоше услове тамо и српски мајор у Ваљеву му је дозволио да остане недељу дана и „одмори се“ пре него што га је послао натраг. Добри услови су вероватно били последица и нових спољнополитичких околности. Око 12. јула је заробљенике у Ваљеву лично посетио и специјални амерички изасланик, пореклом Чех, Карел Вопичка.[33] Имао је задатак да обиђе све заробљеничке логоре и информише се о стварном стању.[34]

[31] Реч је о доктору Миловану Башовићу, пореклом из Дробњака. Види М. Милићевић, нав. дело, стр. 58-59.

[32] Isto, 42–44.

[33] Чарлс Карел Вопичка (1857-1935), био је амерички амбасадор у Србији одакле је премештен са претходне дужности у Бугарској.

[34] Isto, 43–45.

Средином септембра Јанда је премештен на рад у шесту резервну болницу где га је топло примио командујући лекар и српски мајор.[35] Тамо је добио сопствени, чисти кревет и одговорност за око 20 рањеника. Нешто касније је мајор Јанди доделио одговорност за целу зграду док је дотадашњег главног „санитетлију“, Јакубка, такође Чеха, послао у новоотворени санаторијум за опоравак болесника који је отворио покрај привредне школе мало ван града.[36] Мајор је скоро цео санитетски персонал формирао од заробљеника што му је замерано чак и у неким српским новинама. Према њима се опходио веома лепо и са поштовањем. Био је, међутим, доста строг и водио је стриктно рачуна о реду и хигијени. Материјала је било довољно, највише из иностраних донација. То је био период када су заробљеници у Ваљеву већ били добрим делом „интегрисани“ у друштво и послове. Није било ништа неуобичајено да они раде за новац у локалним предузећима или за српску војску. Осим целе чете која је у суштини водила пивару, у Ваљеву су Чеси били тражени као занатлије и у другим областима. Један међу њима се истакао као обућар, правећи чизме за српске официре. Други је зарађивао чак 5 динара дневно као мајстор за торте и колаче. Веома популарни су били чешки месари. Код једног локалног српског месара су правили кобасице, шваргле и остале сувомеснате производе према чешким обичајима. Производи су, према Јандиним речима, били увек брзо распродани. Срби су, како је тврдио чешки десетар, правили само суве кобасице са којих није било могуће мало „одгристи“, за разлику од чешких.[37]

Занимљиво је да се Јарослав Јанда, уз неке малобројне изузетке, не сећа неких непријатности или насиља којем су заробљеници били изложени. Србе као народ и српске власти је у начелу описао као веома толерантне. Понекад се умело да деси да неко испољи мању нетрпељивост према заробљеницима али

[35] Шеста резервна волница налазила се у згради Ваљевске гимназије. Личност коју Јанда помиње је највероватније Тома Леко. Зарежен трбушним тифусом преминуо је у Ваљеву крајем јуна 1915. М. Милићевић, нав. дело, стр. 77-78.

[36] Наведено име није познато у литератури.

[37] Isto, 45–49.

без неких озбиљнијих последица. Чеси су посебно били у добрим односима са локалним становништвом. Покушаја бекства као да није ни било. Већина је настојала да преживи рат, заради нешто новца радећи код приватника и врати се кући. Главна преокупација заробљеника је била храна. Све до лета 1915. године је то била рак рана за све: српску војску, становништво и заробљенике. Од лета је, међутим, хране било у изобиљу, чак и меса. Јанда је тврдио да су Срби у Ваљеву концентрисали заплењену аустроугарску робу. Иностране мисије су, такође, допринеле побољшању стања. У Ваљеву је радило пет до шест болница.[38] Њихово стање је већ у лето 1915. године постало узорно. Било да је реч о материјалу или хигијени, све је било на нивоу. Зима 1914/15. године, међутим, била је тешка. Јанда не описује посебно епидемију пегавог тифуса мада наводи неколико својих другова који су подлегли овој болести. Вероватно је то и због његове болести током јануара и фебруара месеца због које му је и сећање било слабије. Град описује као леп, доста модеран и уредан. Није га сматрао заосталим као, рецимо, делове Босне у којима је био пре тога. Локалне становнике је описивао као срдачне, слабог образовања али доброг васпитања. Општи утисцу на боравак у Ваљеву су му били позитивни. Свакако много позитивнији у односу на оно шта је следило у провалијама Албаније.

Почетком октобра је већ постало јасно да ће Ваљево бити евакуисано. Заробљеници и рањеници су били последњи на реду. Болница са све рањенима и болничарима је добила наређење да крене на југ 19. октобра 1915. године. Првобитни план да се укрцају на воз није успео. Српска војска је приликом повлачења уништавала пругу. До Крушевца су морали пешке.[39]

Боравак у Ваљеву је за Јарослава Јанду трајао скоро годину дана. Током тог периода је изградио репутацију поузданог човека који може да сарађује са српским властима. Радио је у болници, носио пошту, преводио, писао писма, заводио ред међу заробљеницима. Његово политичко опредељење, патриотско

[38] Број болница у Ваљеву у времену о којем Јанда говори. био је укупно 32 укључујући у њих сталне, привремене, као и разне друге објекте, хотеле, кафане и сл. Види. М. Милићевић, нав. дело, стр. 21-22.

[39] Isto, 49–51.

и против владајуће хабзбуршке династије, испољило се на имплицитан начин. Није се истицао политичким говорима или активном агитацијом али је његов став био довољно јасан већини људи, што друговима заробљеницима тако и српским властима. Нема сумње да су органи српске државе подржавали такво стање и да им је било од користи да се за заробљенике у суштини брину људи из њихових редова. Осим тога, заробљеници су имали и значајну улогу у привредном животу, па и одбрани земље. Радна снага је била потребна како у фабрикама тако и на радовима копања ровова, поправци пруге или у обавештајном сектору. Јанда је у својим мемоарима описао једну атмосферу специфичне симбиозе интереса. Док је већини аустроугарских заробљеника чешког, али и другог порекла био приоритет да преживе, да се не враћају на фронт, да не помажу више својој законитој отаџбини у ратним напорима, српској држави је било у инетерсу да они остану мирни, не стварају неред или побуне и да још и помогну радом у одржавању нормалног функционисања земље. Са те тачке гледишта не чуди релативно лабав режим за заробљенике: мало стражара, слобода кретања, пристизање новца из иностранства, купородаје без ограничења, рад за плату итд. Што више су заробљеници могли да обезбеде сами за себе тиме је српска држава више штедела ресурсе потребне на другом месту. Уместо да читаво време само проводе у логору и буне се на лоше стање, омогућено им је да за свој положај делимично преузму одговорност сами и још придонесу привреди и инфраструктури државе. Таква ситуација није била само у Ваљеву већ се односила на скоро целу Србију.[40]

Пролом српског фронта од стране немачко-асутроугарских трупа и улазак Бугарске у рат означили су крај „аранжману“ између државе и заробљеника. Јарослав Јанда је у сећањима описао и голготу пута кроз Албанију, не штедивши при томе никога за уочене пропусте али и даље гајећи симпатије за српски народ и државу.

[40] Види на пример: Н. Делић, Аустроугарски војници, 253–277; B. Hrabak, Navedeno delo, 107–205.

Summary

Among tens of thousands of Austro-Hungarian prisoners of war captured by Serbian forces during World War I, Czechs made up a great, probably the biggest portion. Among them was Jaroslav Janda, a young medical corporal from Prague. He was captured in December 1914 while working in the improvised hospital in the Serbian city of Valjevo, occupied by Austria-Hungary just a few months before, which Serbian forces managed to liberate before Christmas. In his memoirs, published for the first time in 2014, he admitted that it was his intention to be captured as he did not want to fight for the Hapsburgs anymore. The Serbian administration kept him and most of the military medics in the hospital working, giving them the privilege of broader freedom of movement and action in the city. He spoke Serbian very well and made many friends among the local population and Serbian military. He described the conditions in the hospital and the city in winter 1914/15 as hard, with no medication, lack of food and bad hygiene. Typhus was spreading and many lost their lives. The conditions improved radically by summer 1915. Many prisoners of war managed to get paid jobs, foreign missions imported substantial amount of medication and other materials. The freedom of movement for the POW`s was on a very high , almost unbelievable level.

Извори и литература

Извори

- Интернет изворници Чешког војног архива у Прагу: https://www.vuapraha.cz/legionari/38829
- *Moje vzpom´nky na světovou válku 1914–1918, Jaroslav Janda*, přip. Jaroslava Hlaváčková, 2014.

Литература

- Група аутора, *Ваљевска болница 1914-1915,* Зборник радова, Ваљево, 1992.
- Делић Нино, *Аустроугарски војници чешког порекла у српском заробљеништву 1914–1915. Различита искуства и виђења*, Држава и политике управљања (18–20. век), ур. изд. Петар В. Крестић – одг. ур. Срђан Рудић, Београд, 2017, 247–278.
- Delić Nino, *Život vojnových zajatcov v Srbsku 1914–1915. Organizácia, politické a etnické otázky a konflikty, osudy a skúsenosti*, Vojenské konflikty v dejinách Európy (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Studia Historica ; 86), N. Dzurikaninová (ed.), Košice 2016, 81–93.

– Милићевић Ј, Милић, *Посвећеници и жртве. Српски санитет у ваљевској Болници у Првом светском рату,* Ваљево, 2021.
– Недок Александар, *Српски војни санитет на почетку рата и у великим биткама 1914. године,* Београд, 2010.
– Исти, *Војни санитет непосредно после Колубарске битке (Децембар 1914, предвечерје епидемије три тифуса,* Београд, 2010.
– Hrabak, Bogumil, *Austrougarski zarobljenici u Srbiji 1914–1915. god. i prilikom povlačenja kroz Albaniju*, Zbornik – Časopis Historijskog instituta Slavonije 2 (1964), 107–205.
– Ђуковић, Исидор, *Аустроугарски заробљеници у Србији 1914–1915*, Београд 2008.

Дејан В. Поповић
Ваљево
dejan.popovic0@gmail.com

СПОР СИМКЕ ДИКИЋ ПРОТИВ ДРЖАВЕ СХС (због накнаде штете причињене ратом 1917-1918. године)

Апстракт: Спор за надокнадом ратне штете који је водила Симка Дикић, трговац, пред судовима у Лајковцу и Ваљеву обимом је био мали, али историографски користан. Тужитељка тражи остваривање права на ратну штету, али је током процеса установљено да је дотична била сарадник окупатора. То је значило да се истој одбија право на ратну надокнаду. Симкина одбрана од те оптужбе тема је овог рада. У раду пратимо и рад судова и судску праксу тог доба.

Кључне речи: Симка Дикић, трговинска радња у Ваљеву, покретање тужбе за ратну штету, сарадња са окупатором, нове тужбе, питање пребивалишта адресанта

Бројни разлози узроковали су кашњење у решавању питања ратне одштете становништву Краљевине СХС након Првог светског рата. Међу њима су бројни мировни уговори победничких сила који су се одуговлачили, као и врло тешке политичке, финансијске и уопште економске прилике у земљи. Уредба о накнади штете проузроковане Првим светским ратом донета је тек 21. јуна 1920. године, а рад Првостепених судова за ратну штету у земљи отпочео је са радом 1. априла 1921. године. Оштећено становништво ваљевског среза је масовно подносило пријаве ратне штете, које су варирале од најситнијих до врло великих износа.[1] Највећу одштету од државних органа су тражили тр-

[1] У документима Међуопштинског историјског архива (МИАВ-а) нашли смо огроман број молби и пријава за надокнадом ратне штете становништву ваљевског среза које је непријатељ опљачкао у доба окупације. Велики број власника и њихових молби у вези занатских радњи, кафана, трговачких производа, приватних објеката, стоке, занатских справа и машина, покућства и инвентара нашао се потхрањен у документима Првостепених судова широм среза - нап. аут.

говци и занатлије ваљевског краја. Трговци су тражили највећу одштету од свих поднетих молби и она је процентуално износила близу 62%. Међутим, било је и случајева преувеличавања ратне одштете. Ипак, многи су доживели велико разочарење приликом признавања исте. Свему треба додати да је врло тешко економско стање у земљи искористила држава која је своје интересе стављала испред интереса оштећених појединаца. Држава је многе преварила приликом доношења решења о ратној оштети доношењем Закона о боновима ратне одштете 1924. године.[2]

Симка Дикић, трговац из Лајковца, покренула је процес за накнаду ратне штете пред II Првостепеним судом среза тамнавског јуна 1921. године. Она је држала радњу мешовите робе са седиштем у улици Кнеза Милоша у Ваљеву, која је у току 1917-1918. године опљачкана од стране аустроугарских трупа. Укупна сума на коју се Симка позивала износила је 27.500 динара.[3] Радња је протоколисана од окупационих власти у Ваљеву 1. августа 1916. године, са почетним капиталом од 5.000 круна, док је обртни капитал предузећа био 12.000.[4] Радња је радила за време окупације и Симка је плаћала на годишњем нивоу порезу од 800 круна све до 1. маја 1917. године, када је интернирана. Роба у радњи вредности 15.000 круна је пропала. Из заробљеништва Симка се вратила новембра 1918. године, али радња није обновљена, јер сопственица није имала средстава.

У међувремену, Симка је поднела три пријаве за надокнаду ратне штете. Прва се односила на уништен инвентар кафане код железничке станице у Лајковцу. Њен сведок био је Миливој По-

[2] Више о овој теми вид. М. Исић, *Материјално страдање ваљевског становништва у Првом светском рату*, МИАВ, Ваљево, 1996, стр. 5-21

[3] Симка Мих. Дикић из Лајковца, трговац, рођена је 1886. године, у време вођења спора била је настањена у Београду, са станом у Расинској улици број 7. Од мужа Михаила се раставила након рата, а у Београду је живела са кућном помоћницом. У Ваљеву је поседовала кућу и радњу мешовите робе, а у Лајковцу кафану. У пријавној листи коју је Симка поднела срезу тамнавском непријатељ је из радње однео предмете од порцелана и керамике, нешто одевних предмета и разних прехрамбених производа. Из куће у Ваљеву је однешен намештај и покућство, а из кафане у Лајковцу инвентар – нап. аут

[4] Није нам познато кад је ова радња мешовите робе отворена, јер нисмо нашли документ о оснивању – нап. аут

повић који је тврдио да је непријатељ Симки отео једну облигацију од 10.000 динара, нешто златног накита и већу суму готовог новца. Дана 18. септембра 1921. године II Првостепени суд за надокнаду ратне штете среза тамнавског у Лајковцу под ред. бр. предмета 323, а на основу захтева бр. 46 је пресудом одбио захтев Молиоца за тражењем ратне одштете са образложењем да је у време окупације била у непријатељској служби.[5] Суд је имао у обзиру процес који је вођен две године раније против аустријског детектива Алберта Гајгера, где се у списима појављивало име Симке Дикић. Наиме, пред иследним судијом за град Ваљево Гајгер је октобра 1919. године изјавио да је интернирао Симку Дикић јер се самовласно издавала за детектива и од сељака ваљевског краја измамљивала намирнице и новац.[6] Државни заступник Вој. Лукић је на рочишту изјавио „не признајем право потражње у основи јер сам убеђен по личним сазнањима да је за време окупације служила непријатеља и била детектив, те према томе на основу чл. 2 Уредбе о изменама и допунама Закона о надокнади штете губи право на потраживање надокнаде. Пошто је била у непријатељској служби није ни могла бити оштећена, користећи се њиховом заштитом, а свој материјални положај је побољшала, него што је био пре рата 1914. године". На основу исказа сведока, а на основу чл. 2, 36 и 45 судске Уредбе Симки је предато решење Суда дана 20. септембра 1921. године.[7]

Оштећена је предала нову тужбу. Том приликом Симка је за свог заступника одредила адвоката Младена Танасијевића, који је истакао да је поднета молба за ратну штету валидно и уредно предата Суду који није адекватно протумачио тачке 7, 11 и 51 Уредбе Закона о накнади штете. Колегијум истих судија је у Трговинском суду за ратну штету среза тамнавског дана 28.

[5] Суд је био у колегијуму – председник Суда Танасије Јелић, судије Живорад Димитријевић и Велисав Петровић, деловођа - писар Свет. Поповић – нап. аут

[6] Више о овој теми вид. Д. В. Поповић, *Аустријски детектив Алберт Гајгер и његова активност у ваљевском крају у време Првог светског рата*, Гласник бр. 55, МИАВ, Ваљево, 2021, стр. 39-67

[7] Од сведока пред Судом сведочио је и њен бивши муж Михаило; Симка је касније, пред органима Вишег Суда за ратну штету у Ваљеву тврдила да све што је Михаило рекао није истина и да су они одавно у завади – нап. аут

септембра 1921. године, а на основу предмета бр. 413 донео пресуду да је тужба „недоказана и неумесна јер је тужитељка била у служби непријатеља те да се одбије од тражења накнаде ратне штете“.

Дана 25. октобра исте године Симка се жалила ваљевском Вишем суду за ратну штету на ранију пресуду II Првостепеног суда среза тамнавског којим је одбијена. У образложењу жалбе Симка је побијала изјаве сведока да је била у непријатељској служби, сматрајући их за гнусну клевету, без икаквог основа, тврдећи да је то најобичнија измишљотина и неистина. У прилог својој тврдњи навела је податак да је у доба окупације интернирана и у прогонству је провела више од годину и по дана, а то свакако, “непријатељ није чинио према лицима која су му била одана и која су његовом режиму служила”. Наводи да би у том случају њена кривица према народу и држави била веома озбиљна и већег значаја, те да свакако одмах после рата не би могла избећи судску осуду. Истиче да никада раније није осуђивана нити јој је суђено за овако тешко кривично дело којим су је оптуживали сведоци у Лајковцу. По Симкином мишљењу, Тамнавски суд је своју одлуку донео на основу просте сумње, а сумња ни претпоставка не могу да буду основ једне судске одлуке. Она наводи на већи број примера оних који су у Ваљеву сарађивали са окупатором, а ипак им је признато право на ратну одштету. Стога моли Суд да њену молбу узме у разматрање и на правди донесе своју одлуку.[8]

Виши суд у Ваљеву је заказао већи број рочишта позвавши сведоке обе парничне стране. У више наврата је коригована вредност ратне одштете, а у парници дошло је до изузећа појединих судија.[9] На рочиштима се појављивао Симкин адвокат Танасијевић, док је тужитељка врло ретко долазила у Ваљево. Суд је дана 12. маја 1922. године наложио тужитељки да се закуне да јој је радња упропашћена за суму од 11.500 динара. Симка је преко заступника навела да је поменута сума сувише мала за ма-

[8] Жалба Вишем суду у Ваљеву је заведена под редним бр. предмета 9335 и 9491. Судија је био Д.З. Протић, а писар Д. Ристановић - нап. аут

[9] Вредност ратне одштете се више пута мењала на штету молиоца - најпре је утврђена на 19.079 динара, потом на 14.801 динар, те коначно 11.500 динара - нап. аут

теријалну штету коју је претрпела и најавила нову жалбу.[10] Виши суд, под руководством судија Мих. А. Струњалића и Д. Ристановића, је дана 31. децембра 1922. године размотрио претходна акта и пресуду II Првостепеног суда за ратну штету у Лајковцу од 21. и 28. септембра 1921. године и донео решење да одлука тамнавског суда није заснована на ваљаним доказима, већ на уверењу једног поротника и сведока сумњиве прошлости. Стога је ваљевски Виши суд на основу чл. 56 Уредбе о накнади ратне штете и чл. 51 Правилника за извршење штете донео решење да се Симки исплати 2.500 динара за штету у Лајковцу и 9.000 динара за штету у радњи у Ваљеву, уз услов да се Симка закуне где је пред мобилизацију 1914. године имала сву означену имовину у пријавној листи и да докаже да јој је иста због ратних дејстава уништена. Ако то не би учинила у законској форми, имала се одбити од целокупне досуђене накнаде.[11]

Заступнику Танасијевићу није дозвољено да потпише акт пресуде дана 30. априла 1923, јер по закону тужиоц (Симка Дикић) је била у обавези да својеручно потпише сва законска акта. Стога је ваљевски Виши суд, а по акту бр. 10170 на дан 2. маја 1923. године, тражио од Управе града Београда да се дотично лице пронађе и приложена пресуда преда адресанту, а рецепис акта врати.[12] Управа града Београда, централно пријавно одељење, у своја два дописа известила је Виши суд у Ваљеву да дотична особа нема место пребивалишта, нити је икад пријавила боравак надлежним београдским властима.[13] Управа града Београда је јуна и јула месеца 1923. године у свом допису замолила Суд општине београдске, статистичко одељење, да пронађе ад-

[10] Судија који је потписао овај акт био је Д. Ристановић, а деловођа је био Ман. Бошковић - нап. аут

[11] Поротници у овом процесу били су Спасоје Милојевић, Мих. Стевановић и Нићифор Васић. Акт судске пресуде је предат у три примерка - један у архиву Суда, други тужитељки, а трећи државном заступнику Жарку Кл. Тадићу на потпис. Акт који су оверили судски писар - деловођа Б. Н. Јанковић и равнатељ Раф. Милановић заведен је под бр. Nº 10170 - нап. аут

[12] Молба Управи града Београда је потписана од судије М.В. Стевановића - нап. аут

[13] Дописи Пријавног одељења Управе града Београда заведени су под ред. бр. 4625 и 4658 од 7. и 11. маја 1923. године - нап. аут

ресанта.[14] У току следећих месеци поновљен је захтев Вишег суда у неколико наврата. Међутим, Управа града Београда, кварт дорћолски, извештавао је ваљевски суд да се Симка Дикић не налази у реону овог кварта, као и да нема боравишну пријаву.[15] Дана 31. октобра 1925. године, Управа града Београда је известила Виши суд у Ваљеву да се именована Симка Дикић не може наћи у атару града Београда, те да се сва акта стављају у архив. Недељу дана касније, 7. новембра 1925. године, сва акта Вишег суда за ратну штету у Ваљеву по овом предмету су заведена и депонована у судску архиву.[16]

Шта се дешавало у време решавања овог процеса са Симком Дикић, на основу доступних извора није нам познато.

Резиме

Спор за надокнадом ратне штете у Првом светском рату који је водила Симка Дикић, трговац из Ваљева, вођен је пред више судских власти у ваљевском округу. Првостепени суд за надокнаду ратне штете у Лајковцу одбио ју је, са образложењем да је за време рата била сарадник окупатора. Симка се потом жалила ваљевском Вишем суду за ратну штету, тражећи правду и надокнаду ратне штете. После дужег већања Првостепени Суд у Ваљеву је у својој одлуци решио да се тужитељки исплати умањена сума ратне штете ако судски докаже да јој је сва имовина због ратних дејстава уништена. Међутим, због немогућности да се пресуда Суда достави именованој поменуто решење је стављено у судску архиву.

[14] Суд општине београдске је могао само да констатује да именовано лице не пребива ни у дорћолском, нити у другим квартовима београдским. У извештају београдске Општине стоји да се именована више пута тражила у картотеци лица, али да није пронађена, јер није ни било пријаве - нап. аут

[15] Ови захтеви упућени су јула, септембра, октобра месеца 1923. године. У заглављу судског акта стајали су потписи полицијског наредника Радм. Обрадовића, шефа дорћолског кварта М.С. Грбића и писара Г. Коена - нап. аут

[16] Међуопштински историјски архив Ваљево, Фонд: А.2.118. Окружни суд, 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. 3252. У потпису документа стајали су потписи судије Драг. З. Протића и заступника Државе СХС Жарка Вл. Тадића, писара ваљевског Првостепеног суда. Када и на коју нову адресу се Симка иселила из стана у Расинској 7 ни њен правни заступник, ни органи београдске општине нису били упознати - нап. аут

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

– Међуопштински историјски архив Ваљево, Фонд: А.2.1.118. Окружни суд Ваљево (ОС), 1925. година

Литература

– Исић Момчило, *Материјално страдање ваљевског становништва у Првом светском рату*, МИАВ, Ваљево, 1996, 5-21
– Поповић В Дејан, *Аустријски детектив Алберт Гајгер и његова активност у ваљевском крају у време Првог светског рата*, Гласник бр. 55, МИАВ, Ваљево, 2021, стр. 39-67

Милорад Белић
Ваљево

ПОЈЕДИНАЧНЕ И ГРУПНЕ ЛИКВИДАЦИЈЕ ОД СТРАНЕ ПАРТИЗАНА И ЧЕТНИКА У ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ ТОКОМ 1941.)

Апстракт: Рад се бави појединачним и групним ликвидацијама лица, које су, током лета и јесени 1941, извршиле партизанске и четничке јединице у ваљевском крају. У тај број нису урачуната и лица која су страдала у директним међусобним сукобима на терену, као ни лица страдала у немачким одмаздама. Обе формације су, од лета 1941, деловале са својим одредима у ваљевском крају, некад заједнички, некада самостално. Непомирљиве идеолошке разлике водиле су до појединачних и групних ликвидација, како униформисаних тако и цивилних лица. Према досадашњим истраживањима, партизани су, и пре отвореног раскола, ликвидирали већи број лица, него што су то учиниле јединице ЈВуО, што је била последица њихове револуционарне стратегије. То се већ показало током јула и августа 1941, да би се, са још већом жестином, наставило почетком јесени.

Кључне речи: ликвидације, жртве, грађански рат, партизани, ЈВуО.

У историјској науци нема сагласности око тога ко је и када отпочео грађански рат у Србији, али се, последњи дани октобра 1941, узимају као почетак тог трагичног сукоба. До тада, оба антифашистичка покрета отпора, четнички (ЈВуО) и партизански, формирали су на десетине оружаних одреда. Међутим, међусобно неповерење, постојало је и у кратком периоду сарадње и заједничког деловања. Идеолошке разлике биле су дубоке и непремостиве и неминовно су водиле ка сукобу. У четничкој команди, по нетрпељивости према партизанима, предњачили су жандармеријски официри и подофицири. С друге стране, код партизана, највише непријатељства исказивали су чланови и функционери КПЈ. Нетрпељивост и сукоби избијали су приликом запоседања појединих места, начина мобилизације, ношења симбола и ам-

блема, поделе ратног плена... Јаз између два покрета отпора постајаће све већи, жртве све бројније, а поделе у српском народу све дубље, видљиве и дан-данас.

Сукоби су отпочели пре јесени 1941. и доносили су све већи број жртава на обе стране. То се најбоље, може видети по датумима и броју појединих ликвидација. Иако неки аутори наводе «да се са сигурношћу може устврдити да партизани, до почетка новембра 1941, нису вршили масован терор над присталицама Д. Михаиловића»[1]. Чињенице говоре другачије.

Партизани су у ваљевском крају, по имену и презимену, убили најмање 69 лица, док се за још 37 лица, у документима, наводи само да су «убијени» од стране «шумских», «бандита», «зликоваца» и сл. За 31 лице, у документима је наведена само година смрти (1941), од чега, за 11 лица је наведено да су их убили комунисти. Истовремено, према евиденцији ваљевског Субнора, четници су током 1941, убили 14 лица, али ниједно пре октобра, када су убијена два лица. По избијању отвореног сукоба, повећао се и број ликвидација**.** У новембру је убијено 11, а у децембру - два лица.[2] Ово, наравно, нису коначне бројке, али се из њих могу извући неки закључци. Уз рушење предратних институција власти и ликвидације носилаца те власти, комунисти су чинили прве кораке ка револуционарном преврату. Револуционарни карактер се огледао кроз свакодневне активности на терену, ликвидирање општинских управа и жандармеријских станица и успостављање Народноослободилачких одбора (НОО) као једини органа власти. У многим селима и среским местима, током јула и августа, гореле су општинске архиве, некада и општинске зграде, а нападнуте су, делом и разоружане и жандармеријске станице. У тим нападима, убијали су жандарме, палили општинску и судску архиву, односили новац из каса. Тако су у Пецкој, 19. јула 1941, приликом напада, погинули два жандарма, док су Лазара Богићевића, старешину Среске испоставе, одвели и стрељали код Лопатња.[3] Непознати су разлози због којих су, у истом селу, убили

[1] М. Радановић, Казна и злочин, Снаге колаборације у Србији: одговорност за ратне злочине (1941-1944) и војни губици (1944-1945), Београд, 2015, 77.

[2] Споменица палим борцима и жртвама фашистичког терора у општини Ваљево 1941-1945, Ваљево, 1995, 16 и даље.

[3] Зборник НОР-а, I, књ. 21. 36.

Иванку Крсмановић и Јеврема Јовића. Партизанске акције нису престале ни после првих већих репресалија од стране немачких власти. На ваљевском гробљу, 20. јула 1941, Немци су стрељали 18 талаца. Међу њима је било шест чланова оркестра из Хотела «Секулић», пољски Јевреји, као и још шест лица из околних села: пет их је било из Бабине Луке, а једно из Пакаља.[4]

Покушаји споразумевања у Струганику (19. септембра) и Брајићима (27. октобра) завршени су безуспешно, пошто обе стране нису одступале од своје стратегије.

Прву познату масовну ликвидацију извршили су партизани у селу Гуњацима. Неки аутори наводе да је ликвидирана шесточлана група која је «себе називала партизанима», а која се бавила пљачком и насиљем. Партизани су их ухватили, осудили на смрт и стрељали 10. августа 1941.[5] М. Радановић наводи да су, 31. јула 1941, партизани, у овом селу, стрељали седам мушкараца. Највероватније се ради о истом догађају.[6] У Хроници Пецке, наведена су имена Живорада, Душана, Зарије и Драгића Тодорића, који су ликвидирани 10. августа 1941, јер су «пљачкали као партизани».[7] Нејасно је да ли се на исти догађај односе и наводи историчара Н. Девића, који каже да су, по наређењу учитеља Стеве Милатовића, у засеоку Ђорђићи, партизани убили 15 лица. У њиховој егзекуцији, учествовали су и мештани Гуњака; Марко Секулић, Милутин Ђокић и Саво Ђокић.[8] Према сведочењу мештана, ради се о два догађаја, пошто су партизани, и на Алимпијевдан 1941, стрељали више лица.[9]

После убиства двојице српских жандарма у Белој Цркви 7. јула 1941, партизани су, током јула и августа, убили још

[4] Нетачан навод М. Јовановића, "Заборављено време", 44, да међу стрељанима није било лица из Ваљева, преузели су и други аутори. Види: К. Николић, Н. Девић, В. Кривошејев, Ваљево под окупацијом у Другом светском рату, Ваљево, 2021, 58.

[5] Н. Павловић, Азбуковачки крај у устанку 1941, Београд, 2019, 37.

[6] М. Радановић, н. дело, 70.

[7] МИАВ, Збирка хроника, Хроника Пецке.

[8] Н. Девић, За Партију и Тита, Партизански покрет у Србији 1941-1944, Београд, 2021, 645.

[9] Сведочења мештана, аутору, новембар, 2001. Догодило се на Алимпијевдан, сведочења људи... Изјаве Живорада Перића и Јована Бојичића, Јутјуб.

најмање 24 лица (због различитих података, нису урачунате и жртве из Гуњака). У Мионици су убили жандармеријског каплара Николу Митровића и жандармеријског наредника Витомира Ђекића. Земљорадника Живка Ристивојевића из Врагочанице, партизани су убили у Пецкој 16. августа 1941. Потом су, у Робајама, 19. августа, ликвидирали двојицу мештана због крађе: Милоја Марковића и Драгослава Веселића, док су Владана Перића - помиловали. Породицама је дозвољено да их сахране[10]. Занимљиво је, да су у Робајама стрељали и једног свог борца (Боривоја Ђорђевића) због тога што је убио «вршиоца дужности командира чете»! Крајем августа, у Клашнићу су стрељали четворицу Цигана, једног човека су убили на путу Дивци-Мионица, а у Ракарима су убили Милорада Радојичића, иако су намеравали да убију његовог оца Владана, председника општине Г. Топлица. На лешу су оставили папир са образложењем пресуде. Ликвидирали су и Младена Милића.[11]

Можемо само претпостављати због чега су ова лица убијена, пошто су једини записи о њима остали у Матичним књигама умрлих, ретким документима, или у послератној литератури. Најчешће се наводило да су ликвидирана лица били: «петоколонаши», «шпијуни», «агенти» и сл, али је било ликвидација и због нерашчишћених рачуна, освете, личне мржње...

Низ злочина, који су партизани починили у ваљевском крају, током лета и јесени 1941, везују се за имена Стевана Бороте и Јосипа Мајера. Забележено је да су у Попучкама убили двојицу људи августа 1941. (могуће: Боривоја Дорошенка и Ђурицу Панића?). Брутално су ликвидирали и председника дивачке општине Велисава Петровића, као и Станимира Ралетића из Јошеве, за којег је у Матичној књизи умрлих забележено да је «заклан од Тамнавског партизанског одреда у Кршној Глави и да је бачен у кречану на месту погибије».[12] Почетком јануара 1942, Борота је

[10] "Напред", 1686 (1981).

[11] Фељтон М. Радојчића, Трећи ваљевски НОП одред, III, „Напред“, 2041 (1988).

[12] М. Белић, Још неколико података о Стевану Бороти, Гласник МИАВ 47(2013), 165-167,

у Лесковицама ликвидирао пет лица. Према запису хроничара, убијени су «у вртачи близу куће Жике Савића”.[13]

Неке ликвидације имале су своју предисторију. Ваљевски партизански одред је 5. августа 1941, упутио Вукадину Табаковићу, председнику сеоске општине Бачевци, врло оштро писмо. У писму се каже: «Ми смо упутили једну групу наших другова да те доведу за таоца, пошто нам од народа стиже много жалби да вршиш издајнички рад и да потказујеш непријатељу ко су и где су народни борци, као и ко су њихове породице. Не нашавши тебе код куће, наши људи су узели твога унука, те да и ти осетиш ону тешку бригу која мори нас и наше породице и наш народ. Према твоме унуку неће се предузимати никакве мере, све дотле док наше породице не буду здраве и читаве. Твоје је да употребиш твој утицај и поверење које си нажалост стекао код непријатеља, да се обуставе сва прогањања наших породица».[14] Табаковић је понудио новац за откуп свога унука, што је, од партизанске команде, одбијено. И ту прича није завршена. Из изјаве заробљеног партизана Живорада Јевтића (1910) из Равња, дате у шабачком затвору 1. јуна 1942, види се да су партизани извршили злочине у Бачевцима, у лето 1941. Навео је, да су по наредби Андре Савчића, он, Александар Јовановић и Никола Голубовић, зв. «Гробар», убили Милинка Мишковића и још две жене 25. августа 1941. Провером расположивих података, установили смо да се радило о Стани (1869) и Војислави Табаковић (1879). У Матичној књизи умрлих, забележена је само смрт Војиславе, и то као - «жртва рата», док је у Споменици палим борцима и жртвама фашистичког терора у општини Ваљево 1941-1945», написано да је «убијена у одмазди немачке казнене експедиције». (У истој овој Споменици, за Мишковића пише да је «члан СКОЈ-а», иако је рођен је 1875, и да је умро у Илоку, од последица рањавања, 10. марта 1945!!). Врло је вероватно да су злочини, над овим недужним женама, у вези са раније започетим непријатељством. На монструозан начин, од исте партизанске групе, ликвидиран је у Бачевцима и један жандарме-

[13] Убијени су: Спасоје Г. Јанковић, (малолетан), Михаило Николић, Петар В.Николић, Војин Р. Николић, Никола П. Митровић. М. Госпавић, Село Богатић ваљевски, Ваљево, 2008, 82-83.

[14] МИАВ. Збирка преписа, к-5.

ријски наредник (највероватније, радило се о Борисаву Пантелићу, 1908, Осладић). На саслушању, Јевтић је још рекао да су жандарма убили из пушке, он, Драгослав Продановић, из Клинаца, Срећко Милићевић неки Муро и Никола Гробар, а да му је «гркљан презао камом» Продановић.[15] Убијен је и Будимир Ниновић, због тога «што није хтео ићи у партизане и (што) је одвраћао сељаке да остану код својих кућа и да не иду у партизане».[16] Убили су га у Робајама «испод куће Јордана Војиновића», а у ликвидацији је учествовао и Бошко Стојановић из Горића.Сви актери ове ратне епизоде су, на овај или онај начин, страдали у рату, а Табаковића су, међу првима, стрељали партизани септембра 1944.

Како се грађански рат распламсавао, увећавао се и број ликвидација. Током септембра 1941, партизани су убили 14 лица. У истом месецу ликвидирали су и «непријатељске агенте Зорића, Петровића и Ерцега»[17]. Треба напоменути да су ове ликвидације извршене у периоду заједничке партизанско-четничке опсаде Ваљева и да ће бити настављене и наредног месеца. Током октобра, партизани су стрељали 10 лица. Четници су у В. Лозници убили избеглицу Љубомира Кораина и Милинка Павићевића из Ваљева.[18] Потврда партизанске искључивости је и документ, који је мајор Александар Мишић, 21. октобра 1941, упутио команданту Посавског партизанског одреда Кочи Поповићу. У њему се наводи да је "на четничкој територији на десној страни Колубаре прешло 200 људи који траже борбу противу вас, јер веле да сте нам велики број сељака побили и да не признајете чланове наше организације».[19]

[15] Изјава се чува у Историјском архиву Београд, Ф-Управа града Београда, СП IV-177/7, к. 416/20.

[16]исто.

[17] Стрељани су: Љубомир Живковић из Кличевца, Добривоје Новаковић, Живорад Петровић и Милан Ристић, из Грабовице; Стојко Николић из Сандаља, Будимир Ниновић из Бачеваца, Петра Стојановић из Ковачица, Миленко Матић из Лелића, Јован Радосављевић из Ровни, Миладина и Стојадина Лазаревића, из Ваљева.

[18] У В. Каменици стрељани су: Богољуб Стефановић из Бобове, Момчило Станојевић из Рађевог Села, Митар Филиповић из Каменице, као и Миодраг Ђуковић и Мирко Јосиповић из Попучака, 70-годишња Смиља Ерић из Дупљаја, Милисав Тадић из Диваца... Стрељана је и готово цела породица Цвијовић из Градца: брат и сестра Павле и Надежда, као и њихов отац Павле, исто.

[19] Н. Девић, н. дело, 206-207.

Последњи октобарски дани и почетак новембра, означили су почетак грађанског рата у Србији. Већи сукоб десио се приликом напада на школу у Рајковићу, 12. новембра, у којем су обе стране имале више погинулих. Расположење међу партизанима најбоље је описао сведок И. Драјић у своме Дневнику: „Ми смо нестрпљиви и бојим се да ћемо и без наређења поћи на чишћење терена од четника јер огорчење с дана на дан расте и близу је врхунцу.“[20] У том контексту, треба посматрати и четничко-немачке преговоре у Дивцима, као и стрељање заробљених партизана, које су четници предали Немцима, а ови их стрељали 27. новембра на Крушику.

Партизани су у новембру убили најмање 13 лица, а четници 11 лица.[21] У децембру, партизани **су** стрељали: жандарма Миленка Гојгића, Бранислава Ђурашиновића из Врагочанице, Крсту Митровића из Бобове, Миодрага Радојичића из Попучака, Александра Чубровића, из Попучака. У Врагочаници су убили још ? Ковачевића (изостављено име) и потом га бацили у јаму за ђумур[22]. Четници су, током месеца, убили Данила Величковића и Боривоја Лазића.

Грађански рат ће се наставити и у наредним месецима и годинама, са још тежим последицама, с обзиром да су у њему учествовале и јединице СДС, добровољачки одреди (СДК), Пећанчеви четници, неформалне и одметнуте наоружане групе са својим «војводама»... Неке жртве, потомци су рехабилитовали (Борисав Пантелић, Осладић; Велисав Петровић, Кланица; Петар Стојановић, Ковачице).

[20] Н. Девић, н. дело, 241.

[21] Убијени су: Драгољуб Радосављевић из Лелића, Михаило Митровић, Светислав Мијаиловић, Драгутин Кушаковић, из Лесковица, Властимир и Милосав Веселиновић са Мравињаца, Петар Милићевић из Равња, Златомир Петровић из Оглађеновца, Светолик Симановић из Осладића, Сретен Јевтић из Осечине, Чедомир Голубовић из Ваљева, Радивоје Милановић, из Попучака, Радоје Савић из Маковишта. Од стране четника убијени су: Вељa Вељовић, Драгољуб Илић, Велимир Јоксимовић, Драгољуб Лукић, Ратко Петровић, Војислав Смиљанић, Милош Павловић, Слободан Бијелић-Мура, Бошко Стојановић, Милован Пивић и Чедомир Голубовић. М. Белић, Жртве Друго св. рата.., 30 и даље.

[22] М. Исаиловић-Исо, Ратне и друге приче, Гери-Београд, 2000,133.

Милорад Белић
Ваљево

ПРИЛОГ КВАНТИФИКАЦИЈИ ЖРТАВА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА СА ПОДРУЧЈА ОПШТИНЕ ВАЉЕВО, 4. ДЕО

Вишедеценијски пропуст државе да попише све страдалнике Другог светског рата, без обзира на то којој су војној формацији припадали, као и бројне цивилне жртве, довело је до једностраног и непотпуног приказивања броја страдалих. Такав приступ представља велики пропуст према историјској науци, као и према жртвама ослободилачког и грађанског рата. Према резултатима досадашњих истраживања, из ваљевске општине страдало је 3.358 лица, што износи око 10 одсто од укупног броја тадашњих становника. Када је у питању ваљевска општина, последњи збирни податак објављен је од стране локалног Субнор-а 1995. године. О недостацима тог зборника, било је речи у монографији аутора овог текста „Жртве Другог светског рата из ваљевске општине, припадници поражених формација, стрељани, нестали“, као и у Гласнику МИАВ број 47 (2013). Такво стање је последица и чињенице да локални историчари избегавају да се баве темама везаним за Други светски рат, што показује и податак да је, од 2001, у Гласнику Међуопштинског историјског архива, објављено свега 17 чланака и седам приказа (од чега су, више од половине, аутора овог чланка). О догађајима и личностима из ваљевског краја, део тога се може сазнати из монографија Института за савремену историју.

У овом наставку пописа жртава, наведена су и лица која су страдала у масовним немачким стрељањима у Крагујевцу и Краљеву, као и лица која су страдала у бомбардовању Београда од стране савезника, априла 1944. године. Критеријум је био њихово ме-

сто рођења. Највише лица стрељано је од стране партизанских јединица и Озне у последњим месецима рата - 34, а 12 лица се није вратило из рата. Немци су убили 32 лица. У борби против партизана погинуло је 11 припадника ЈВО, док је седам умрло од последица рањавања у ваљевској Окружној болници.Четири лица су умрла од тифуса, два лица су умрла у затвору 1945/6. Припадници СДС (СДК?)су у В. Каменици стрељали три лица. Дан пре коначног уласка партизана у град, ваљевску болницу напустило је 44 четника. С обзиром да је за седам рањеника, у болесничком протоколу, наведено да су „изашли“, или да су „неизлечени“, сасвим је могуће да су их партизани, по уласку у Ваљево 18. септембра 1944, извели и стрељали. Извесно је да су стрељани Милисав Добривојевић, родом из Бобове (изведен 20. септембра 1944) и Љубо Котарац, из Златарића, који је, 11. марта 1945, враћен у затвор, да би, 17. децембра 1945, био убијен у Јовањи, „приликом спровођења у затвор“.[1] Обојица су евидентирана у ранијим прилозима. Шест лица је страдало од бомбардовања , а за три лица су непотпуни подаци – недостаје пуно име и презиме. У Окружној болници лечио се и знатан број лица оболелих од тифуса, која су из затвора доведена у болницу, а потом, поново, враћени у затвор. Њихова судбина је непозната, као и судбина пет дезертера из ЈА, који су, такође, лечени у болници. Иначе, од децембра 1944. до краја маја 1944, у болници се, од тифуса, лечило 210 лица.[2]

За сваку жртву наведен је извор: архивска грађа, релевантна литература, сведочења потомака, интернет страница.

ТАБЕЛА

Ред. број	Име и презиме	Место и година рођења	Занимање-припадност	Година страдања	Место страдања	Начин страдања
1	Бранислав Р. Бошковић	Ваљево, 1908.	чиновник	октобар 1941.	Крагујевац	стрељан од стране Немаца
2	Светислав М. Ковачевић	Ваљево, 1907.	машинбравар	октобар 1941.	Крагујевац	стрељан од стране Немаца
3	Владимир Ђ. Мијатовић	Ваљево, 1894.	радник	октобар 1941.	Крагујевац	стрељан од стране Немаца

[1] Документација Вишег суда Ваљево, рехабилитација лица, 2015.

[2] МИАВ, Ф-Здравствени центар Ваљево (ЗЦВ), Главни болеснички протокол Окружне болнице 1942-1944, инв. бр 3.

4	Радивоје М. Михајловић	Шушеока, 1899.	бравар	октобар 1941.	Крагујевац	стрељан од стране Немаца
5	Ђорђе Мијатовић	Ваљево, 1895.	радник	октобар, 1941-	Крагујевац	стрељан од стране Немаца
6	Петар П. Раковић	Ваљево, 1913.	механичар	октобар 1941.	Крагујевац	стрељан од стране Немаца
7	Тодор Д. Филиповић	Ваљево, 1897.	радник	октобар 1941.	Крагујевац	стрељан од стране Немаца
8	Сава Д. Хаџић[3]	Мрчић, 1897.	пиротехничар	октобар 1941.	Крагујевац	стрељан од стране Немаца
9	Владимир Тадић	Ваљево, 1874.	кафеџија	октобар 1941.	Краљево	стрељан од стране Немаца
10	Александар М. Лозанић	Ваљево, 1924.	стругар	октобар 1941.	Краљево	стрељан од стране Немаца
11	Миливоје М. Срећковић	Ваљево, 1913.	кондуктер на железници	октобар 1941.	Краљево	стрељан од стране Немаца
12	Мирослав Р. Јанићијевић[4]	Ваљево	кочничар	октобар 1941.	Краљево	стрељан од стране Немаца
13	Милорад Љ. Радуловић[5]	Ваљево, 1921.		1941.	Ваљево	убијен у затвору
14	Јордан Марковић[6]	Робаје, 1920.	матурант	1941.	Бујачић	стрељан од стране Немаца
15	Синиша Тодорић	Кључ	подофицир ЈВуО	1941.	Ваљево	погинуо од Немаца
16	Георгије Јовановић[7]	Ваљево	Јеромонах/ ЈВуО	1941.	око Ваљева	погинуо од партизана
17	Милан Јовановић	Стрмна Гора,1908.		1944.	Оснабрик	умро у логору
18	Боривоје Н. Ненадовић	Ваљево, 1908.	јерej	1944.	Шабац	стрељан од стране Немаца
19	Боривоје Дорошенко[8]		радник	1941.	око Ваљева	убијен од Бороте и Мајера
20	? Ковачевић[9]	Врагочаница	четник	1941.		убијен од стране комуниста

[3] За лица од 1-8, подаци су преузети из: С. Бркић, Име и број, Београд, 2020.

[4] За лица од 9-12, подаци су преузети из: С. Крејаковић, Идентитети жртава стрељаних у Краљеву октобра 1941, Београд, 2020.

[5] www.adattar.vmmi.org/fejezetek/

[6] За лица 14-15, МИАВ, Збирка преписа, к-8.

[7] За лица од 16-18, подаци преузети из: Колубара, Годишњи календар за просту 2001, 210.

[8] Сведочење Драгана Лазића, аутору.

[9] Недостаје име. М. Исаиловић-Исо, Ратне и друге приче, Гери-Београд, 2000, 133.

21	Драгиша Ђукић[10]		четник	1941.		стрељан од стране Немаца
22	Ђурица Панић[11]	Дупљај		1941.		убијен од Бороте и Мајера
23	Богосав Стојковић[12]	Мрчић	четник	1942.		погинуо од партизана
24	Иван М. Радосављевић[13]	Пауне	чиновник	1942.	Београд	стрељан од стране Немаца
25	Драгиша Ускоковић[14]	Ваљево	бравар	1942.	Норвешка	умро у логору
26	Драгољуб С. Јововић		добровољац	17. 05. 1942.	околина Ваљева	убијен од комуниста
27	Будимир М. Љубојевић[15]		пешад. наредник	11.2.1942.	Д. Буковица	погинуо од комуниста
28	Љубица М. Николић[16]	Суботица, 1927.	ђак	15.5.1943.	Ваљево	погинула од бомбардовања
29	Милорад Стевановић[17]	Ваљево/ Београд, 1922.	чиновник	1943.	Београд	убијен
30	Томислав Селенић[18]	Кланица	ЈВуО	1944/45.		нестао
31	Бранислав Миловановић[19]	Ваљево	ЈВуО	1944/45.		нестао
32	Драган Глигоријевић[20]	Ваљево, 1924.	СДС	1944/45.		нестао
33	Ђорђе Јовановић[21]		полицијски писар	1944/45.	Ваљево	стрељан
34	Радован С. Стјепановић[22]		инт. капетан I класе	септембар 1944	В. Каменица	погинуо од комуниста

[10] МИАВ, Збирка преписа, к-4.

[11] Сведочење проф. Милана Поповића, аутору.

[12] МИАВ, Збирка преписа, к-8.

[13] Сведочење Милоша Радосављевића, аутору.

[14] Д. Ђерић, Тежина заклетве, Ужице, 2023, 602.

[15] За лица 26-27, подаци преузети из: Зборник докумената НОР-а, I, књ.25, 231.

[16] www.adattar.vmmi.org/fejezetek/

[17] Др П. Милићевић, Равногорска омладина у покрету ђенерала Драгољуба Михаиловића 1941-1945, Крагујевац, 2003.

[18] Сведочење проф. Наде Ковачевић, аутору.

[19] www.Pogledi, Најлепше четничке слике.

[20] исто.

[21] МИАВ, Ф-Општински комитет СКС Ваљево, к-102.

[22] www.Pogledi, четнички форум

35	Радован Ј. Јовановић[23]	Ваљево/ Београд, 47. год.	трговац	април 1944	Београд	погинуо од бомбардов.
36	Драгиша С. Голубовић	Ваљево/ Београд, 34 год.	општ. чиновник	април 1944.	Београд	„ „
37	Божидар С. Теофиловић	Ваљево/ Београд, 48. год.	чиновник	април 1944.	Београд	„ „
38	Слободан С. Павловић	Ваљево/ Београд, 26. год.	дрејер	април 1944.	Београд	„ „
39	Душан Сремчевић	Ваљево/ Београд, 21. Год.	пословстич. помоћник	април 1944.	Београд	„ „
40	Милан Вишић[24]	Ђурђевац, 1910.	електричар	1944.	око Ваљева	стрељан од стране комуниста
41	Петар Матић	Ваљево	кафеџија	1944.	око Ваљева	стрељан од стране комуниста
42	Павле Матић[25]	Ваљево	кафеџија	1944.	око Ваљева	стрељан од стране комуниста
43	Јован Н. Митровић[26]	Дучић, 60 год.	ЈВуО	октобар 1944.	око Ваљева	стрељан од стране комуниста
44	Боривоје Митровић[27]	Веселиновац	студент/ЈВуО	1944/45.		нестао у рату
45	Драгутин Милојевић[28]	Ваљево/Београд	капетан	јун 1944.	Београд	стрељан на Бањици
46	Здравко Станковић[29]	Палежница		1944.	код Ваљева	стрељан од стране комуниста
47	Драгиша Томашевић	Попадић		1944.	код Ваљева	стрељан од стране комуниста
48	Мирослав Пауновић	Санковић/ Лајковац		1944.	од Ваљева	стрељан од стране комуниста
49	Милош Велимановић	Цветановац		1944.	код Ваљева	стрељан од стране комуниста

[23] За лица од 35-39, подаци преузети из: Т. Пауновић, Жртве англоамеричких бомбардовања Београда 1944, Београд, 2020.

[24] Сведочење Јасмине Бобовац, аутору

[25] За лица под 41-42, податке дао Бојан Матић, аутору.

[26] Сведочење Дикосаве Митровић, аутору.

[27] Сведочење потомака, аутору

[28] Др. П. Милићевић, н. дело,

[29] За лица од 46-50, извор: МИАВ, Ф-Окружни народнуи одбор, Одсек народне имовине, к-3.

50	Савка Велимановић	Цветановац		1944.	код Ваљева	стрељан од стране комуниста
51	Драгутин Арсенијевић[30]	Робаје	ЈВуО	1944.	код Ваљева	убијен од комуниста
52	Милутин Поповић[31]	Лукавац	СДК	1944/45.		нестао
53	Јован Јекић[32]	Ваљево/Београд	поручник	1944.	Маутхаузен	уморен у логору
54	Живорад В. Марковић[33]	Совљак		1944.	код Ваљева	стрељан
55	Милан Спасојевић	Славковица		1944.	код Ваљева	осуђен на смрт
56	Борисав Петрић	Звечка		1944.	код Ваљева	осуђен на смрт
57	Велизар С. Ђедовић[34]	Стубо	ЈВуО	1944/45.		непозната судбина
58	Милош Квачановић[35]	Ваљево, 1917.	добровољац	?	С. Паланка ?	непозната судбина
59	Стеван Бабић[36]	Забрежје, 25г.	четник	31.08. 44.	Ваљево	умро од последица рањавања
60	Драган Станојевић	Брежђе, 36г.	четник	31.08. 44.	Ваљево	„ „
61	Новица Вујић	Овсиште, 34г.	четник	30.09.44.	Ваљево	„ „
62	Душан Кочијашевић	Засавица, 21г.	четник	20.10.44.	Ваљево	„ „
63	Радивоје М. Милинковић	Вреоци, 14г.		19.10.44.	Ваљево	„ „
64	Миломир Пантић	Косјерић, 36г.	четник	30.10.44.	Ваљево	„ „
65	Никола Смиљковић[37]		четник	1944.	Ваљево	стрељан
66	Радован Смиљковић		четник	1944.	Ваљево	стрељан

[30] Сведочење Драгутина Арсенијевића, аутору.

[31] Сведочење проф. Милана Поповића, аутору.

[32] Др П. Милићевић, н. дело.

[33] За лица од 54-56, извор: МИАВ, Ф-ОНО, Одсек нардоне имовине, к-3

[34] С. Радић, Државни службеници, Ваљево, 2014, 190.

[35] У евиденцији Комисије за тајне гробнице, Ваљево, ркtг.3386, помешани су подаци о њему и његовом оцу, који је стрељан у Веселиновцу 1944. komisija1944.mpravde.gov.rs

[36] За лица од 59-64, МИАВ, Ф-Здравствени центар Ваљево (ЗЦВ), Главни болеснички протокол Окружне болнице 1942-1944, инв. бр. 2 и 3.

[37] За лица од 65-69, подаци преузети из: Б. Јевтић, ЈВуО у Шумадији, Врање, 2011, 317-334.

67	Милисав Савић		четник	1944.	Ваљево	стрељан
68	Милан Митровић		четник	1944.	Ваљево	стрељан
69	Мика Крстић		четник	1944	Пети Пук	стрељан
70	Раде Стефановић[38]		четник	1944.	Маиновић	погинуо у борби
71	Богдан Николић[39]		градска полиција	24.12. 44.	Гуча	стрељан
72	Живота Стојић	Ваљево	ЈВуО	1944.		убијен
73	Станко Николић[40]	Ђурђевац	ЈВуО	1944/45.		убијен
74	Милован Јеремић	Пауне	четник	1944/45.		убијен
75	Марко Бошковић	Пауне	четник	1944/45.		убијен
76	Стојан Крунић[41]	Тупанци, 62 год.		16.11.44.		умро од последица рањавања
77	Гвозден Ђукић[42]	Попучке	четник	1944/45.		нестао у рату
78	Александар Бошковић[43]	Гола Глава	земљорадник	11. 1945.	Г. Глава	убијен од стране комуниста
79	Јован Мајсторовић	Ваљево	СДК	март 1945.	Копаоник	убио се током обрачуна са Озном
80	Милан Јанковић[44]	Комирић		24.10.45.	Ваљево	стрељан од стране комуниста
81	Живојин Јовичић[45]	„од Ваљева“	ЈВуО	30.04.45.	Мотајица	умро од тифуса
82	Драган Обрадовић[46]	околина Ваљева	СДК	1945.	Словенија	погинуо
83	Александар Иконовић[47]	Баталаге, 1898.	четник	1945.	Ваљево	стрељан
84	? Остојић[48]		четнички курир	1944/45.	око Ваљева	срељан

[38] Успомене Рачићевог курира Цветка Панића, Ваљево, 2001, 4.

[39] „Напред“, бр. 1896 (1985).

[40] За лица од 73-75, подаци преузети из: Д. Томић, С. Рабреновић, Шушеока, Ђурђевац, Пауне, села у Колубари ваљевској, 63.

[41] МИАВ, Ф-Здравствени центар, инв. бр. 2.

[42] МИАВ, Ф-ОНО, к-3.

[43] Г. Глава и њена школа, Ваљево, 1989,52.

[44] „Херетикус“, 1-2 (2011), 307, рехабилитован.

[45] www. Pogledi, Најлепше четничке слике.

[46] М. Исаиловић-Исо, н. Дело, 70.

[47] исто.

[48] Поново рођени, поново достојни, Ваљево, 2009,132.

85	Софија Леви (Амодаи)[49]	46 год.	домаћица	1943.	Ваљево	убијена
86	Хајим Леви	Ниш, 37 год.	трговац	1942.	Ваљево	убијен
87	Елизабета Романо (Вајнберг)	45 год.	домаћица		Ваљево	убијена
88	Јицак Леви „Виви“	Београд, 22 год.	зуботехничар	1942.	Ваљево	убијен
89	Божидар В. Павловић[50]	Дружетићи/В. Каменица		16.02.42.	Ниш	стрељан
90	Станислав И. Михаиловић	Ваљево, 1897.	радник	1942.	Ниш	стрељан
91	Михајло П. Матић	Попучке, 1921.	четник	20.03.44.	Ниш	стрељан
92	Радован Савовић	Ваљево, 1907.		2.09.46.	Ниш	умро у затвору
93	Љубивоје Матић	Попучке	учитељ у Дудовици			стрељан
94	Бранислав Миловановић[51]	Ваљево	ђак СТШ	1944/45.	Босна	нестао
95	? (о. Миливој) Јагодић[52]	Ваљево	добровољац			непозната судбина
96	Маријан Хонца[53]	Босна, избеглица		1944/45.	В. Лозница	убијен од стране Немаца
97	Миодраг Вуковић[54]		четник	октобар 1941.	В. Каменица	стрељан
98	Милош С. Атејић[55]	Ораховица		1944/45.	Сремски фронт	погинуо
99	Предраг Бошковић[56]	Аранђеловац/ Ваљево	гимназијалац/ ЈВуО	1944/45.	Босна	нестао
100	Богдан Петровић[57]	Равње		1941.		погинуо
101	Мирко Грујичић	Равње		1941.		погинуо
102	Часлав Пантелић			1941/42.	код Годечева	погинуо
103	Стеван Д. Мамула[58]	1924.	?	2.02.42.		погинуо

[49] Од 85-88, www.el mundo sefard, Списак жртава холокауста у Ваљеву.

[50] За лица од 89-92, Група аутора, Жртве лагера Ниш 1941-1944, www. narodnimuzej.rs

[51] www.Pogledi, Најлепше четничке слике, исказ Љиљане Божанић.

[52] МИАВ, Ф-ОК СКС Ваљево, к-68.

[53] МИАВ, ф-Општина града Ваљева (ОГВ), к-222/5.

[54] Д. Дудић, Дневник, 212.

[55] Избеглица, живео у В. Лозници, МИАВ, Ф-ОГВ, к-222/5.

[56] Сведочење др Слађане Борн, аутору.

[57] Од 100-102, В. Малетић, Д. Ђерић, Одликовани и унапређени ЈВуО 1941-1945, рукопис.

[58] Ваљевско Ново гробље.

104	Паун Бајић[59]	Тулари, 1920.	партизани/ четници	1945.	код Ваљева	стрељан
105	Стојан Ј. Веселиновић	Комирић, 1910.		15.09.44.	В. Каменица	стрељан од стране СДС
106	Живорад С. Гачић	Осечина, 1910.	кројачки радник	15.09-44-	В. Каменица	стрељан од стране СДС
107	Војислав Ж. Глигорић	Осечина, 1924.		15.09.44.	В. Каменица	стрељан од стране СДС
108	Малиша Гошњић[60]	Дучић, 65 г.	затвореник	24.02.45.	Ваљево	умро од тифуса
109	Љубисав Ж. Јеремић	Бајевац	затвореник	24.03.45.	Ваљево	умро
110	Милоје Д. Живковић	М. Каменица, 33 г.	затвореник	17.05.45.	Ваљево	умро од тифуса
111	Тодор М. Јакић	Златиборски срез, 33, г.	затвореник	7. 06.45.	Ваљево	умро од тифуса
112	Живорад Николић[61]	Бачевци	ЈВуО	1944/45.		нестао

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- МИАВ, Фонд Општински комитет СКС Ваљево; Фонд Окружни народни одбор, одсек народне имовине;
- Фонд Здравствени центар Ваљево, Главни болеснички протокол Окружне болнице 1942-1944;
- Збирка преписа;Фонд општине града Ваљева.
- Ваљевско Ново гробље.
- Komisija1944.mpravde.gov.rs
- Зборник документа НОР-а, I, књ. 25.
- С. Бркић, Име и број, Београд, 2020. :
- С. Крејаковић, Идентитети жртава стрељаних у Краљеву октобра 1941, Београд, 2020.
- М. Исаиловић-Исо, Ратне и друге приче, Гери-Београд, 2000.
- Група аутора, Жртве лагера Ниш 1941-1944, www.narodnimuzej.rs
- Д. Ђерић, Тежина заклетве, Ужице, 2023, 602.
- В. Малетић, Д. Ђерић, Одликовани и унапређени ЈВуО 1941-1945, рукопис.
- Др П. Милићевић, Равногорска омладина у покрету ђенерала Драгољуба Михаиловића 1941-1945, Крагујевац, 2003.
- Т. Пауновић, Жртве англоамеричких бомбардовања Београда 1944, Београд, 2020.
- С. Радић, Државни службеници, Ваљево, 2014, 190.

[59] Од 104-107, Сећања бораца Ваљевског НОП одреда, 2, Ваљево, 1996. Могуће да су их стрељали љотићевци (СДК).

[60] За лица од 104-111, МИАВ, ЗЦВ, инв. бр. 3.

[61] Сведочење Милице Николић, аутору.

– Б. Јевтић, ЈВуО у Шумадији, Врање, 2011.
– Успомене Рачићевог курира Цветка Панића, Ваљево, 2001.
– Д. Томић, С. Рабреновић, Шушеока, Ђурђевац, Пауне, села у Колубари ваљевској, .
– Г. Глава и њена школа, Ваљево, 1989.
– Поново рођени, поново достојни, Ваљево, 2009.
– Д. Дудић, Дневник 1941 Београд, 1957.,
– Сећања бораца Ваљевског НОП одреда, 2, Ваљево, 1996.

СВЕДОЧЕЊА

– Драган Лазић, проф. Милан Поповић, Милош Радосављевић, проф. Нада Ковачевић, Јасмина Бобовац, Бојан Матић, Дикосава Митровић, Драгутин Арсенијевић, Љиљана Божанић, др Слађана Борн.

ЧАСОПИСИ, ШТАМПА, ИНТЕРНЕТ

– Колубара, Годишњи календар за просту 2001.
– „Херетикус“, 1-2 (2011).
– www.Pogledi, Најлепше четНичке слике.
– www.Pogledi, четнички форум
– „Напред“, бр. 1896 (1985).
– www.adattar.vmmi.org/fejezetek/
– .www.adattar.vmmi.org/fejezetek/
– ФБ, сведочење потомака, аутору
– www.el mundo sefard, Списак жртава холокауста у Ваљеву.

Владимир Дамњановић
Међуопштински историјски архив
Ваљево

РАД И ДЕЛОВАЊЕ ОКРУЖНОГ ДЕЧИЈЕГ ДОМА У БОГОВАЂИ 1944-1945.

Други светски рат оставио је за собом огромне људске губитке и разарања широм Европе, а посебно на простору Југославије, где су ратна дејства, окупација, злочини и масовна страдања цивила довели до великог броја деце без родитељског старања. Према проценама послератних власти, стотине хиљада деце остало је без једног или оба родитеља, суочено са глађу, болешћу и психолошком траумом. У таквим околностима, нова власт суочила се са изазовом збрињавања ратне сирочади и њихове интеграције у обновљено друштво.

Потреба за системским збрињавањем ове популације постала је један од приоритета нове власти, која је у складу са социјалистичком идеологијом преузела одговорност за бригу о најмлађима. На простору Ваљевског округа, организација прихвата и смештаја ратне сирочади поверена је новоформираним установама социјалне заштите, међу којима посебно место заузима Окружни дечији дом у Боговађи. Ова установа је имала за циљ да прими и збрине децу из ратом погођених села и вароши западне Србије, обезбеђујући им основне услове за живот, образовање и васпитање. Рад се темељи на анализи сачуваних архивских докумената из фондова Међуопштинског историјског архива Ваљево, нарочито правилника о организацији и раду Дома, као и извештаја, дописа и одлука. Циљ рада јесте да се осветли начин на који је локална власт приступила збрињавању ратне сирочади, кроз институционалне механизме, прописе и свакодневну праксу.

СРПСКИ ИЗБЕГЛИЧКИ ДЕЧИЈИ ДОМ У БОГОВАЂИ

У септембру 1942. године основан је Српски избеглички дечији дом у Боговађи. Основни задатак ове установе, био је збрињавање избегличке деце. Ова институција је била под контролом и управљањем Црвеног крста. Зграда у којој су били смештени припадала је IX пододбору друштва црвеног крста у Београду. У извештају бр. 362, из 20. децембра 1944. године, који је Народно ослободилачки одбор Боговађа упутио социјално санитетском отсеку при Народно ослободилачком одбору за срез колубарски Мионица, можемо видети прве детаљније податке о инфраструктурном, материјалном, финансиском и кадровском стању у којем је дом затечен.

У каси благајне се у готовом новцу налазило 121.745,45 динара. У магацину је било резерви хране за петнаест до двадесет дана. Зграда дома била је у добром стању. Састојала се од две велике сале за смештај деце, трпезарије и девет малих одељења која су коришћена за амбуланту, кацеларије, станове особља и др. Кухиња се налазила у непосредној близини зграде и састојала се из три одељења. Такође је постојала шупа која је захтевала поправку. Доласком Народноослободилачке војске, достављање огрева и хране је вршено преко Народно ослободилачког одбора за општину Боговађску, а неки артикли као што су шећер, кекс, гриз, смокве, примани су од надлежног одељења за социјалну заштиту у Београду, бившег комесаријата за избеглице. Задржана је стара управа коју су чинили управник и помоћник који је уједно обављао благајничке, магационерске и друге дужности.

Рад установе контролисао је месни Народно ослободилачки одбор. У оквиру предлога за даљи рад ове установе, указано је на важност збрињавања деце палих бораца и њихово колективно васпитавање у духу новог времена. Дом је имао капацитет за пријем 120 штићеника. За овај број деце обезбеђена је постељина. С обзиром на то да је у дому затечено 52 деце, постојала је могућност пријема њих 60 до 70, узраста од три до шест година. У дому није било лекара, пошто је једини, Милош Поповић, служио у Народноослободилачкој војсци. Због тога се ова институција за лекарску помоћ обраћала лекару у Лајковцу, односно у Ваљеву.[1]

[1] Међуопштински историјски архив – Ваљево (у даљем тексту МИАВ),

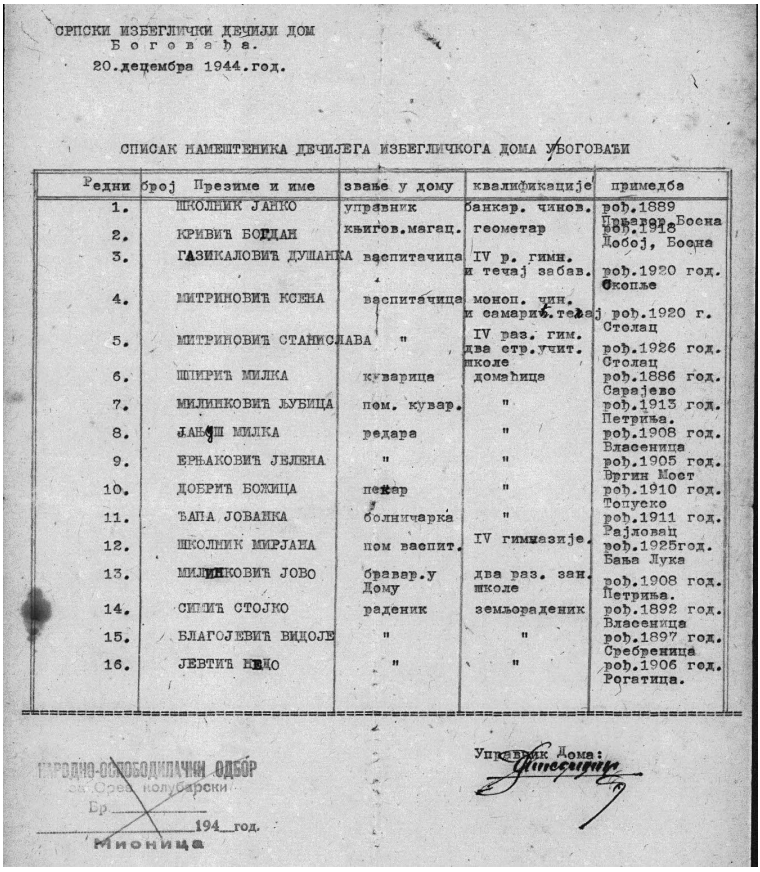
У записнику Народно ослободилачког одбора из Мионице, састављеном током 26. и 27. децембра 1944. године, извршена је детаљна анализа стања ове институције. На основу расписа Националног комитета ослобођења Југославије, Повереништва за социјалну политику, Чедомир Михаиловић секретар социјалног отсека је прегледао услове у којима је функционисао дом. Поред њега, присутни су били и чланови Народно ослободилачког одбора у Боговађи (у даљем тексту Н.О.О.) Драгиша Видаковић и Ратислав Митровић. Самом прегледу су присуствовали и чланови управе дома: Јанко Школник управник, и Богдан Кривић књиговођа, благајник и магационер. Извршен је преглед просторија дома, благајне, архиве, библиотеке, магацина хране и текстила и осталог инвентара.

Дом се налазио у близини сеоске општине и манастира Боговађе. Зграда је подигнута за ту сврху. Сазидана је од тврдог материјала и у складу са тадашњим грађевинским и хигијенским стандардима. Двориште је било пространо и погодно за боравак већег броја деце. Прегледом благајне извршена је анализа прихода и расхода установе, и указано на одређене недостатке. Архива дома с обзиром на кратко постојање, била је незнатна. Вођена је непотпуно, зато што концепти аката администрације нису потписивани. Дом није имао своју библиотеку, што је разумљиво с обзиром да су се његови штићеници налазили у добу од 3-6 година. Кроз преглед инвентара, извршен је попис целокупне покретне имовине, са којом су располагали. Том приликом утврдили су да је дошло до оштећења велике количине ситног инвентара. Одговорни и присутни чланови, закључили су да је особље дома уложило максималан труд при очувању имовине. На крају записника можемо видети и мишљење чланова Н.О.О. у Боговађи о држању особља дома за време окупације. Дат је предлог за чланове надзорног одбора.[2]

А.1.5.15. Окружни народни одбор Ваљево-Ваљево (1944-1947),1944-1947; Социјално одељење; Дечији дом – Боговађа; Извештај Народно-ослободилачког одбора Боговађа бр. 362 од 20.12.1944. године, упућен социјално санитетском отсеку Народно ослободилачког одбора за срез колубарски Мионица, са детаљнијим подацима о инфраструктурном, материјалном, финансиском и кадровском стању у којем је затечен дом.

[2] Исто, исто, Записник Народно ослободилачког одбора из Мионице, састављен 26. и 27. децембра 1944. године, којим је извршен преглед просто-

„Присутни чланови Н.О.О. из Боговађе изјављују и тврде да је особље Дома све политички исправно и одано Народ. Ослоб. Борби, те да се није за време окупације ни један од њих својим против народним радом компромитовао. Ради тога предлажу да Управа Дома у целости са особљем остане иста уз евентуалну промену звања, а чланове надзорнога одбора предлажу: 1) Претседник, Срећко Милосављевић, 2) Драгиша Видаковић, 3) Ратислав Митровић сви из Боговађе и Милосав Антонијевић из Д. Лајковца, иначе сви чланови Н.О.О. из Боговађе.“

СРПСКИ ИЗБЕГЛИЧКИ ДЕЧИЈИ ДОМ
Боговађа.
20.децембра 1944.год.

СПИСАК НАМЕШТЕНИКА ДЕЧИЈЕГА ИЗБЕГЛИЧКОГА ДОМА У БОГОВАЂИ

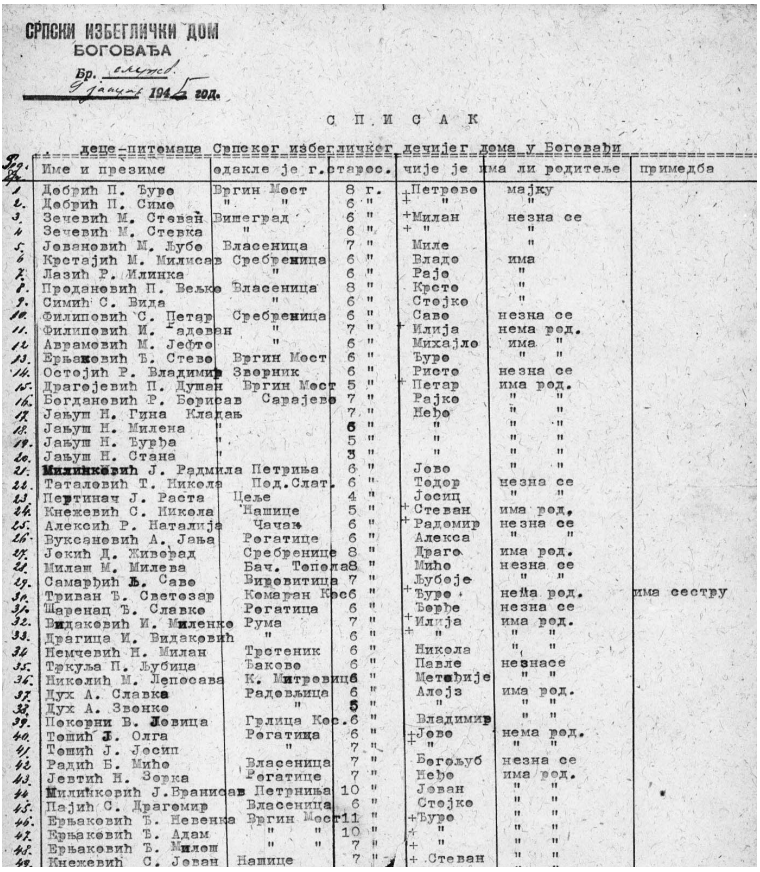
Редни број	Презиме и име	звање у дому	квалификације	примедба
1.	ШКОЛНИК ЈАНКО	управник	банкар. чинов.	рођ.1889 Травнар, Босна
2.	КРИВИЋ БОЖДАН	књигов.магац.	геометар	рођ.1918 Добој, Босна
3.	ГАЗИКАЛОВИЋ ДУШАНКА	васпитачица	IV р. гимн. и течај забав.	рођ.1920 год. Скопље
4.	МИТРИНОВИЋ КСЕНА	васпитачица	монол. чин. и самарић. течај	рођ.1920 г. Столац
5.	МИТРИНОВИЋ СТАНИСЛАВА	"	IV раз. гим. два стр.учит. школе	рођ.1926 год. Столац
6.	ШПИРИЋ МИЛКА	куварица	домаћица	рођ.1886 год. Сарајево
7.	МИЛИНКОВИЋ ЉУБИЦА	пом. кувар.	"	рођ.1913 год. Петриња.
8.	ЈАНЧИЋ МИЛКА	редара	"	рођ.1908 год. Власеница
9.	ЕРЂАКОВИЋ ЈЕЛЕНА	"	"	рођ.1905 год. Вргин Мост
10.	ДОБРИЋ БОЖИЦА	пекар	"	рођ.1910 год. Топуско
11.	БАПА ЈОВАНКА	болничарка	"	рођ.1911 год. Рајловац
12.	ШКОЛНИК МИРЈАНА	пом васпит.	IV гимназије.	рођ.1925год. Бања Лука
13.	МИЛИНКОВИЋ ЈОВО	бравар.у Дому	два раз. зан. школе	рођ.1908 год. Петриња.
14.	СИЛИЋ СТОЈКО	раденик	земљораденик	рођ.1892 год. Власеница
15.	БЛАГОЈЕВИЋ ВИДОЈЕ	"	"	рођ.1897 год. Сребреница
16.	ЈЕВТИЋ НЕДО	"	"	рођ.1906 год. Рогатица.

НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОР
за Срез колубарски
Бр. _____
194_ год.
Мионица

Управник Дома:

Списак намештеника Српског избегличког дома у Боговађи, 20. децембар 1944. године

рије дома, благајне, архиве, библиотеке, магацина хране и текстила, инвентара. Дато је позитивно мишљење чланова Н.О.О. у Боговађи о држању особља дома за време окупације. Предложени су чланови надзорног одбора.

СРПСКИ ИЗБЕГЛИЧКИ ДОМ
БОГОВАЂА
Бр. 6/1945.
9 јануар 1945 год.

С П И С А К

деце-питомаца Српског избегличког дечијег дома у Боговађи

Бр.	Име и презиме	одакле је г.	старос.	чије је	има ли родитеље	примедба
1	Добрић П. Буре	Вргин Мост	8 г.	Петрово	мајку	
2.	Добрић П. Симе	" "	6 "	"	"	
3.	Зечевић М. Стеван	Вишеград	6 "	Милан	незна се	
4	Зечевић М. Стевка	"	6 "	"	"	
5.	Јовановић М. Љубе	Власеница	7 "	Миле	"	
6	Крстајић М. Милисав	Сребреница	6 "	Владе	има	
7.	Лазић Р. Илинка	"	6 "	Раје	"	
8.	Продановић П. Вељко	Власеница	8 "	Крсте	"	
9.	Симић С. Вида	"	6 "	Стојке	"	
10.	Филиповић С. Петар	Сребреница	6 "	Саве	незна се	
11.	Филиповић И. Радован	"	7 "	Илија	нема род.	
12.	Аврамовић М. Јефто	"	6 "	Михајло	има "	
13.	Ерьаковић Ђ. Стево	Вргин Мост	6 "	Ђуре	" "	
14.	Остојић Р. Владимир	Зворник	6 "	Ристе	незна се	
15.	Драгојевић П. Душан	Вргин Мост	5 "	Петар	има род.	
16.	Богдановић Р. Борисав	Сарајево	7 "	Рајко	" "	
17.	Јањуш Н. Гина Кладањ		7 "	Неђо	" "	
18.	Јањуш Н. Милена	"	6 "	"	" "	
19.	Јањуш Н. Ђурђа	"	5 "	"	" "	
20.	Јањуш Н. Стана	"	3 "	"	" "	
21.	Милинковић Ј. Радмила	Петриња	6 "	Јово	" "	
22.	Таталовић Т. Никола	Под.Слат.	6 "	Тодор	незна се	
23.	Пертинач Ј. Раста	Цеље	4 "	Јосиц	" "	
24.	Кнежевић С. Никола	Нашице	5 "	Стеван	има род.	
25.	Алексић Р. Наталија	Чачак	6 "	Радомир	незна се	
26.	Вуксановић А. Јања	Рогатице	6 "	Алекса	" "	
27.	Јокић Д. Живорад	Сребренице	8 "	Драго	има род.	
28.	Милан М. Милева	Бач. Теполе	8 "	Миће	незна се	
29.	Самарџић Љ. Саве	Вировитица	7 "	Љубоје	" "	
30.	Триван Ђ. Светозар	Комаран Кос	6 "	Ђуре	нема род.	има сестру
31.	Шаренац Ђ. Славко	Рогатица	6 "	Ђорђе	незна се	
32.	Видаковић И. Миленко	Рума	7 "	Илија	има род.	
33.	Драгица М. Видаковић	"	6 "	"	" "	
34.	Немчевић Н. Милан	Трстеник	6 "	Никола	" "	
35.	Тркуља П. Љубица	Такове	6 "	Павле	незнасе	
36.	Николић М. Лепосава	К. Митровица	6 "	Метођије	" "	
37.	Дух А. Славка	Радовљица	6 "	Алојз	има род.	
38.	Дух А. Звонке	"	5 "	"	" "	
39.	Пекорни В. Јовица	Грлица Кос.	6 "	Владимир	" "	
40.	Тешић Ј. Олга	Рогатица	6 "	Јове	нема род.	
41.	Тешић Ј. Јосип	"	7 "	"	" "	
42.	Радић Б. Миће	Власеница	7 "	Богољуб	незна се	
43.	Јевтић Н. Зорка	Рогатице	7 "	Неђо	има род.	
44.	Милинковић Ј.Вранисав	Петриња	10 "	Јован	" "	
45.	Пајић С. Драгомир	Власеница	6 "	Стојке	" "	
46.	Ерьаковић Ђ. Невенка	Вргин Мост	11 "	Ђуре	" "	
47.	Ерьаковић Ђ. Адам	" "	10 "	"	" "	
48.	Ерьаковић Ђ. Милош	" "	7 "	"	" "	
49.	Кнежевић С. Јован	Нашице	7 "	Стеван	" "	

Списак деце-питомаца Српског избегличког дечијег дома у Боговађи, 9. јануара 1945

Анализом архивске грађе долазимо до прецизнијих података о запосленим радницима који су радили при Српском избегличком дому у Боговађи. Средином децембра 1944. дат је предлог да се за сталног намештеника постави Школник Мирјана. Планирано је да она обавља дужност васпитачице. Иначе, Школник Мирјана је била ћерка управника Јанка Школника. Ово је било привремено решење, док се за васпитача не би изабрао неки професор или учитељ, са завршеном вишом педагошком школом.

У допису Народно ослободилачког одбора општине Боговађа бр. 435/45, упућеном социјалног отсеку при Народно ослободилачком одбору за срез колубарски Мионица, дат је предлог да дом српске избегличке деце у Боговађи, о којем се старао Ко-

месаријат за избеглице, пређе у надлежност Окружног одбора у Ваљеву. Одбор је био мишљења да општина Боговађска, поред својих издатака у храни за народноослободилачку војску, није била у могућности да храни и издржава и Дом.[3]

ПРОМЕНА НАЗИВА И ПРОШИРЕЊЕ НАДЛЕЖНОСТИ

Увидом у извештај Социјалног одељења Окружног народноослободилачког одбора (у даљем тексту ОНОО) бр. 305, од 28. фебруара 1945. године, можемо наћи податак да је 24. фебруара 1945. одржана конференција на којој су учествовали начелник социјалног одељења ОНОО Момир Раковић, шеф отсека за социјано старање Никола Храњец, шеф социјалног отсека среског народноослободилачког одбора Јанко Николић и секретар социјалног отсека Чедомир Михајловић. Конференција је одржана у просторијама Српског избегличког Дечијег Дома у Боговађи. Том приликом донета је одлука којом је преузет овај Дом и преведен у Окружни Дечији Дом округа ваљевског за децу од 3 до 11 година. Овом одлуком ова институција је постала надлежна за пријем социјално угрожене деце, са територије читавог округа. Учесници конференције су покренули питање издржавања дома и поводом тога дали конкретне предлоге.

„Дакле, питање издржавања Дома могло би се у многоме олакшати обрадом једног већег комплекса земљишта, које се налази у околини Дома а својина је манастира Боговађе и које се сада уопште не обрађује. Ово је велика штета, јер је имање огромно, како за сам манастир тако и за привреду тога краја. Сам манастир за сада нема могућности, како нам је истакао и сам архимандрид манастира, да обради то огромно имање, јер нема на расположењу радне снаге ни вучне запреге. С тога смо мишљења да би требало преко манастира Боговађе упутити, шабачкој епархији апел да увоји један од ова два предлога.

[3] Исто, исто, Извештај Народно-ослободилачког одбора Боговађа бр. 435 од 26.02.1945. године, упућен социјалном отсеку Народно ослободилачког одбора за срез колубарски Мионица, са предлогом да дом српске избегличке деце у Боговађи, пређе у надлежност Окружног одбора у Ваљеву.

1. *Да манастир Боговађа од свог земљишта одвоји један комплекс од око 100 ха и уступи га на коришћење окружном Дечијем дому у Боговађи. Од тога имања треба Окружни НОО да створи једно угледно пољопривредно добро са кога би се могло подмиривати животним намирницама не само дечји дом у Боговађи већ и Дечји Дом у Ваљеву који имамо намеру ускоро основати. На то би имање окружни НОО требало да пошаље једног младог и вредног економа са широким социјалним видицима, који би руководио овим радовима. Разуме се да би се у почетку ови радови морали финансирати из средстава државног буџета, намењених за издржавање дечијих домова. Корисно би било и учешће у овим радовима на имању деце из Дома у Боговађи и Ваљева према својим физичким моћима и расположивом времену. На ово мислимо у толико пре што би радови тој деци пружили задовољство и социјално и пољопривредно образовање.*
2. *Да сам манастир Боговађа добије једног вредног економа који би могао целокупну манастирску имовину искористити у великим жетвеним приносима од којих би манастир Боговађа могао лако, а за то би био и вољан, издржавати тај Дечији дом."*[4]

ПРАВИЛНИК ОКРУЖНОГ ДЕЧИЈЕГ ДОМА У БОГОВАЂИ

Доношењем правилника о збрињавању сиромашне деце у Окружном дечијем дому у Боговађи, дефинисане су законске процедуре везане за пријем деце. У дом су могла бити примљена незбринута деца палих бораца Народноослободилачке војске и Партизанских ослободилачких јединица, деца инвалида и осталих жртава народно ослободилачке борбе, затим деца без ро-

[4] Исто, исто, Извештај Социјалног одељења ОНОО бр. 305 од 28. фебруара 1945. године, упућен Претседништву ОНОО Ваљево, са подацима о одржаној конференцији, на којој је донета одлука о преузимању Српског избегличког Дечијег Дома у Боговађи и његовог претварања у Окружни Дечији Дом округа ваљевског. Учесници конференције су покренули питање издржавања дома, и поводом тога дали конкретне предлоге.

дитеља, и на крају деца из сиромашних породица, са подручја Округа Ваљевског. Правилник је предвиђао старосну доб деце од 5 до 12 година. Управа дома је имала законску обавезу да приликом преузимања детета, попуни одговарајућу картотеку. Свако дете је морало да прође обавезан лекарски преглед. Деца са трахомом, тубрекулозом, великим кашљем и др. заразним болестима нису могла бити примљена у дом, већ су упућивана на лечење у болницу, како би се спречило ширење болести. Предшколцима је поред општег васпитања, додатна пажња пружана у забавишту дома, док су деца школског узраста похађала основну школу. У општим одредбама дефинисани су основни принципи рада ове институције. Фокус је био на школовању и васпитању деце ратне сирочади.

Правилно фунционисање стручних служби у дому О.Н.О.О. подразумевало је одговарајући број запослених, чија права и обавезе су изједначене са осталим јавним службеницима. Поред управника, домаћина, била су предвиђена следећа места: магационер, који је уједно вршио и дужности благајника и књиговође, две васпитачице, учитељица за забавиште, куварица и њена помоћница, кројачица, праља, болничарка, редара и два радника. Особље које је радило на васпитању и школовању деце, морало је имати одговарајуће стручне и моралне квалификације.

Према здравственим одредбама види се да је огромна пажња била усмерена на процес здравствене заштите. Правилник О.Н.О.О. је предвидео формирање здравствене службе у дому. За шефа овог сектора био је предвиђен лекар, који је имао дужност да води бригу о здрављу деце и свих упослених радника, као и да врши надзор над хигијеном у дому. Овим актом је дефинисано формирање медицинске амбуланте, са одговарајућим лековима и медицинским средствима, у којој ће се лечити деца оболела од лакших болести. Шеф здравствене службе је имао обавезу да врши контролу квалитета хране и усклађивање јеловника. Социјално одељење О.Н.О.О. је вршило надзор над радом управе дома.[5]

Државне власти су наставиле са радом на законском уређењу. Претседништво Антифашистичке скупштине народног осло-

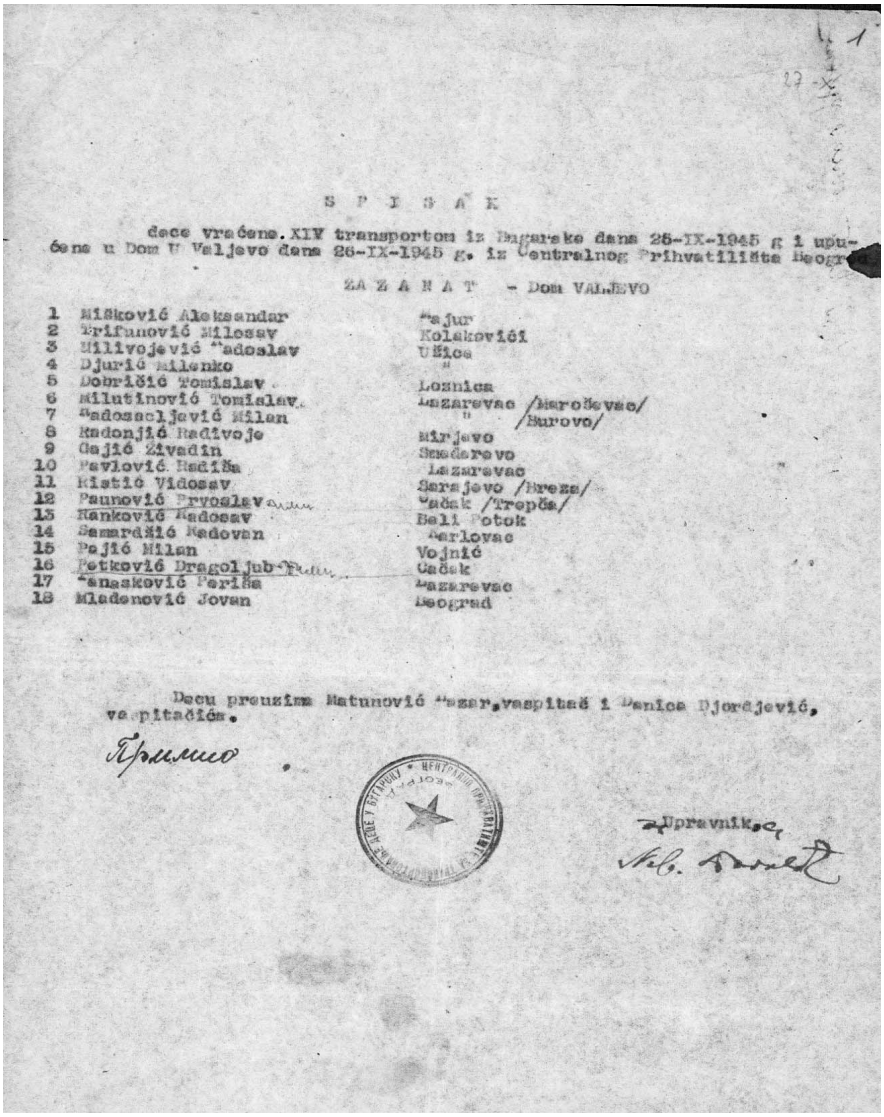
[5] Исто, исто, Правилник о збрињавању сиромашне деце у Окружном дечијем дому у Боговађи

бођења Србије, Повереништва социјалне политике, је дописом бр. 11516, упутио Окружном народном одбору Ваљево, упутства за организацију дечијих домова у Србији. Нагласак је био на изради општег правилника за организацију и рад у дечијим домовима. Упуства која су послата, представљала су прелазно решење. Из њих се могу видети неопходни стандарди који су се односили на рад и функционисање дечијих домова на територији Федералне јединице Србије. У општим одредбама, наведене су категорије деце која испуњавају услове за дом. Успостављен је нови орган који ће руководити домом. Он се звао савет дома. Њега су чинили: управник дома, лекар, економ, књиговођа и васпитач.[6]

ПОВРАТАК ДЕЦЕ ИЗ БУГАРСКЕ У СРБИЈУ И ЊИХОВ СМЕШТАЈ У ДОМОВЕ

У архивску грађу налазе се и подаци о повратку деце након рата из Бугарске. Деца су један дан провела у Централном прихватилишту у Београду, да би након тога била упућена у домове у Ваљеву и Боговађи. Васпитач Матуновић Лазар и васпитачица Даница Ђорђевић су извршили пријем деце. Документација садржи и више спискова који се односе на враћање деце из Бугарске и њихово даље распоређивање.

[6] Исто, исто, Упуство за организовање, уређење, вођење и рад дечијих домова на територији Федералне јединице Србије.

S P I S A K

dece vraćene. XIV transportom iz Bugarske dana 25-IX-1945 g. i upućene u Dom U Valjevo dana 26-IX-1945 g. iz Centralnog Prihvatilišta Beogr

ZA Z A N A T - Dom VALJEVO

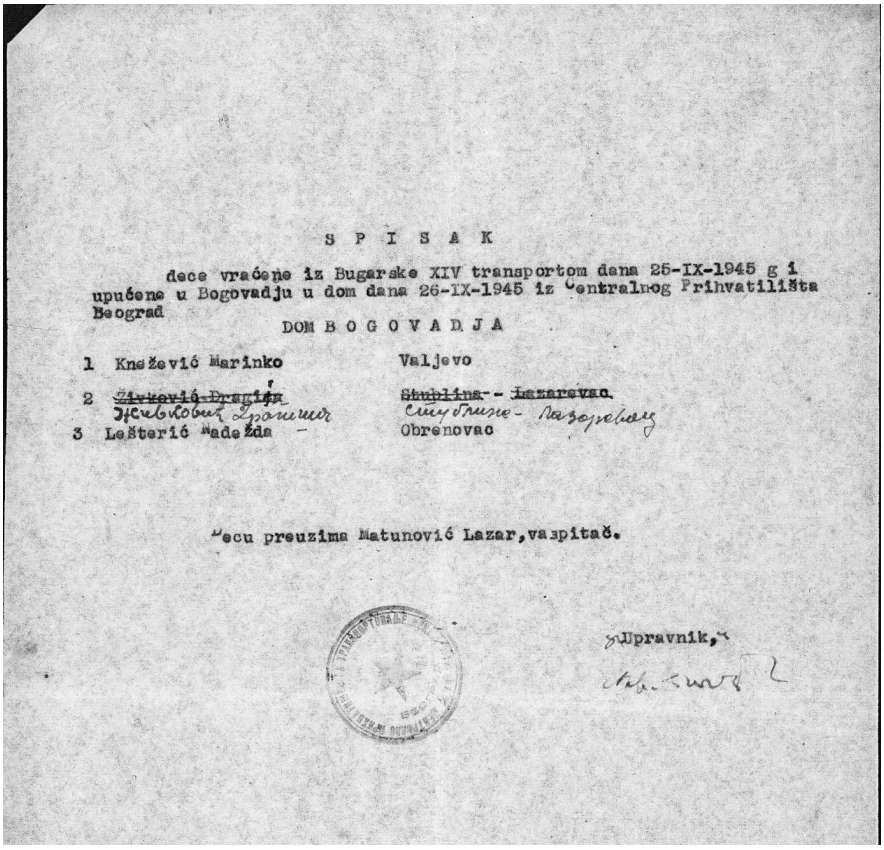
1	Miškovič Aleksandar	Čajur
2	Trifunović Milosav	Kolaković
3	Milivojević Radoslav	Užice
4	Djurić Milenko	"
5	Dobričić Tomislav	Loznica
6	Milutinović Tomislav	Lazarevac /Maroševac/
7	Radosavljević Milan	" /Burovo/
8	Radonjić Radivoje	Mirjevo
9	Gajić Živadin	Smederevo
10	Pavlović Ružica	Lazarevac
11	Ristić Vidosav	Sarajevo /Breza/
12	Paunović Dragoslav	Vaćak /Tropša/
13	Ranković Radosav	Bali Potok
14	Samardžić Radovan	Karlovac
15	Pajić Milan	Vojnić
16	Petković Dragoljub	Čačak
17	Ranasković Perika	Lazarevac
18	Mladenović Jovan	Beograd

Decu preuzima Matunović Nazar, vaspitač i Danica Djorđević, vaspitačica.

Primio

Upravnik,

Списак деце враћене из Бугарске XIV транспортом 25. септембра 1945. и упућени у Дом у Ваљево 26. септембра 1945. из Централног Прихватилишта у Београду

S P I S A K

dece vraćene iz Bugarske XIV transportom dana 25-IX-1945 g i upućene u Bogovadju u dom dana 26-IX-1945 iz Centralnog Prihvatilišta Beograd

DOM B O G O V A D J A

1 Knežević Marinko Valjevo

2 ~~Živković Dragica~~ Јевтовић Драгица ~~Stublina - Lazarevac~~ Стублине - Лазаревац

3 Lešterić Nadežda Obrenovac

Decu preuzima Matunović Lazar, vaspitač.

Upravnik,

Списак деце враћене из Бугарске XIV транспортом 25. септембра 1945. и упућени у Боговађу у дом 26. септембра 1945. из Централног Прихватилишта у Београду

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извор

Међуоптински историјски архив Ваљево

– Фонд: А.1.5.15. Окружни народни одбор Ваљево-Ваљево (1944-1947),1944-1947; Социјално одељење; Дечији дом – Боговађа, кут. инв. бр. 2,11.

Борис Миливојевић
Међуопштински историјски архив
Ваљево

ОДРЖАВАЊЕ ЧИСТОЋЕ ГРАДА, ПАРКОВА И ГРОБЉА ВАЉЕВА КАО ДЕЛАТНОСТ ГРАДСКОГ ПРЕДУЗЕЋА ПЕЋИНА

Градско предузеће „Пећина“ основано је решењем Градског Народног Одбора Општине Ваљево (даље ГНО Општине Ваљево) на седници одржаној 23. 12. 1947. године. На тај начин ово новоосновано предузеће преузело је послове одржавања чистоће, уређења паркова и гробља од Ваљевског Комуналног предузећа „ Вакоп“, преузевши његова основна и обртна средства.[1]

Предузеће „ Вакоп“ бавило се и израдом плана за проширење водовода, његових капацитета, израдама бунара, копањем канала за водоводне цеви, као и израдом купатила, летњих базена са потребним бројем кабина и осталих просторија.[2] Основна средства пренесена од Ваљевског комуналног предузећа „ Вакоп“ износила су 2.585.000 динара и обухватала су земљишта, зграде, возила и инвентар. Обртна средства предузећа износила су 810.000 динара.

Предузеће „Пећина“ регистровано је 21.01.1948 под бројем 1876/48 код Финансијског одсека ГНО у Ваљеву. За руководиоца предузећа постављен је Милановић Будимир, решењем ГНО на

[1] Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту МИАВ), А. 1.5.23 Скупштина општине Ваљево – Решење градског народног одбора о оснивању предузећа „ Пећина“ од 23.12.1947. године. Кутија инвентарни број 171

[2] Исто, План развоја Ваљевског комуналног предузећа, за период 1949- 1951. год. Кутија инвентарни број 171.

седници одржаној дана 23. децембра. 1947. године. Предузеће је почело да ради са директором и књиговођом. Техничко особље чинили су: мајстор поткивач, шофер, пословођа, магационер, служитељ, лугар и десет кочијаша, административно службено особље било је увећано за једну службену благајницу, а образована је и чистачка колона од осам радника.

Градско предузеће „Пећина“ обављало је следеће послове: одржавање чистоће града, тј. изношење смећа из кућа, чишћење и прање прометних улица, извлачење фекалија, одржавања речних корита и градске пијаце; уређивање паркова и гробља; изнајмљивање погребних кола, сахране; одржавање дрвореда и стаза по парковима и чување истих.

Развој предузећа „ Пећина“ у периоду 1948- 1951 година

Већ поменути задаци предузећа из 1948. године настављени су и у наредном периоду, уз повећана средства за рад. У 1948. години, одржавање чистоће у граду обухватало је неке од централних улица, као што су Карађорђева, Војводе Мишића, део улице 15. септембра, до моста на Љубостињи, Вука Караџића, Чика Љубина, од месаре „Слога“ и кнез Милошева од хотела па до Прошиновог споменика. Осим тога, посебна пажња је посвећена одржавању чистоће на обе стране градске пијаце. Ови задаци су били кључни за одржавање хигијене и реда у граду.

У 1949. години предузеће је преузело одговорност за одржавање чистоће у новим улицама, као што су Драгојла Дудића, Андре Савчића, део Кнез Милошеве улице, од Прошиновог споменика до кафане Шаргића, Мајора Илића, Железничку и део Карађорђеве улице, од Прошиновог трга до Радничке улице.

Наредне, 1950. године предузеће је преузело одржавање чистоће у улицама: Жикица Јовановић Шпанац, Миша Дудић, Хајдук Вељкова, Витковићева и Проте Матеје. У 1951. години настављено је преузимање улица за чишћење, па су додате: Синђелићева, др. Пантића, Душанова, Поп Лукина, Лоле Рибара, Бирчанинова, Чика Љубина, од пијаце до Артиљеријске касарне и Радничка, поред касарне.

За ефикасно спровођење посла било је неопходно имати адекватан број хигијенских кола, радника и опреме. Извлачење смећа на сваких петнест дана осигуравало је редовно одржавање чистоће у граду, што је било важно за хигијену и здравље становништва.

Одржавање чистоће

Ради одржавања и стварања повољних здравствених услова за живот и лепшег изгледа града, као и омогућавања других активности становништва, сва лица која су се налазила на подручију овог Народног одбора била су дужна да се старају о одржавању чистоће која је прописана одлуком. Сваки грађанин је био дужан да своје стамбене просторије, дворишта, друге споредне просторије (шупе, стаје, оборе, кошеве и друго) одржава у чистом стању. Свако је био дужан да на позив надлежног органа, односно службеника овог одбора, у одређеном року отклони примећену нечистоћу. Закупац или становник куће, морао је да свако јутро почисти, а лети и да полије тротоар, односно стазу испред своје куће, а такође и да једном недељно очисти и улицу испред своје куће. У зимским данима морали су редовно да чисте снег и лед са тротоара и дела улица испред својих кућа.

Сви власници стамбених и пословних просторија били су дужни да истоварена дрва, угаљ и друге материјале склоне са улица и тротоара најдаље у року од 12 часова. Кућно ђубре и отпатке морали су да се бацају само у сандуке или у неки други суд, који се држи у дворишту, на заклоњеном месту. Ово смеће се једном недељно износило из дворишта и бацало на прописано место. Становници зграда били су дужни да обезбеде место за бацање смећа, отпадака и прљаве воде. Лешеви угинулих животиња морали су одмах бити закопани на предвиђеном месту. Забрањено је било бацање на ђубриште органских материја које при распадању изазивају непријатан мирис, а поготову бацање на туђе земљиште или на улицу. Прљава вода могла је да се просипа само у одређене судове. Свако просипање прљаве воде по дворишту и улици, поготову у туђе двориште било је забрањено.

Свака зграда за становање морала је имати нужник (клозет) који не смета становницима суседних зграда и не квари изглед места, морао је бити ограђен и покривен, а подови чисти и зидови окречени. Јама од клозета се повремено, а нарочито у летњем периоду дензификовала кречним раствором или карболном киселином. Најстрожије је било забрањено одвођење фекалија из клозетских јама у баште, канале и др. Власници обора за свиње били су дужни да их чисте свакодневно, дензифекција обора се вршила једном недељно у граду, а у селима једанпут месечно. Држање свиња у граду је забрањено, а држање у ужем делу града дозволиће се само оним лицима која буду имала оборе подешене за одржавање беспрекорне чистоће. Ово правило је важило за све држаоце стоке у граду.

Спољна фасада сваке куће морала се кречити бар једном годишње. Ограда око куће морала је бити у исправном стању, а сваки празан плац ограђен.

Остаци од јела и други отпатци, могли су се бацати само у корпе за отпатке, односно сандуке за улично ђубре или на места која су за то одређена. Забрањено је било на јавним чесмама, бунарима и другим изворима пијаће воде напајати стоку, прати рубље, бацати смеће и друго што може загадити воду.

Власници возила приликом превоза грађевинског или неког другог материјала, били су дужни да возила обезбеде како би се спречило просипање по улици. Задржавање моторних возила ради прања и чишћења било је дозвољено само на местима за то предвиђеним.

Најстрожије се забрањивало прљање и оштећење зидова и фасада зграда и кућа, ограда, телефонских, електричних и телеграфских стубова и других сличних објеката. Било је забрањено лепљење плаката, летака, објава и реклама, осим на за то предвиђеним местима.

За повреду наведених прописа извршилац је могао бити новчано кажњен, нарочито при поновљеним случајевима. Изрицање и наплату новчане казне вршила је Народна милиција, или за то одређени службеник овог одбора. За поступак изрицања казне по прекршајима био је надлежан повереник Пове-

реништва комуналних послова, а по прописима Основног закона о прекршајима.[3]

Уређење паркова

Градско предузеће „ Пећина“ играло је важну улогу у уређењу и одржавању зелених површина у граду. Рад на пошумљавању и уређењу паркова и дрвореда, значајно је допринео побољшању животне средине и квалитета живота грађана.

У овај део рада спадали су: пошумљавање старог гробља на Баиру, уређење стаза према парку Пећина, као и други задаци везани за одржавање зелених површина у граду; пошумљавање стазе од пута ка парку Пећина и прилазне стазе од Карађорђеве улице до бетонског моста код водовода. То је допринело стварању пријатнијег амбијента за шетаче и посетиоце парка. Такође, требало је засадити нове дрвореде по улицама, или обновити постојеће новим погодним садницама и тако повећати зелену површину у урбанијем простору града.

Било је планирано да се направи брана на ушћу река Јабланице и Обнице, што би омогућило контролу водостаја и унапређење екосистема, као и увођење у употребу десетак чамаца, што би допринело туристичкој понуди и рекреацији, а све у непосредној близини парка Пећина. Поред тога, у парковима је требало обезбедити најмање стотинак клупа за седење, као и канте за отпатке, чиме би се побољшала чистоћа, удобност и доступност јавних простора за грађанство.

Уређивање гробља

Ваљевско гробље био је земљишњи простор ГНО-а под управном Градског предузећа „Пећина“ из Ваљева, предвиђен за сахране на територији града Ваљева. Појединци су стицали право на коришћење одређеног простора за гробнице својих умрлих чланова уплатом прописане таксе. Сиромашни који нису имали

[3] Исто, Одлука Градског народног одбора о одржавању чистоће од 04. 10. 1950. године. Кутија инвентарни број 177.

имовину и редовне приходе били су ослобођени плаћања таксе. За њих је плаћао социјални одсек ГНО-а.

На ваљевском гробљу било је дозвољено сахрањивање покојника свих вероисповести, са слободом верског обреда.

На гробљу су постојале три врсте гробова. Прости гробови захватали су 3,70 м2 површине. Право на коришћење овакве врсте гроба стицало се уплатом од шездесет динара једном у десет година. По истеку овог рока уплата се обновљала, јер се у супротном губило право коришћења гробног места. Ограђене гробнице заузимале су површину од 4,80 м2, рачунајући 1,80 метара ширине и 3 метра дужине, а ограда није смела бити дрвена. Право на коришћење овакве гробнице стицало се једном уплатом од триста динара за период од двадесет година. Једном оградом могло је да се огради више гробова, али у том случају за сваки заузети метар квадратни простора, плаћало се шездесет динара на име таксе за двадесет година. По истеку ових рокова, ако се уплата није обновила за наредних двадесет година, губило се право на гробна места. Зидани гробови, уз дозволу органа управљања ваљевског гробља, могли су се подићи на простору од највише 20 м^2. Право на коришћење ових гробница стицало се уплатом две хиљаде и двеста динара за период од тридесет година. По истеку рока, ова такса би се морала обновити за наредних тридесет година, ако то није било испуњено за годину дана по истеку рока закупнине губило би се право на гробницу.

Гробови који су се користили морали су бити означени видљивим знацима. На њима је било дозвољено подизати споменике, али само у закупљеном простору гробнице. У случају да се такса за закупнину гробнице не изврши у датом року, исти гроб би био прекопан и уступљен за сахрану других лица.

Поступак сахране у граду Ваљеву вршио је искључиво орган управљања ваљевским гробљем. Сродници или друга лица била су обавезна да благовремено обавесте орган управљања гробља о тачном времену сахране преминулог лица и да изврше уплату таксе за пренос умрлог до гробља, копање гробнице и за заузето гробно место. По извршеној уплати издавала се потврда, односно налог надзорнику гробља за копање гроба и сахрану. О свакој извршеној сахрани надзорник гробља, био је обавезан да

извести орган управљања о одређеним подацима: име и презиме сахрањеног, дан сахране, број парцеле и гроба. Дати подаци су се уносили у књигу сахрањених лица са ознаком да је уплаћена такса за гробно место. Ова књига се уредно водила од стране органа управљања.

Сахрана преминулих лица вршена је у дрвеним или металним сандуцима, који су затварани пре превоза на гробље. У случају да су лица умрла од заразних болести, било је обавезно поступити према наређењу надлежног органа власти. Сахрана лица вршила се према унапред утврђеном простору и по одређеном реду. По извршеној сахрани, надзорник гробља обавезно је обележавао место гроба ознаком и бројем.

Сродницима и другим лицима било је дозвољено да одржавају гробове својих преминулих, одгајају цвеће и мање шибље. Укоп покојника и одржавање гробља вршио је надзорник гробља са потребним бројем гробара. Надзорник и гробари били су одговорни пред органом управљања гробљем. Они су обављали послове у складу са упуствима овог органа и у оквиру својих надлежности. Такође су били обавезни за одржавање чистоће и ред на истом, као и љубазно држање према посетиоцима гробља. Постојале су и посебне парцеле где су сахрањивани умрли војници и лица умрла у болници. За сахрану војника није се плаћала никаква такса. И ова правила су имала снагу од дана потписа ГНО-а.[4]

Решењем извршног одбора предложеног од Скупштине Народног одбора града Ваљева од 24. јануара 1950. године, Градско предузеће „Пећина“ припојено је Ваљевском комуналном предузећу „Вакоп“, са свом имовином, правима и обавезама. Тако је Ваљево под административно-оперативним руководством Извршног одбора Народног одбора града Ваљева, поред других привредних предузећа, имало и два комунална предузећа: „Вакоп“ и „Пећина“.

Предузеће „Вакоп“ бавило се искључиво питањем водовода, водоводне мреже и градским купатилом, а предузеће „Пећина“ одржавањем чистоће у граду, уређивањем гробља, паркова и

[4] Исто, Градско предузеће „ Пећина „ из Ваљева-Правилник за сахране и службе нна гробљу. Кутија инвентарни број. 177.

других зелених површина. Оба предузећа су имала сразмерно мали делокруг пословања. Док су пословала као засебна предузећа, морала су да имају и посебан административни апарат са потребним стручним особљем. С обзиром на то да се није могло наћи квалитетно и стручно особље, нарочито за књиговодствена и руководећа места, онда је јасно да је ово био један од оправданих разлога за спајање ова два предузећа. На овај начин била је омогућена боља организација посла и знатно смањење режијских трошкова.[5]

[5] Исто, Решење Извршног одбора-Скупштини Народног одбора града Ваљево о припајању два комунална предузећа „Вакоп“ и „ Пећина“ од 24. јануара. 1950. године. Кутија инвентарни број 177.

Владимир Дамњановић
Међуопштински историјски архив
Ваљево

НАЧЕЛСТВО СРЕЗА КОЛУБАРСКОГ – МИОНИЦА (1837-1944), 1887 – 1940

АНАЛИТИЧКИ ИНВЕНТАР
1887 – 1940.

А.1.2-4.2. – 44.

Београд 1894. јануар 28.

Распис Духовног суда, упућен свим среским начелницима, о потреби изградње црквене куће. *„Архијериски сабор увиђајући потребу, да све цркве имају своје куће, у којима би се вршила нека чинодејства, као и на пример зими крштење, као и да би се народ од непогоде имао где склонити, у седници својој од 1 новембра 1893. године, бр. 65, решио је да духовни судови настану, да свака црква подигне кућу црквену. Према овоме Духовни суд вас позива да свим црквеним одборима ваше подручностинаредите да одмах и најживље настану на томе да свака црква која до сада куће није имала, ову себи изгради у што краћем времену.“* Аутори овог расписа били су председник Духовног суда протојереј В. Милић, и секретар Р. Лукић. У доњем делу документа можемо видети и писмо Начелства среза колубарског, са потписом начелника Среза Б. Михаиловића, упућено Суду општине планиничке, да се предње наређење доставља суду, са препоруком да се одмах саопшти црквеном одбору ради знања и управљања.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ је оштећен по ивицама са леве и десне стране.

А.1.2-4.2. – 45.

Београд, Ваљево, 1894. јануар 29.

Писмо Министарства унутрашњих дела, упућено Начелству среза колубарског, са препоруком да полицијске и општинске власти, набаве збирку расписа Министарства правде. Наиме, господин министар правде писмом од 23. јануара 1894. године, но. 779, је саопштио Министарству унутрашњих дела, и министру унутрашњих дела Свет. Николајевићу, да се у збиркама расписа Министарства правде, од којих је једна штампана прошле године, а друга је дата у штампу тада, налази и таковних административних наредаба, које по својој природи засецају у полицијску и општинску струку. Из овог разлога, а на захтев господина министра правде, горе поменути министар унутрашњих дела Свет. Николајевић, је дао препоруку Начелству, да са подручним полицијским и општинским властима, набави ову збирку расписа из државне штампарије, из одређеног кредита, или на канцеларијске трошкове. У доњем делу документа, можемо видети и писмено Начелства среза колубарског, које се обраћа Суду општине планиничке, са упуством да се према препису господина министра унутрашњих дела тачно управља.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоје одређена оштећења на документу. Неопходан процес рестаурације.

А.1.2-4.2. – 46.

Осеченица, 1894. фебруар 6.

Деобна парница браће Бановић из Осеченице.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоје одређена оштећења на документу.

А.1.2-4.2. – 47.

Горњи Лајковац, 1894. фебруар 10.

Спор између Живојина Бошковића и Светомира Бошковића из Горњег Лајковца, због земље.

4 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоје одређена оштећења на целом предмету, на срединама дволисница.

А.1.2-4.2. – 48.

Осеченица, 1894. април 15.

Тужба Лазара Тијанића против Јелесија Антића из Осеченице, због неисплаћене службе.

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ је доста оштећен при самом дну оба листа.

А.1.2-4.2. – 49.

Планиница, 1894. април 19.

Молба Томе Петровића, Суду општине планиничке, да му омогући наплату дуга од породице поч. Ивана Матића.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ је доста оштећен при самом дну са леве стране.

А.1.2-4.2. – 50.

Планиница, 1894. април 23.

Списак рођене деце 1893. године за Општину планиничку, са именима родитеља, и села где су рођени.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 51.

Мионица, Планиница, 1894. мај 6.

Распис начелника Среза колубарског, упућен Суду општине планиничке, у коме их обавештава да вршење власти спада у долокруг Начелстава, а не Самоуправе.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ је доста оштећен, и неопходно је извршити процес рестаурације.

А.1.2-4.2. – 52.

Мионица, Планиница, 1894. мај 6.

Наредба начелника Среза колубарског, упућена Суду општине планиничке, да се од војних обвезника народне војске II позива не одузима оружје.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 53.

Мионица, Планиница, 1894. мај 9.

Начелство среза колубарског обавештава Суд општине планиничке, о одлуци краља Александра Обреновића да измени одређене законе. *„Његово Величанство Краљ Александар I на предлог Министарског савета а на основу члана 56 устава благоволео је наредити шта ће силу закона имати следеће:*

Чл I од данас ступају у потпуну силу и важност следећи закони:

1. *Изборни закон скупштински од 10. октобра 1870 год. (зборник 23) са изменама и допунама од 1 октобра. 1870 године (збор. 23) и од 15 јула 1884 (збор. 40)*
2. *Закон о пословном реду у народној скупштини од 1 октобра 1870. г. (збор 23.)*
3. *Закон о пословном реду о државном савету од 5 октобра. 1870. год. (збор 23.)*
4. *Закон о штампи од 12 марта 1881 год. Збор 36 са изменама и допунама од 12 јула 1882 зборник 37 и од 11 маја 1884 збор. 40.*
5. *Закон о зборовима од 11 јула 1884 год. збор. 40*
6. *Закон о општинама од 24. марта 1866 год. збор. 19 са изменама и допунама од 8. окт. 1875. год. збор. 28, од 14. јула 1878. год. Зборник 38, од 28 децембра 1879. год. Збор. 35 и од 11 јула 1884 Збор 40 и од 24 априла 1885 год. Збор 41.*

Чл II Престају важити од данас

1. *Закон о избору народних посланика од 15 марта 1890 зборник 46 са изменом и допуном од 28 фебруара 1891 год. збор. 71*
2. *Закон о пословном реду у народној скупштини од 1 новембра 1889 г. Збор 45.*
3. *Закон о пословном реду у државном савету од 2 фебруара 1891 год. збор. 47*
4. *Закон о штампи од 31 марта 1891 год. збор. 47.*
5. *Закон о јавним зборовима и удружењима од 31 маја 1891 год. збор. 47.*
6. *Закон о општинама од од 25 новембра 1889 Тбор. 45.*
7. *Закон о уређењу окр. и срезова од 1. јула 1890 г. Збор 46.*
8. *Чл. 7 до 24 Закључка у закону о судијама од 9 фебр. 1881. год. Збор. 36 и његовим изменама и допунама од од 5 фебр. 1891 г. Збор. 47*
9. *Чл. 3 и 5 у закону о уређењу главне контроле од 1 маја 1892 год. Збор. 48.*
10. *Члан 4 и 6 у закону о административној подели Краљевине Србије од 15 марта 1890 г. Збор. 46.*
11. *Исто тако престају важити и свезаконске наредбе које су потекле из ових укинутих закона.*

Препоручујемо нашем Министарском савету да ову нашу наредбу извршии властима заповедамо да по том поступају а свима и свакоме да јој се покоравају. У потпису Александар, и председник Министарског савета, министар унутрашњих дела Светомир Николајевић. У наставку документа можемо видети и потписе осталих министара за различите ресоре у тадашњој влади.

Министар грађевина: Ђенерал Стеван Здравковић
Министар финансија: Вукашин Петровић
Министар војни: Ђенерал Милован Павловић
Министар спољних послова: Сима Лозанић
Министар просвете и црквених послова: Андра Ђорђевић
Министар правде: Јеврем Андоновић
Министар нар. привреде: Лаза Јовановић

Саобаштавајући овај краљевски указ Његовог Величанства Краља препоручујем томе суду да се по истом строго управља.“

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 54.

Мионица, Планиница, 1894. мај 10.

Наређење начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, да се сазове збор свих грађана, да би се јавно објавио указ краља Александра о укидању устава 1888. и неких закона. *„Наређујем томе суду да сутра 11. овог месеца тачно у 10. часова пре подне сазове збор својих грађана код општинске судница јер у то време доћи ће ово срески чиновник да објави збору указ Његовог Величанства Краља о укидању устава и појединих закона. За нетачно извршење ове наредбе одговараће председник тога суда.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 55.

Мионица, Планиница, 1894. мај 12.

Наређење начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, да прикупе по народу оружје које се држи без дозволе. *„Сазнаје се, да код општина, и код народа има много придобијених пушака и муниције, које неки држе, без да су им од команде дате, а нису га могли ни купити јер држава није ово оружје никад и никоме продавала. На основу наредбе команданта 5 пука окр. Од 7. ов.м. но 3227. препоручујем суду, да од својих грађана одмах одузме њихове пушке и муницију за које се зна, да им команда дала није и да нису на неке реверсе издали то ове са оружјем ако га при себи има прати им најдаље до 25 ов. м.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 56.

Мионица, Осеченица, 1894. мај 13.

Распис начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, о укидању Закона о општинама. *„Пошто је по највишој наредби Његовог Величанства Краља Александра I од 9. овог месеца која има силу закона, укинут Закон о општинама од 25. новембра 1889. год. (Збор 45) то према томе и кад је избор општинских часника везан правилима из устава од 21. децембра 1888. године, који је такође укинут, садашњи општински часници тога суда, који су по том невређећем закону и уставу изабрани, постали су безправни и као такви не могу више на општинској управи остати, већ се има нов избор извршити. Но пошто је у смислу члана 20; закона о општинама од 24. марта 1866. год. са његовим изменама и допунама (збор. 28, 33, 35, 40 и 41) Који је по горњој највишој наредби законској враћен у живот, ово среска власт позвана је да с места постави привремену управу у тој општини која ће вршити послове општинске док се не припреми све што је нужно и док се не изврши редован избор општинских часника по закону члан 21. и других чланова поменутог закона.“*

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – <u>57.</u>

Мионица, Планиница, 1894. мај 25.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, о проблему одласка наших људи на рад у Румунију. *„Г. Министар иностраних дела писмом од 7. ов. месеца но 4980, јавља ми, да се наши људи који иду у Румунију на печалбу, не управљају по постојећим прописима о томе, те се због тога онамо излажу многим незгодама и тешкоћама. Тако 29, прошлог месеца, хтела је Румунска власт да врати из Калафати у Србију 50. раденика само с тога, што нису код овдашњег Румунског вице-конзулата издали пасоше; но на интервенцију нашег посланства нису враћени, али је од њих румунска власт наплатила накнадну таксу за визу и то од сваког по 5. динара.“ У даљем делу документа можемо видети још неке потешкоће које су пролазили наши радници, који су ишли да раде у Румунију.“*

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 58.

Мионица, Осеченица, 1894. јун 5.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, у вези акта министра унутрашњих дела Но 8340, о праву гласања задругара и старешина задруге на општинским зборовима.

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ има одређених оштећења по средини оба листа, и по ивицама.

А.1.2-4.2. – 59.

Мионица, Осеченица, 1894. јун 11.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, са списком лица из општине осечанске старијих од 50. година. Анализом документације можемо видети табелу са предвиђеним рубрикама, које је било неопходно попунити. Ту су се налазиле колоне: тек. број, име и презиме, одакле је где стално живи (село, округ, срез), када је рођен, које му је занимање, какве је и где науке свршио и колико разреда школе у Србији, какву је службу вршио док је био у војсци стајаћој, народној или у рату, као и са каквим чином. „*Овакав списак спремиће свака општина од свију стараца преко 50. год. којим немају каквих телесних недостатака у већој мери и испунити све податке у означеним рубрикама по казивању и документима самих стараца пак ће исти списак поднети регрутној комисији, која регрутује младиће за сталну кадар, а по могућству добро би било да сви уписати старци и лично тада буду код регрутне комисије, која ће их према изгледу оценити за месну службу према члану 6. закона о устројству војске зашто је и за који положај ко од њих спреман и способан.*“ Према датим правилима урађен је списак стараца који су старији од 50. година, који је део овог предмета. Приказана су њихова имена и презимена, као и остали лични подаци.

4 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 60.

Осеченица, 1894. јун 21.

Молба Добрице Живановића из Осеченице, упућена Суду општине осечанске, да се изврши увиђај у вези спора око земље.

3 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. На трећој страни документа, постоји озбиљно оштећење, где фали један велики део листа.

А.1.2-4.2. – 61.

Мионица, Осеченица, 1894. јун 22.

Начелство среза колубарског, обавештава Суд општине осечанске, да је министар финансија вратио акт Драгутина Матића из Осеченице, којим је овај захтевао ослобађење од личног пореза.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 62.

Мионица, Планиница, 1894. јул 7.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у коме се захтева наплата болничких трошкова од лица која живе на територији те општине, а лечена су у Ваљевској окружној болници, или пружање уверење о немаштини тих лица.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ је оштећен по самој средини.

А.1.2-4.2. – 63.

Мионица, Осеченица, 1894. јул 13.

Наређење начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, од 13.07.1894. године да издају уверење о владању и имовном стању Милорада Суботића из Осеченице, а по распису г. министра правде.

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Горња страна документа је оштећена по самој средини.

А.1.2-4.2. – 64.

Мионица, 1894. јул 22.

Молба Благоја Баштића из Осеченице, упућена Начелству среза колубарског, да се за кривицу једног брата не кажњавају остали, и да се учињена штета наплати од његовог дела.

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Десна страна, другог листа документа у потпуности недостаје.

А.1.2-4.2. – 65.

Мионица, Осеченица, 1894. јул 22.

Наређење начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, од 22. јула 1894. године, да хитно пошаље уверење о владању и имовном стању Милорада Суботића из Осеченице, а по распису г. Министра правде.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 66.

Мионица, Планиница, 1894. август 14.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези преписа министра војног бр. 4520, а тиче се набавке дрва за гарнизон ваљевски за 1895. годину. *„На основу*

предписа г. Министра војног бр. 4520 од 5 т. м. приступе се у канцеларији Дринске Дивизијске Команде од данас па до краја овог месеца понуде за испоруку 6000. кубних метара дрва гарнизону ваљевском за 1895. год. Нека суд ово објави у својој општини.“

1 лист, 32x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 32x21. Постоји озбиљно оштећење документа, посебно у доњем делу где недостаје један део, и по ивицама.

А.1.2-4.2. – 67.

Мионица, Планиница, 1894. август 24.

Писмо Начелства среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези прикупљања пореза. *„И ако сам до сада издо небројне наредбе, да се сва заостављена дуговања и за I полугође ове године, пореза у законом року наплати и државној каси преда, и пак тај суд преко свију тих наредаба у овоме погледу показао се врло лабав и немарљив а то се тврди тиме што му се на дугу налази огромна сума ненаплаћене порезе. Како господин министар финансије, од 20. т.м. нм. 4980. тражи да му се најмање 100.000 динара пошаљу по овом наредбом позива и тај суд. I да до 29 те. м. сву дужну и за I полугође ове год. од грађана своје општине који до сада порезу нису платили наплати и државној власти донесе и преда. II да порезу за II полугође од свију имућнијих грађана своје општине наплати и 29. те. ме донесе и преда тако како ће ми горњег дана најмање 2000 динара у име порезе предати. Ја ћу чиновнике и порезника остављати по општинама да се уверавају колико се пореза наплаћује и где приметне лабавог председника узимаћу га на одговор, и ја ћу из затим најстрожије казном за лабавост казнити.“*

3 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 68.

Осеченица, 1894. септембар 22.

Писмо Суду општине осечанске, у вези наплате облигације Ивана Рулића из Осеченице. *По под. поднетој облигацији издатој ми од стране Ивана Рулића из Осеченице као дужника и Стевана Вујића онд као јемаца а као пријемника права Ђуре Бошњаковића из Голупца, која је облигација потврђена влашћу тог суда из априла 1890. г. Но 124 дугују ми главног дуга (54) педесет четири динара са 12 % год. интереса од 15. априла 1890. г. до наплате. Како ми именовани Стеван и Иван неће овај дуг да плате то их тужим томе Суду и молим Суд да их солидарно осуди на плаћање овог дуга са 12 % год. интереса од рока до наплате. Тражим да ми накнаде положену таксу и на име данубе десет динара. Понизан Живојин Петровић из Пауна.*“ Даљом анализом самог предмета, можемо видети и решење суда, као и како је изгледала облигација.

4 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 69.

Осеченица, 1894. октобар 21.

Писмо Суда општине осечанске, упућено кмету села Осеченице Исаилу Бошковићу.

1лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Оштећена је горња страна документа.

А.1.2-4.2. – 70.

Осеченица, Ваљево, 1894. октобар 21.

Писмо Суда општине осечанске, упућено Суду општине ваљевске.

2листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Оштећена је горња страна првог листа документа.

А.1.2-4.2. – 71.

Мионица, Планиница, 1894. новембар 23.

Наређење начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, да 13.XII.1894. упуте у команду Радомира Ускоковића. *„Нека тај Суд на дан 13 ој децембра 1894. ïод. уïути у команду, Радомира Ускоковића, из Планинице, и заказати му да ако на време неïристане команди биће дуïло кажњен и о свом трошку. О извршењу овоïа Суд ће ми ïоднети извештај.“* начелник Сресни Б. Михаиловић.

1лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Оштећена је горња страна документа, по средини.

А.1.2-4.2. – 72.

Мионица, Планиница, 1894. новембар 26.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези одржавања среске скупштине. *„На дан 4. ој децембра ове ïод. држаће се среска скуïштина у среској канцеларији, за решавање разних ïитања. Стоïа се наређује Суду да ïорњеï дана уïути своиа ïреседника са два одборника ïре ïодне до 10. сати. Председник да ïонесе са сдобом и ïечаī оïштински. За недолазак оïтужиће се ïо Закону.“* начелник Сресни Б. Михаиловић.

1лист, 33x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Оштећена је доња страна документа, са десне стране.

А.1.2-4.2. – 73.

Ваљево, Мионица, 1894. децембар 6.

Писмо команданта V пуковске команде из Ваљева, упућено начелнику Среза колубарског, у вези одговорности које имају начелници срезова, као и о важности сарадње са војском. *„Већ месец дана како сам ïримио дужност команданта ïуковскоï округа и у ïоме року ја сам имао ïрилике за ово кратко време вођеном ïреписком од стране команде са сресним начелницима да се уве-*

рим да су поред има акаша ове команде у које је шребало сресши начелник да узме своје извешће у одређеном року... Молим начелника да и сам има у виду важносш војске и њену улоїу уопшше и да прими к знању да је свака војничка радња без условна, па йрейиска сваїда је за државу биша.“

2листа, 34x21

Предмеш је оршиналан. Писан је руком, машилом на йапиру нешандардної формаша 34x21. Оштећена је їорња сшрана документа оба листа, по средини.

А.1.2-4.2. – 74.

Мионица, Планиница, 1894. децембар 7.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези одржавања лицитације за набавку 110. телеграфских стубова. *„Према наређењу ї. министра народне йривреде од 25. шек. Месеца НО. 20980 на дан 12. децембра, шек. Год. йред или у механи Аншонија Пурића из Ваљева, држаће се јавна лицишација за набавку 110. комади шелеїрафских сшубова. Кауција се има йоложиши 10% од излициширане суме. Препоручујем шоме Суду да ову лицишацију својим їрађанима саопшши ради знања.“* начелник Срески Б. Михаиловић

1лисш, 34x21

Предмеш је оршиналан. Писан је руком, машилом на йапиру нешандардної формаша 34x21.

А.1.2-4.2. – 75.

Мионица, Планиница, 1894. децембар 14.

Писмо Начелства среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези кривице Будимира Стевановића из Струганика, због украденог прасета.

1лисш, 34x21

Предмеш је оршиналан. Писан је руком, машилом на йапиру нешандардної формаша 34x21.

А.1.2-4.2. – 76.

Планиница, 1894. децембар 22.

Писмо Суда општине планиничке, у вези Милана Петковића, који се није одазвао на позив суда. У наставку документа можемо видети да се Милан Петковић, појавио на суду, и свој недолазак образложио лошим временским приликама, и здравственим проблемима.

1лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоје огромна оштећења документа, посебно по средини, где један део документа недостаје. Такође су видљива и оштећења, по ивицама.

А.1.2-4.2. – 77.

Мионица, 1895. јануар 13.

„Квита на десет динара, примио сам од Будимира Стевановића из Струганика на име такса и казне по решењу од 27. новембра 1894. год. Н. 11822.“

1лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Оштећена је горња лева страна документа.

А.1.2-4.2. – 78.

Планиница, Мионица, 1895. фебруар 9.

Писмо Суда општине планиничке, упућено начелнику Среза колубарског, у вези начина разрезивања прireза за касарну, и прireза за жандармерију. *„Са учтивом молбом, да изволи у повратку овог акта известити Суд хоће ли се прирез за касарне са прирезом за жандармерију а према вашем акту од 20 јануара тек. год. Но 490 заједно разрезати и оба ставити у рубрику окружног прireза у распоред Бр. 9 за ову год. или ће бити одвојени према наредби од 5. децем. Пр. год. НО 12.035, и да ли ће имати још каквог окружног прireза сем за касарну и жандармерију.“*

1лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Напомена: Документ се налази у јако лошем стању. Неопходно лечење. (Документ из-

двојен за лечење 08.06.2000. године, од стране више архивисте Љиљане Урошевић)

А.1.2-4.2. – 79.

Мионица, Брежђе, 1895. мај 16.

Писмо Начелства среза колубарског, упућено Суду општине брежђанске, са захтевом да се достави задужење војника Ранка Симовића из Брежђа. Писмом председник Општинског суда у Брежђу Иван Савић, обавестио је начелника Среза колубарског: *„Пошто је Ранко рођену Крчмару и тамо има имања које му је у здадрузи са стричевима Дојом и Милошем Симовићима а међутим у овој општини није задужен са порезом пошто још није навершио 21. год. живота с тога суд није имао на основу чега ни задужити га са војничким оделом вас у извешћу овог акта извештава.“*

1лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 80.

Мионица, Брежђе, Ваљево, 1895. јун 12.

Деоба Шујдовића из Брежђа. Препис пресуде Изабраног суда. *„У деоби покретног и непокретног имања примања и давања Радоја Пауна, Василија Мијаила и Ратка браће и задругара Шујдовића из Гор. Лајковца одкоих малолетног Ратка заступају одређени му стараоци Матије Мијатовић и Митар Ковачевић из Гор. Лајковца а пунолетног задругара Пауна по овлашћењу пред ово изабраним судом заступа задругар Радоје а пунолетног задругара Мијаила такође по овлашћењу пред ово изабраним судом заступа задругар Василије.“* Основ деоба покретног и непокретног имања примања и давања. Подела имања: *„земља на брду подељена је на два дела низ брда и до луке Шујдовића источни крај са припашћу прими Радоје за себе Ратка и Пауна а западни крај са припашћу до Луке Шујдовића прими Василије.“*

1лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Сам документ има одређених

оштећења, по средини документа, и вертикално и хоризонтално.

А.1.2-4.2. – <u>81.</u>

Ваљево, 1895. август 5.

Писма Ваљевске окружне болнице, упућено Начелству округа ваљевског у вези наплате лечења, житеља Среза колубарског. Појединачном анализом ових писама, можемо видети процес наплаћивања болничких трошкова за више лица која су лечена у Ваљевској окружној болници, а да су са територије Колубарског среза, односно мионичког краја.

„Учтиво се моли Начелство, да нареди Начелнику Среза Колубарскоī, да у року од 10. дана одīовори, је ли наплатио 44. динара болничкоī трошка од Аћима Каљевића из Струīаника за сина Милију, тражени актом ове управе од 12. маја 1894. īод. БРНо 1625. и ако није нека у īорњем року наплату изврши, или уверу о немаштии пошаље. Према наређењу īлавне контроле од 3. јула 1895. īод. Но 14284. врло хитно.“ У потпису управник болнице В. Крсмановић

„Учтиво се моли Начелство, да нареди Начелнику Среза Колубарскоī, да у року од 10. дана одīовори је ли наплатио 20.60. динара болничкоī трошка и сарану из имања умрлоī у болници Радована Мијаиловића из Планинице, тражени актом ове управе од 3. маја 1894. īод. БРНо 1437. и ако није нека у īорњем року наплату изврши или уверу о немаштини пошаље. Према наређењу īлавне контроле од 3. јула 1895. īод. Но 14284. врло хитно.“ У потпису управник болнице В. Крсмановић

„Учтиво се моли Начелство, да нареди Начелнику Среза Колубарскоī, да у року од 10. дана одīовори јели наплатио 8. динара болничкоī трошка од Милеве жене Вукајла матића из Планинице, тражени актом ове управе од 5. ,аја 1894. īоди. БРНо 1520. и ако није нека у īорњем року наплату изврши, или уверу о немаштини пошаље. Према наређењу īлавне контроле од 3. јула 1895. īод. Но 14284. врло хитно“ У потпису управник болнице В. Крсмановић

3 листа, 34x21

Предмет је оīиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардноī формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 82.

Рибница, 1895. септембар 10.

Записник са седнице Одбора школе рибничке у Рибници, састанак XIX бр. 40, од 10. септембра 1895. године. *„Председник предлаже да пошто бивши благајник Лазар Станишић није хтео у одређене дане на позив доћи позивати је 4. и 10. овог мес. т. г. у седницу одбора школског да преда прикупљени новац који се код њега налази од школског прикупљеног прireза; и не доласком његовим онемогућио је набавку школски ствари које су врло потребне. Зато предлажем да се Лазар Станишић у овоме састанку казни за свој недолазак. Одбор је према овом*

Решио

Да се Лазар Станишић из горњих разлога а на основу члана 18. закона о основним школама казни као II пут са 10. динара у корист школске касе у износу 13 динара; ставља се председнику у дужност да у року од 10. дана од поменутог Лазара наплати и у школску касу унесе.“

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 83.

Ваљево, Мионица, 1895. октобар 5.

Деоба Павловића из Команица. У писмо начелнику Среза колубарског, Иван Павловић земљорадник из Команица се жали на проблеме, у вези поделе имања. *„Између моја четири сина наступила је неслога свађа, и лична мржња, тако, да ја као њихов родитељ не могу и даље да овако дозволим, да се чини а ја сам већ навршио преко 70. год. своје старости, што врло лако могу свакој времена и умрети, па ако би моји синови у овој и оваквој свађи и после моје смрти у задружном животу остали помажем“* (Напомена: Нажалост недостаје део документа са остатком његовог писма и обраћања начелнику Среза колубарског) Код начелника Среза колубарског 10. априла 1895. године у Мионици, странке у поступку су изразиле жељу кога би желели за место судије, као и заменика у овој деоби. Иван Павловић за себе, малолетног сина Малишу и Јеремију који је у жандармерији у Београду каза: *„За судију бирам Јована Николића из Ракара, а њему за замени-*

ка Миладина Марковића зем. из Команица. Нисам писмен. Иван Павловић из Команица.“ Обрад Павловић из Команица каза: *„За судију од моје стране бирам Мијаила Мијајловића из Радобића а њему за заменика Василија Мијаиловића из Кланица. Писмен сам.*“ Обе стране Иван Павловић за себе и синове Малишу Јеремију, Радомира и с друге Обрад Павловић изјавише: *„Пошто не можемо да се сложимо да изаберемо председника то молимо овосреску власт да нам изабере председника од своје стране. У потпису Иван Павловић и Обрад Павловић.“*

Решењем Но 3261, од 10. априла 1895. године настављена је даља процедура по овој деоби. Иван Павловић из Команица и његови синови Радомир, Јеремија, Обрад и Малиша тражили су да им се одреди Изабрани суд који ће их поделити како у покретном тако и у непокретном имању, давању и примању на пет равних части па су од своје стране узели за судије и то:

Иван за себе и своје синове Радомира, Јеремију и Малишу узео је за судију Јована Николића из Ракара а њему за заменика Миладина Марковића из Команице. Обрад, узео је за судију Мијаила Мијаиловића из Радобића а њему за заменика Василија Мијајловића из Команица. Пошто парничне стране нису се могле да сложе да изаберу председника и њему заменика, то власт ово среска узела је за председника Живка Јеремића из Г. Мушића а за заменика њему Спасоја Стојановића из Ракара“

Пошто су парничари испунили услове 435, 436 и 442 грађанског суд. поступка, наређујем:

„*Да се на страни именоване судије састану на дан 26. априла тек. год. код куће деобничке где ће деобу отпочети па по свршеној издаће парничним странама по једну пресуду. На реверс са осталим актима пратиће Првостепеном суду у року од 15. дана (442. грађ. суд. поступка) Ово решење саопштити како парничарима тако и судијама ради знања и управљања. Затим дати ова акта председнику изабраног Суда на реверс који оставити у Архиву.“* У потпису начелник Среза колубарског Б. Михаиловић.

Процес деобе је настављен 26. априла 1895. године у Изабраном суду, састављањем белешке за деобу Ивана Павловића земљорадника из Команица и његових синова Радомира, Јеремије, Обрада и малолетног Малише.

„На основу сагласја поменутог Ивана и његових синова учињеног код полицијске власти састав овог Суда за извршење деобе задружног имања, и решењем Начелника Среза Колубарског од 10. априла ове године Но 3261. састављен је овај Суд Изабрани одређеног дана код куће поменутих деобника ради извршења деобе задружног имања.“ Даљом анализом белешке о деоби, можемо видети шта су изјављивали учесници деобе почев од оца Ивана, па до његових синова Радомира и Обрада. Можемо видети и њихова размишљања, као и ставове који се тичу начина деобе имања. Спомињу се сви учесници деобе: отац Иван, као и синови: Радомир, Обрад, Јеремија и Малиша.

Свакако најбитнији део овог предмета, јесте сама пресуда којом је извршена деоба покретног и непокретног имања, примања и давања задружног. На тај начин је дошло до деобе Ивана Павловића земљорадника из Команица, и његових синова пунолетних Радомира, Јеремије, Обрада, и малолетног Малише Павловића. Даљом анализом овог документа можемо видети различите имовинско правне детаље, који се тичу ове породице. Ту је и уводни део пресуде, који нам може пружити неке детаљније податке о члановима породице Павловић и њиховим пословним односима. Сама имовина је у пресуди подељена на три групе:

I група - Подела имања непокретног

II група - Подела зграда

III група – Подела стоке и основне покретности

У оквиру ове три групе извршена је деоба имовине породице Павловић из Команица.

20 листова, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

A.1.2-4.2. – <u>84.</u>

Мионица, Планиница, 1895. октобар 18.

Распис Начелства среза колубарског, упућен Суду општине планиничке, са наредбом да се покрене потера за тројицом непознатих зликоваца који су пресрели тројицу цигана на путу између Борка и Радљева, и опљачкали их. *„Три непозната зликовца синоћ на путу између Борка и Радљева пресрели су Николу Васића, Вујицу и Јована браћу Јовановиће цигане из Тулежа из-*

нудили им 129. динара па побегли. Од зликоваца су двојица у сукханом оделу и фасовима а трећи је у панталонама и шињелу са шајкачом на глави. Од оружја имају пушке магацинке релворвере и ножеве велике са по две унакрсне фишеклије. Наређујем томе суду да одмах дигне потере и настане да се зликовци похватају.“

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 85

Планиница, 1896. јануар 2.

Писмо Суда општине планиничке, упућено кмету села Планинице, у вези пресуде од 13. априла 1895. којом је Илија Петковић из Планинице, осуђен због крађе. Од кмета се захтева извршење наплате продајом имовине осуђеног. *„Пресудом овога Суда, од 13 априла 1895. год. Но 23, - осуђен је Илија Петковићовај за извршену крађу Радивоју Мијаиловићу поред казне на плаћање следећих трошкова.*

1. *Тужиоцу Радивоју за украдени нож..... 2.00 дин.*
2. *Данубе тужиоцу.....2.00 дин.*
3. *Суду таксе и утрошак хартије.....4.50 дин.*
4. *Сведоцима Нестору Мијаилов. и Васе Мићићу по 2. 4 дин.*

Свега 12.50 дин

Препоручује се кмету да од осуђеног Илије изврши ову наплату у року за пет дана од данас на то и продајом било, пами новац са повратком акта пошаље.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоји одређено оштећење на средини документа, са леве стране.

А.1.2-4.2. – 86.

Рибница, Планиница, 1896. јануар 26.

Одлука одбора школе Рибничке, упућена Суду општине планиничке, о буџету за школску 1896. годину. *„Одбор школе Риб-*

ничке од 21. ов, м. Но 11 у својој седници скроио је школско буџет за школу рибничку, а за 1896. год. Прирез је се имао ударити на ова села: Планиницу, Струганик, Паштрић, Кључ, Толић и Попадић. На село Планиницу и Струганик припало је прireза за 1896. год. 291. динар. Рачунајући на свако пореску главу по 0.50 п. дин. уз једно полугође при куповењу државног пореза, а тако исто уз друго полугође. На село Струганик на 80. пореских глава припада 80. динара, а за село Планиницу на 211. пореских глава припада 211. дин. свега 291. дин. Прирез за ову годину морао је припасти по 0.50 п.д. због тога, што је г. Министар просвете претписом својим од 19. децембра прошле год. Но 24087. одлучио, да село Команице које је до сада припадало овој школској општини, припадне школској општини Миоичкој. Предња Одлука школског одбора рибничког, доставља се томе суду ради знања и управљања." За Председника школског Одбора Ад. М. Станимировић учитељ

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 87.

Мионица, Планиница, 1896. фебруар 14.

Распис Начелства среза колубарског, упућен Суду општине планиничке, у вези краљевог указа, којим се говори о могућности да се за кауцију дају и хартије од вредности. Такође је указом саопштено да ће се за потребе кауције примати и акције „Српског бродарског друштва" са ¾ вредности. *„Његово Величанство Краљ благоволео је указом од 24 пр. месеца одобрати решење народне скупштине које гласи: При свима државним лицитацијама у којима закони земаљски допуштају да се место готовог новца полажу за рачуне кауција, поред осталог и државне или државом гарантоване хартије од вредности, - примаће се и акције Српског бродарског друштва" са три четвртине њихове имените вредности. Ово се саопштава суду томе ради знања и управљања."*

1 лист, 26x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру

нестандардног формата 26x21. Документ има одређених оштећења у горњем десном углу, и по ивицама.

А.1.2-4.2. – 88.

Планиница, 1896. фебруар 25.

Писмено Драгутина Јовановића и Радомира Јовановића, браћа и задругара из Планинице, у вези продаје ракије Радовану Божовићу трговцу. *„Подписати продадох данас г. Радовану Божовићу“ овд. Трговцу двестотина педесет и шест литара ракије шљивовице, чисте и добре на десет гради, с ценом за деведесет динара које сам у готову примио. Ракију ћу му предати до 1. децембра ове год. кад његове куће у Планиници. Но ако шљиве ове године не роде то ћу му ракију предати у идућим годинама кад шљива имало буде опет до казаном рока. И кад би шљива имало а ракију му предао неби, вратићу му примљени новац са 12% год. интересом од данас до исплате, као и Суду таксу и остале трошкове ако ме тужијо буде. Забрану на нашу покретност и интабулацију на непокретност одобравам пре и после рока.“ Даваоци писмена Драгутин Јовановић и Радомир Јовановић браћа и задругари из Планинице.*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 89.

Планиница, 1896. март 21.

Писмено Живана Божовића земљоделца из Планинице, којом се обавезује да ће Радовану Божовићу, испоручити 384. литара ракије, за коју је већ примио новац. *„Подписати продадох данас г. Радовану Божовићу овд. тристотине осамдесет и четири литра ракије шљивовице, чисте и добре на десет гради с ценом за сто педесет динара, које сам новца у готову примијо. Ракију ћу му предати до 1. новембра ове године, код његове куће у Планиници. Но; у случају ако шљиве ове године род одржале неби, то ћу му ракију предати у идућим годинама кад шљива буде имало. Ако би које године шљиве на мом воћу род одржале па му ракију предао не би вратићу му примљени новац са 12% год. интересом од данас до исплате, као и Суду таксу и остале трошкове, ако*

ме буде тужијо. Ово писмено нема везе са раније издатим му писменом на двеста педесет и шест литара ракије. Забрану на моју покретност и интабулацију на непокретност одобравам пре и после рока" Даваоц писмена Живан Божовић земљод. из Планинице.

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 90.

Планиница, 1896. април 2.

Рочиште Суда општине планиничке, по спору између Будимира Мијаиловића против Илије Мијаиловића око исплате сена. *„На данашње одређено рочиште по овом спору дошли су парничари тужилац Будимир и тужени Илија, прочитана су сва акта по овоме спору у том тужилац Будимир рече:*

Ја тражим да Суд данас расправи спор између мене и Илије и илија да ми плати осам пласти сена а он нека се са дужником рачуна како зна. Трошка хоћу за данас два динара.

Будимир Мијаиловић

Тужени Илија рече:

Од Глише нисам сено наплатио, ако глиша докаже са заклетвом онда ће нам свима и пропасти. Трошка хоћу за данас, 2 дин.

Илија Мијаиловић

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 91.

Мионица, Осеченица, 1896. април 9.

Распис начелника Среза колубарског, упућен Суду општине осечанске, у вези наплате болничких трошкова за излечене пацијенте, који су лечени у Окружној болници у Ваљеву. *„Поводом нарочите наредбе Начелства ово окружног, препоручујем томе Суду, да до 20 т. м изврши наплату болничког трошка по свима предметима који су му ради наплате послати, да новац да ми 21 т. м пошаље. За оне од којих се неби могао поменути трошак на-*

платити, из узрока што немају ниђе ништа, суд ће ми у истом време. Року послати уверење о немаштини. За неизвршење биће без свакоі обзира кажњен одіоворни челник општинскоі Суда.“

1 лист, 34x21

Предмет је оріиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардноі формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 92.

Мионица, Брежђе, 1896. април 14.

Распис начелника Среза колубарског, упућен Суду општине брежћанске, у вези разрезивања прireза од 6 % за војне зграде. *Ради лакшеі и тачнијеі резреза прireза по 6 % за војне зіраде, а у свези моје наредбе од 1. тек. месеца Пор.Бр. 244, препоручујем томе Суду, да ако није још̃е одпочео резати овај прirез на засебном списку нека іа разреже у распореду Бр. 9. као венредни војни прirез за зіраде, а у рубрици 7. распореда па када буде іотов распоред нека ми Суд исти у два комада врати ради преіледа и одобрења.“* У потпису порески надзорник П. Јовановић

1 лист, 34x21

Предмет је оріиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардноі формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 93.

Планиница, 1896. април 25.

Облигација на 196. динара, дужника Василија Ускоковића сељака из Планинице. Новац је био позајмљен од Милована Јанковића из Планинице. *„Облiгација на сто деведесет и шест динара и 0 пара дин. Ову суму новаца узео сам на зајам од Милована Јанковића из Планинице с тим да му до 20. јула 1896. іод. вратим без интереса. Ако му оказатом року новац не вратим платичу му 12% интерес од рока до наплате за бољу сигурност моме повериоцу одобравам пре и после рока да може ставити забрану на моје покретно имање а на непокретно интабулацију у све оном трошку а без моі присуства са по 6 динара за сваку изданіубљену надницу ако ме суду тужио буде.“*

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ има озбиљна оштећења по средини, на оба листа.

А.1.2-4.2. – 94.

Мионица, Планиница, 1896. мај 13.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези наређења да се по наредби Министра народне привреде изради план Струганика, где се налазе руде литографског камена. *„По решењу и наредби господина Министра народне привреде, има се израдити план и преглед свију оних положаја и околних места у Струганику, где се налазе руде литографског камена. Тај посао има да уради г. Лаза Станковић земљомер и другови. Он је данас ишо у Струганик и одпочео претходан рад, али су га у раду спречили извесни ондашњи сељаци. Поводом наведеног, а у вези са мојом ранијом наредбом, препоручујем најозбиљније Суду, да саопшти свима своим грађанима, а нарочито онима из Струганика, да се нико више не усуди сметати раду г. Лазином и другова му; иначе, ко противно буде радио да ће најстрожије бити кажњен. У исто време, препоручујем Суду, да сваког оног, ком буде противно овоме радио, одмах стражарно овамо спроведе; а међутим постараће се, макар за то и нарочиту стражу одредио, да г. Лазу нико не смета нити његов рад ремети.*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 95.

Мионица, Планиница, Брежђе 1896. мај 22.

Распис начелника Среза колубарског, упућен Суду општине планиничке и Суду општине брежђанске, у вези прикупљања прireза. Транскрипт расписа који је упућен Суду општине планиничке: *„Услед наредбе Господина Министра Финансија од јучерашњег Пр.Бр. 10046 и начелства ово окр. од данашњег Пр.Бр. 3042. наређујем Суду томе да најживље настане на прикупљању како дуговане тако и порезе за I полуг. Тек. године и да сву покупљену суму донесе и преда каси ово срескоj на дан 28. маја тек.*

ïод. Лабавоси на овоме најважнијем државном йослу најсйрожије ћу казниши а усйех у найлаши йорезе ценићу йо йредаћим сумамам ïорњеï дана, и ïде буде слаб, нека йредседник себи йрийише йоследице законске које ïа снашле буду.“

3 листа, 34x21

Предмеш је орïиналан. Писан је руком, масшилом на йаïиру несшандардноï формаша 34x21. Посшоје одређена оштећења на друïом и шрећем лисшу докумена.

А.1.2-4.2. – 96.

Осеченица 1896. јун 8.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, са захтевом да се реши молба Спасоја Суботића из Осеченице, коме је ухапшена супруга Неранџа а мало дете нема ко да храни. *„Спасоје Суботић из Осеченице жали ми се, да је Суд ставио у затвор њеïову жену Неранџу йо траженју Суда општине Вировачке, а да му је код куће остало мало дете од 2-3 месеца, које он неможе као један човек хранити а у кући вели да нема ни једне жене која би дете издржавала и хранила. Да дете не би било уйропашћено, то нека Суд нађе и изнађе начин за исхрану детеша ако му маши у затвору мора осташи више дана.“*

1 лисш, 36x22

Предмеш је орïиналан. Писан је руком, масшилом на йаïиру несшандардноï формаша 34x21.

А.1.2-4.2. – 97.

Мионица, Планиница, 1896. јун 9.

Распис начелника Среза колубарског, упућен Суду општине планиничке, у вези наплате пореза. *„Пошто се већина оïћински власши не йридржава уïуша шшамïаноï у расйореду Бр. 6 од 16. маја 1891. ïод. Пр.Бр. 8873; одељак III, односно траженја найлаше йореза од лица, која на сшрани живе, то йрейоручујем томе суду, да одмах йреко ово – среске власши тражи найлашу од свију оних који у друïим срезовима и окружима живе, а од оних који су у овоме срезу, нека тражи неïосредно йреко доïичне општине, йа у случају неуспеха, йреко ово – среске власши.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 98.

Мионица, Брежђе, 1896. јун 22.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине брежђанске, са наређењем о прикупљању пореза. *„Услед наредбе Начелства од 17. јуна 1896. год. Бр. 3727. Наређујем Суду томе да до краја овог месеца што већу суму пореза и државни прireза прикупи и ово срескоj каси преда, јер за слаб успех у прикупљању пореза и државни прireза биће ми одговоран председник тога суда.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 99.

Планиница, 1896. јул 2.

Писмо начелника среског, упућено Суду општине планиничке, у вези наређења да се поднесе извештај о томе, да ли има несплопљених рачуна, који су појединачно, и да се прикажу рачунополагачи. *„Омогући вам у предмету предњи распис Главне контроле наређујем да у року од десет дана поднесете извештај: имају ли за које године несклопљени рачуни, који су поименце и за коју годину рачунополагачи.“*

„Послат извештај да су сви рачуни склопљени сем овогодишњи.“

2 листа, 29x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 29x21. Постоји огромно оштећење документа, у горњем делу листова.

А.1.2-4.2. – 100.

Мионица, Осеченица, 1896. јул 4.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, у вези наплате таксе за продату земљу. *„У 1891 и 1892*

године из ово среске депозитне касе издато је на име опасне таксе за продају имања и то:

1. *За Бранка и Витомира Петровића из Осеченице 5 дин*
2. *Наталију и Јовицу Јелића из Осеченице .....5 „*
3. *Марка, Маринка и Љуб. Петровића.....20 „*
4. *Владимира и Јована Богдановића.....10 „*
5. *Јована Богдановића..... 5 „*
6. *Бранка и Брају Петровића.....5 „*

Свега динара .....50.

Наређујем томе Суду да од именованих означене суме наплати и ово среској власти на попуну касе најдаље до 20 тек месеца пошаље. О овоме нека Суд води озбиљна рачуна јер ако ово не изврши биће одговоран председник овога Суда.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – <u>101.</u>

Планиница, 1896. јул 25.

Писмо Живка Пауновића из Кадине Луке, упућено Суду општине планиничке, са молбом за повећање плате. Живко Пауновић је радио на месту писара у општини. *„Познато је Суду: да сам ја примљен за писара ове општине још у 1894 години са платом по шесдесет динара месечно; а по пристанку Суда и одбора те општине не обзирући се на буџетске измене. Дакле сада кад је буџетом према примедбама г. Министра финансије мени смањена плата коју је Суд, одбор и збор ове општине одредијо ја не пристајем по ту плату да и даље будем писар у овој општини, већ тражим да ми Суд сву до сада заслужену плату иза по поводби нашој и нека тражо друго лице за писара; а пристајем и даље бити писар али само по шесдесет динара месечне плате.“ У потпису покоран Суду Живко Пауновић из Кадине Луке.*

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 102.

Планиница, 1896. јул 26.

Записник са седнице Општинског одбора у Планиници. Тема седнице била је: плата општинског писара. *„Записник одбора! Општина планиничка у срезу колубар. окр.ваљев. На позив председника Суда данас, састао се општински одбор у седницу, да по предлогу општинског Суда донесе решење, о издатку 220. динара на повишицу плате општинског писара за ову годину која сума није буџетом одобрена а која је неопходно потребна , а, уз то и одобрењу прireза, кои је потребан за изравњање овога расхода по одлуци Суда. Ова општина броји 211 пор. Глава. Према овоме, а с погледом на чл. 50 закона о устројству општина и општински власти, ова општина има осам одборника, нерачунајући ту председника и чланове општинског Суда.“* Даљим увидом у архивску грађу можемо видети да је одбор наставио да поступа службено, по основу молбе општинског писара, који је тражио повећање плате, или да се раздужи дужности. На основу предлога општинског Суда, одбор је донео следећу одлуку:

1. *„Одобрава се одлука суда од јучерашњег Но 436, по којој да се у овој години сем оних 500 дин. буџетски одобрених изда још накнадно на плату ово општинског писара 220. динара.*
2. *Одобрава се за подпуно изравнање прихода са расходом по овој одлуци општински прирез у 20 динара с тим, да се он наплати од свију пореских личности ове општине, уз порез за I и II полугоће, ове године, а по сразмери плаћања непосредног пореза што износи 5% на годину поштво пореске личности ове општине, по распореду за ову годину плаћају држави непосредних пореза, на годину 4.649.83 дин. а за једно полгоће половину од тога и*
3. *Достављају се ове одлуке, заједно са одобреном одлуком општинског Суда, - Суду на даљи надлежан поступак.“*

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 103.

Планиница, 1896. јул 26.

Писмо Суда општине планиничке, упућено Одбору општине планиничке, са захтевом да се прикупи 220 динара из прireза, за плату општинског писара. *„Буџет ове општине за 1896. год. којим је одређен издатак на плату писара општинског је 720 динара на годину, - враћен је од министарства са изменом; да се на плату писара може издати само 500 динара. Услед тога на молбу писара општинског Суд ово општински донео је своју одлуку да се писару накнадно изда још 220 динара има име плате пошто се, по горњу суму није могао наћи писар која сума да се прирезом од народа ове општине прикупи; а по сразмери плаћања непосредног пореза што износи 5% на годину. Према овоме а на основу тач. 4. чл. 35 закона о устројству општина и општинских власти Суд општински предлаже одбору:*

1. *Да на основу тач. 1 под а, чл. 66 поменутог Закона прегледа и одобри у прилогу одлуку Суда.*
2. *Да на основу тачке 1 под б. чл.66 истог закона одобри: да се сума од 220 динара која се има издати на плату писаракао неопходно нужназа ову годину – прикупи прирезом од грађана ове општине по сразмери плаћања непосредног пореза што по 5% износи на годину пошто грађани ове општине плаћају држави на име непосредних пореза на годину 4.649.83 дин.“*

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – <u>104.</u>

Планиница, Мионица 1896. јул 27.

Писмо Суда општине планиничке, упућено начелнику Среза колубарског, у вези стопе прireза за подмирење буџетских расхода, по одобреном буџету. *„Стопа прireза за подмирење буџетских расхода по одобреном буџету за ову годину износи 31% по срезмери плаћања год. непосредног пореза.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 105.

Мионица, Брежђе, 1896. август 10.

Писмо Пореског одељења Среза колубарског, упућено Суду општине брежђанске. *„Пошто писар те општине не дође до сада овамо по наредби ПрБр. 665 ради попуњавања бланкета, то му шаљем распоред бр. 6 за пр. годину, да према истом, а служећи се и датованим распоредом попуни преглед, у свему тачно као што се наредбом и захтева, па исти овамо одмах прати, у повратку распореда.*

1 лист, 34x22

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x22. Постоје одређена оштећења документа.

А.1.2-4.2. – 106.

Осеченица, 1896. август 24.

Суд општине осечанске, поступао је по предмету наплата дуга. Учесници у поступку били су поверилац Драгић Крунић трговац из Ваљева, и дужник Обрад Живановић из Осеченице. *„Драгић Крунић трговац из Ваљева престаде овом Суду па изјави. Решењем тога Суда од 21 августа 1896. год. Но 690 стављена је забрана на покретнос моја дужника Обрада Живановића из Осеченице и то: 5 оваца и 2 свиња матори и исте њему остављене на чување по чл. 401 и 405 Суд пост. под законом одговорношћу до даље судске наредбе. Но речени Обрад данас видим да је ову упола узету покретност упропастијо испод забране која му је поверена и мимо мене као његова повериоца оштетио. Тражим да речени Обрад ону у попис узету стоку која му је дата на чување дотера овде судници на продају или да се са њиме поступи по чл. 280 кривич. закона. Тражим трошка и данџубе 50 динара.“ У потпису Драгић Крунић*

Оверава за председника Суда
Члан
Александар Богдановић

Писар Свет. М. Николић

„Добављен је данас Суду овом Обрад Живановић зем. из Осеченице па на предњу тужбу тужиоца одговара. Забрана је по-

стојала али мени није дата на чување, коме је дата ја незнам, стоку ја нисам упропастио него ми је продала државне власт. за порез. Писати незнам + Обрад Живановић, под. Свет. М. Николић

Оверава за председника Суда
Члан
Александар Богдановић

Писар Свет. М. Николић

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – <u>107.</u>

Мионица, Планиница 1896. август 25.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези упућивања обвезника редовне војске на војну вежбу. *„Шаљу се томе суду а у вези ранијих наређења Бр. 8897 и 8960 три списка обвезника редовне војске, с препоруком да свима у списковима именованим обвезницима саопшти овај позив команде и на време их по наређењу исте Бр. 4006 и наредби мојој Бр. 8897 упути на вежбање. О пријему ових спискова и извршењу ових наредаба нека ме суд на време извести.“*

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Документ има одређених оштећења.

А.1.2-4.2. – <u>108.</u>

Мионица, Планиница, 1896. септембар 8.

Распис начелства Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези позивања војних обвезника V пешадијског пука Дринске дивизије. *„Команданту V пук. окр. актом од 6 т. м. Бр.4615. саопштила ми је решење команд. дивизије од 5 истог месеца Бр. 3135 по коме се ниједан обвезник позвати на вежбу, а који је до сада поднео молбу да се вежбе ослободи због града или поплаве не може вежбе ослободити с тога, што ниједан није поднетим уверењем уз молбу доказао да он никог у задрузи спо-*

собној за рад нема сем њега и да је толико оштећен да од личне његове зараде зависи опстанак породице. Према овом решењу сви акт. обвезници који су до сад молбу поднели да се вежбе ослободе имају следовати, а ако би било таквих случајева да има обвезника који су једини храниоци своје породице а град их потуко са свим нека накнадно молбу поднесе са уверењем дотичног ... начелника среског на своју личну одговорност па ће се донети решење. Нека Суд ово одмах у општини објави с тим да је ово решење команде важи за све до сад поднете молбе за ослобођење.“

У наставку предмета можемо видети даље поступање, по овом службеном питању.

„Команданат V пук. окр. актом од 29. пр. Месеца Бр. 4136 наредио је следеће:

На основу прописа г. Министра војног од 10. тек. месеца Но 3234 и наређења команданта Дринске дивизије од 9. истог месеца АНо 814 наредите одмах да од 28. септембра до 1. октобра ове године, све општине подручног вам среза упуте по једном свом кмету, 2 одборника и општинском писару који да понесе спискове А, Б, В и Г овој команди ради комисионог прегледа и жигосања стоке, све ниже означене обвезнике и даваоце стоке и коморе, а са општинским уверењем да је то заиста њихова стока и комора и то:

1. *Све оне по списку „Б“ који су се обавезали да набаве исту у року за три месеца, да исту сада као прописану (стоку и комору) на преглед доведу.*
2. *Све оне обвезнике и даваоце стоке и коморе по списку „Г“ који нису летос на преглед и жигосање некако долазили.*
3. *Да са нарочито састављеним списком приведу на преглед и жигосање комисији све коње преко 3 године који у војсци нису нигде уписати и који лета из којих узрока нису жигосани и комисији привођени.*

Који од обвезника и даваоца стоке и коморе не би и овога пута дошли и своју обавезу испунили искусиће законске последице и то:

а) они по тачки 1 наплатиће им држава у року од 1. год. дана екзекутивним путем.

б) они коњаници и коморџије по тач. 2 који су уписати да лично са стоком и комором служе, као и даваоци стоке и ко-

море који су као такви уписати и подлеже по годинама личном служењу у војсци казниће се по чл. 152 и 104. зак. о устројству војске новчано од 100 – 300 динара затвором до 30 дана.

Сви они даваоци стоке и коморе који не подлеже личном служењу у војсци а коње недоведе никако на преглед и жигосање па била зашто уписани или не, подлеже одговорности за недолазак својим грађанским властима, а војне власти имају право наплаћивати од њих недостајућу стоку и комору ексекутивним путем по тач. 9 става 2 чл. 89 закона о устројству војске.

Услед овога наређујем Суду томе да се ове наредбе тачно придржава и исту у целом њеном пространству на време изврши јер ће за њено не извршење бити најстрожије кажњен председник тога Суда. О пријему ове наредбе нека ме Суд извести.

3 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Овај документ има озбиљна оштећења по средини. Почео је полако да се распада, ивице су такође оштећене.

А.1.2-4.2. – <u>109.</u>

Мионица, Планиница, 1896. октобар 7.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине планиничке, у вези наредбе команданта V пуковског округа, којим је наређено да се достави списак даваоца коморе и стоке по списку „В“. Даљим увидом у документ, можемо видети да је наглашено, да се у списку прикажу лични подаци о даваоцу коморе и стоке, затим колико плаћа непосредне порезе, да ли је служио војску у сталном кадру, у којој војној јединици је уписан према војном списку...

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. Постоје одређена оштећења документа по ивицама, са леве и десне стране.

А.1.2-4.2. – <u>110.</u>

Београд, Ваљево, Мионица, Планиница, 1896. октобар 12.

Преписка Министарства финансија, начелства Округа ваљевског, начелства Среза колубарског и Суда општине планиничке, по питању исплате повишене плате општинског писара. Издваја се писмо министра финансија који је изјавио: *„Остајем при мојем предњем решењу, да не одобравам да се повишица плате општинском писару измирује прирезом. Нека општина планиничка нађе и предложи други извор за ову повишицу, а прирез не могу да одобрим ни у ком случају. О овоме нека начелство извести и општину планиничку ради знања.“* Даљим увидом у архивску грађу, можемо видети коресподенцију која је вођена на нивоу више државних органа, где се тражило решење за ово осетљиво питање.

4 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21.

А.1.2-4.2. – <u>111.</u>

Мионица, Осеченица, 1896. октобар 12.

Писмо начелника Среза колубарског, упућено Суду општине осечанске, у вези хватања хајдука Милана Бркића и његовог друга Симе, у селу Миросавци, срез драгачевског. *„Јутрос у 5 часова ухваћен је хајдук Милан Бркић и његов други Сима у селу Миросавцима среза драгачевског. Саопштавајући предње суду препоручујемо му да ово одмах народу објави.“*

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 34x21. **Постоје одређена оштећења документа.**

А.1.2-4.2. – <u>112.</u>

Осеченица, 1896. новембар 15.

Молба Аврама Томића из Осеченице, упућена Суду општине осечанске, у вези пореза.

2 листа, 33x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардног формата 33x21. Постоје одређена оштећења у доњем делу документа.

А.1.2-4.2. – 113.

Мионица, Осеченица, 1896. новембар 19.

Захтев начелника Среза колубарског, упућен Суду општине осечанске, да се хитно упуте у среску канцеларију Мијаило Суботић и Благоје Гашевић. *„Нека ми тај суд упути у Ср. Канцеларију одма по пријему овоі акта Мијаила Суботића и Благоја Гашевића из Осеченице за не долазак биће кажњен.“*

1 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардноі формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 114.

Осеченица, 1896. новембар 25.

Молба Милоша Миросављевића, упућена Суду општине осечанске, да овај суд стави забрану и омогући наплата дуга од његовог дужника Стевана Јешића.

2 листа, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардноі формата 34x21.

А.1.2-4.2. – 115.

Мионица, Осеченица, 1896. децембар 27.

Распис начелника Среза колубарског, упућен Суду општине осечанске, да се Управи фондова хитно уплате наследне таксе.

1 лист, 34x21

Предмет је оригиналан. Писан је руком, мастилом на папиру нестандардноі формата 34x21.

Никола Ранисављевић
Међуопштински историјски архив
Ваљево

ЗАКОН О РИБОЛОВУ ИЗ 1898. ГОДИНЕ

Прецизно време настанка риболова у историји не може се утврдити. Трагови рудиментарних удица датирају још од старијег, преко средњег каменог доба, па све до Египћана. Прва сцена риболова помоћу штапа забележена је 2000. година п.н.е. у Египту. Такође, риболов се помиње у Старој Грчкој и Риму.

У средњем веку риболов нагло напредује. Већина манастира у Енглеској има свој рибњак. „Расправа о лову рибе удицом“ прва је књига која представља основу за модерну теорију спортског риболова. Написала ју је настојница манастира Сопвел у Енглеској и штампана је 1496. године у Сент Албану. У овој књизи први пут се помињу разне врсте риболова, „спорт за господу и властелу“, риболов при дну, на пловак, лов на пастрмку. Такође, описана су и средства којима се риба ловила. У књизи се помињу и прве законодавне мере, тако да је у овом периоду дошло до првих забрана лова рибе „испод мере“, о првим „рибочуварима“, новим алатима и њиховој употреби.[1]

Први писани документи о рибарству из околине Београда потичу из XVI и XVII века. По писању путописаца у Београду се могла наћи риба високог квалитета, уз приступачне цене и у огромним количинама. Београд је у то време имао и надалеко чувену рибљу пијацу, на којој је постојала и царина за рибу.[2] Риба се жива чувала у посебним базенима, направљеним од оплетеног прућа, облепљеним блатом. На београдској рибљој пијаци продавале су се усољена и сушена риба, као и кавијар. На средњем

[1] Милош С. Ђонић, Риболов, Београд 1990, стр.6

[2] Богумил Храбак, Годишњак града Београда, Београд 1960

Дунаву, Београд је био главно стовариште за извоз рибе. Риба је извожена чак и у Дубровник.

„Уредба о забрани хватања рибе посредством бацања у воду отрова“ је прва законодавна мера донета у Србији 17. септембра 1840. године.[3] Попечитељство унутршњих дела Кнежевине Србије желело је законским мерама да спречи и искорени тровање рибе, које је до тада попримило широке размере. Ова Уредба предложена је Државном савету, а сагласност је дао и кнез Михаило Обреновић. За преступнике предвиђене су биле и телесне казне. За први прекршај кажњавало се „с 10 штапа и риба уловљена да се у контрабанд узме“. Такође, предвиђене су и строжије казне уколико починилац понови преступ.

О стању рибљег фонда и рибарства у кнежевини Србији у време када је усвојен Казнителни законик за књажевство Србију, и непосредно пре усвајања Закона о риболову говоре запажања Јосифа Панчића изнета у његовој монографији „Рибе у Србији“ објављеној 1860. године. Неопходност правног регулисања ове материје потврђена је и у чланку„Рибарство у Србији“,који је Панчић објавио 1866. године у листу „Српске новине“. У овом тексту, Панчић је изено своју забринутост за рибарство у Србији, критиковао домаће задоконодавство у тој области и анализирао узроке смањења бројности појединих врста рибе у Србији,наводећи као најважније: „безобзирно ловљење рибе“, „регулисање река“, „кварење речних вода материјама које шкоде риби“, „бродарство“ и „утамњивање шума“.[4]

Први закон о риболову у Србији донела је Скупштина Краљевине Србије, уз сагланост краља Александра Обреновића, 27. јула 1898. године у Нишу, за владе Владана Ђорђевића у време тзв. Октобарског режима.[5] Закон је имао 31 члан. Примерак овог Закона налази се на чувању у Међуопштинском историјском архиву у Ваљеву у Збирци „Varia“ предмет број 307.[6] На документу постоје оштећења на ивицама, а неколико листова одвојено је од

[3] Милош С. Ђонић, Риболов, Београд 1990, стр. 8-9

[4] Др Ана Батрићевић, Заштита животиња у српкој правној историји“ Београд 2016, стр 80.

[5] Група аутора *Владе Србије 1805-2005,* Београд, 2005, стр. 185-188.

[6] Међуопштински историјски архив Ваљево, Фонд Б.1.334. Збирка Varia 1832-1990, пр. Бр. 307.

повеза. Поменута оштећења нису утицала на текст Закона, који овде преносимо у целости.

МИ

АЛЕКСАНДАР I

по милости Божијој и вољи народној

Краљ Србије

проглашавамо и објављујемосвима и свакоме, да је народна скупштина решила и да смо ми потврдили и потврђујемо

ЗАКОН
о
РИБОЛОВУ

Члан 1.

Одредбе овог закона односе се само на риболов у текућим водама и оним притокама, затокама, барама и ритовима, који са овим стоје у таквој вези, да риба може прелазити из њих у текућу воду и обратно, било у свако доба године било у извесно време.

У вештачким рибњацима и оним стојећим водама, које никако немају везе са текућим водама риболов је потпуно неограничен (осим одредаба чл. 13. и 17.).

Да ли се каква вода има сматрати за текућу или стојећу, решава у сумњивим случајевима надлежна полицијска власт.

Члан 2.

Право на риболов, у колико не би постојала никаква друга права сопствености, припада:

1. *За Саву, Дунав и Дрину држави; и*
2. *За све остале реке, потоке, затоке, баре ит.д.*

општинским имањима оним општинама у чијем су атару.

Члан 3.

Право на риболов има сваки сопственик у границама свога имања по одредбама овога закона сем чл. 4., али нико није властан воду и рибу спречавати при повратку у речна корита.

Члан 4.

Сваки, који би хтео рибу ловити ма каквим справама, осим удице, мора имати рибарску карту, коју је дужан собом носити и показивати је на захтевза то одређених надзорних органа.

На карти ће бити означено за коју је врсту рибарских справа (чл. 8.) плаћено право, и карта ће важити само за ону врсту справа за коју је издата.

Рибарска карта даје се на годину дана. Она гласи на име и њу може употребити само онај, на чије име гласи, члан његове породице, који с њиме у заједници живи, или његов плаћени служитељ. Помагачи у риболову оногa, који има карту, не морају ове имати. Али нико не сме са једном картом употребљавати више рибарских справа у једно исто време.

Рибарске карте израђује и властима разашиље министарство народне привреде.

Члан 5.

Поједина важија риболовна места може давати под искључиви закуп држава или општина којој место припада.

На овако закупљеним местима може рибу ловити само закупац, или они, које закупац овласти, и то каквим хоће справама, али у границама овога закона.

Закуп може трајати једну или више година, но ако би имао трајати више од 10 година, онда је за то потребно одобрење Министра Народне Привреде.

Члан 6.

Рибарске карте и уверења о закупу наплаћују и издају:

1. *За Саву, Дунав и Дрину надлежне полицијске власти;*
2. *За остала риболовна места надлежне општинске власти.*

Члан 7.

Онај, који има рибарску карту, може рибу ловити на ма ком незакупљеном риболовном месту, што припада општини, која му је карту издала, или ма на коме незакупљеном месту у Сави, Дунаву и Дрини, ако му је карту издала полицијска власт.

Члан 8.

Све справе, којима се риба лови, деле се према продуктивности и таксама које се на њих плаћају на ове три врсте:

1. *врста ѣде спадају: алов и лапташ;*
2. *врста ѣде спадају: велики струк, сачма, трбок, влак, кеца, кусака, бубањ, метлице и и у опште све справе осем алова и лапташа – које захтевају употребу чуна или чамца; и*
3. *врста ѣде спадају: вршка, черенац, цртац, сертма, заѣажањ (до 5м дужине) и у опште све омање справе, којима се ради поред обале, и без употребе чуна или чамца.*

Супови се рачунају као справе друѣе врсте.

Таксу за употребу ових справа по врстама прописаће Министар народне привреде. Онај, који има карту за једну врсту справа, има права служити се ма којом справом што припада тој врсти, али нема право да се послужи са више справа у једно исто време.

Члан 9.

У риболову забрањено је употребљавати пређа, ако им окца немају најмање ову величину у квадрату, кад је пређа влажна, и то:

1. *Код пређа треће врсте справа 10мм;*
2. *Код пређа друѣе врсте справа 20мм;*
3. *Код пређа прве врсте справа, осим алова, 30мм.*

Код алова допуштено је, да највише 1/3 дужине пређе буде од 20мм и највише 1/3 од 30мм; остатак пређе не сме имати окца мање од 40мм у квадрату, све мерено кад је пређа влажна.

Члан 10.

Никаквим справама, којима се риба ловиу текућим водама, не сме се преѣрадити више од половине ширине воде. Ако се у једно исто време лови са више справа, све оне скупа не смеју преѣрадити више од половине ширине воде.

Исто тако ни направе, које се подижу у циљу риболова (заѣраде, супови и т.д.), не смеју заузимати више од половине речног корита и морају се у време забране риблова уклонити.

Члан 11.

У воде, у којима живе рибе, забрањено је бацање материја, које рибама шкоде.

Исто тако забрањено је и спровођење у њих отпадака из индустријских, земљорадничких, и т. д. Предузећа, који по својој природи или количини могу шкодити риби.

Но ако су опште користи предузећа веће од користи, која се у дотичном случају има од риболова, надлежне полицијске власти дозволиће спровођење поменутих отпадака.

Члан 12.

Одвраћање или исцрпљивање воде ради риболова забрањено је.

Члан 13.

Забрањено је у риболову употребљавати динамит или друге расрскавајуће материје, а тако исто и сва средства, којима се риба опија или трује.

Члан 14.

У време икрања риба се не сме ловити.

Министар народне привреде овлашћен је, да одреди време за које се поједине врсте рибе не смеју ловити.

Члан 15.

Риба, која нема прописну величину, не сме се ловити.

Величину појединих врста риба, испод које се оне не смеју ловити, прописаће Министар народне привреде.

Члан 16.

Уловљене рибе, које немају најмање прописану величину, или им је лов у то време забрањен, морају се одмах пустити у воду.

Члан 17.

Забрањено је продавање, куповање, излагање и трошење у јавним радњама рибе, било она из вода, на које се односи овај закон била из вештачких рибњака, ако нема најмање прописану величину или је њено хватање у то време забрањено.

Но као купац неће се сматрати оно лице које рибу купује за своју личну потрошњу и своје породице.

Члан 18.

У циљу научног испитивања и вештачког гајења риба, могу се изузетно ловити рибе и у време забране риболова а тако исто и испод прописане најмање величине. Но они, који то желе чинити, морају имати нарочито овлашћење од Министра народне привреде.

Члан 19.

Министар народне привреде овлашћен је да може у свако доба потпуно забранити било местимично било у целој земљи лов оних риба, које су ретке или се желе умножити.

Ова забрана може трајати највише 5 година.

Члан 20.

Министар народне привреде може у циљу размножавања риба ставити под заштиту извесна речна места или читаве реке.

Ова забрана не може трајати дуже од 3 године.

Члан 21.

Министар народне привреде може у циљу размножавања риба местимично или у целој земљи забранити или ограничити употребу оних риболовних справа, које би се показале вома штетне за рибарство.

Члан 22.

Министар народне привреде овлашћен је, да у пограничним рекама обустави поједине или све мере, предвиђене овим законом, ако која суседна држава од своје стране не би вршила исте мере.

Члан 23.

Министар народне привреде овлашћен је да у циљу размножавања риба и унапређење рибарства установи један или више завода за вештачко рибарство и да пропише њихово уређење.

Члан 24.

Све одредбе овог закона важе и за ракове.

Време кад их је забрањено ловити и величину испод које се не смеју хватати, прописаће Министар народне привреде.

Члан 25.

Они, који се огреше о одредбе овог закона казниће се , и то:

1. *Са 1 до 10 динара, који се огреће о чл. 4 и 24. овога закона;*
2. *Са 5 до 20 динара, који се огреше о чл. 3, 8, 9, 10. овога закона;*
3. *Са 10 до 50 динара, који се огреше о чл. 5, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 20,21 овога закона; и*
4. *Са 50 до 100 динара, који се огреше о чл. 13. овога закона.*

Члан 26.

Са свима казнама скопчано је и одузимање уловљене рибе. Ова ће се риба, ако није за пуштање у воду, продати јавним надметањем у корист општинске односно државне касе.

Ако је кривац ловио справама, чија је употреба забрањена, справе ће му се , поред казни, одузети и поништити.

Члан 27.

Све казне наплаћене по чл. 25. овога закона утичу у државну или општинску касу, према томе да ли риболовно место, на коме је кривац ухваћен, припада држави или општини према чл. 2. овога закона.

Члан 28.

Дела, предвиђена овим законом, истражује по полицијској уредби и казне изриче и извршујенадлежни општински суд, у чијем је атару казнимо дело учињено, или надлежна полицијска власт, ако је дело учињено на Сави, Дунаву или Дрини.

Жалбе противу осуда општинских власти расматрају и у последњем степену расправљају надлежне полициске власти, а жалбе против осуда полициских власти коначно расправља Министар народне привреде. За рок и подношај жалбе вреде прописи полициске уредбе, а за застарелост, одредбе казненог закона.

Члан 29.

Надзор над општинским властима односно тачности у вршењу и примењивању овога закона, припада надлежним полициским властима, које ће га вршити средством својих државних економа.

Оне су овлашћенњ, за лабаво вршење и нетачно примењивање овога закона узимају на одговор председнике општинских судова односно кметове, и да их казне са 10 до 50 динара у корист државне касе.

Жалбе против ових осуда могу се подносити министру народне привреде. За рок и подношај жалбе вреде прописи закона о општинама.

Члан 30.

Овлашћује се министар народне привреде да пропише правилник за извршење овога закона.

Члан 31.

Овај закон ступа у живот 1. јануара 1899. године, а тада престају важити:

1. *Највише решење од 27. јула 1859. год. (збор. XII. Стр. 59)*
2. *Највише решење од 3 јула. 1860. год. (збор. XIII. Стр. 99); и*
3. *Сва остала наређења и одредбе, које су му противне.*

Препоручујемо нашим министрима: народне привреде и унутрашњих дела да овај закон обнародују и о извршењу се његовом старају; властима пак заповедамо, да по њему поступају, а свима и свакоме, да му се покоравају

27 јула 1898 год.
У Нишу

***АЛЕКСАНДАР** с. р.*

(М.П.)
Видио и ставио државни печат,
чувар државног печата,
Министар правде,
***К. Н. Христић** с. р.*

Министар
народне привреде
***С. М. Лозанић** с. р.*

Министар
унутрашњих дела
***Јевр. А. Андоновић** с.р.*

Историјски извори

- Међуопштински историјски архив Ваљево фонд В. 1. 334. Збирка „Varia“ предмет ЗV-307

Литература

- Милош С. Ђонић, Риболов, Београд 1990.
- Богумил Храбак, Годишњак града Београда, Београд 1960.
- Др Ана Батрићевић, Заштита животиња у српској правној историји, Београд 2016.
- Група аутора, Владе Србије 1805-2005, Београд, 2005

Дејан В. Поповић
Ваљево
dejan.popovic0@gmail.com

ТУЖБА УБСКОГ ТРГОВАЧКОГ УДРУЖЕЊА ПРОТИВ МИХАИЛА ПОПОВА

Апстракт: Убско трговачко удружење тужило је Поглаварству среза тамнавског руског избеглицу Михаила Попова због незаконитог држања трговине у овом крају. На који се начин тужени бранио и како је завршен овај судски процес, тема је овог рада.

Кључне речи: Михаило Попов, тужба, уверење трговачке коморе, пресуда, жалба Попова, пресуда Првостепеног суда

За време грађанског рата у Русији 1917-1922 године око 43.000 руских избеглица доспело је на територију Краљевине СХС. Велики број њих се уз дозволу државних власти населио у источни део Краљевине.[1] Неки од њих доселили су се у Ваљево, као и широм ваљевског округа.[2] Кретање руског становништва у Краљевини је било велико. С обзиром на то да су у земљу долазили богатији појединци и припадници руске интелектуалне елите, релативно су брзо добијали послове и у државној администрацији младе Краљевине.[3] Било је и оних који су покушали да се баве трговином и занатима. Један од таквих је био и Михаило

[1] Више о овој теми види: М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, књ. 1, Београд, 1996.

[2] М. Радојчић, *Руске избеглице у Ваљеву и околини*, Колубара, Велики народни календар за просту 2001. годину, стр. 222-234, Колубара, Ваљево, 2001. и Д. В. Поповић, *Помоћ руским избеглицама у ваљевском крају 1920-1922. години*, Гласник МИАВ-а бр. 54, Ваљево, 2020, стр. 93-103

[3] Од цивилних избеглица највише је било интелектуалаца – око 65% и то највише професора, инжењера, лекара, архитеката – нап. аут

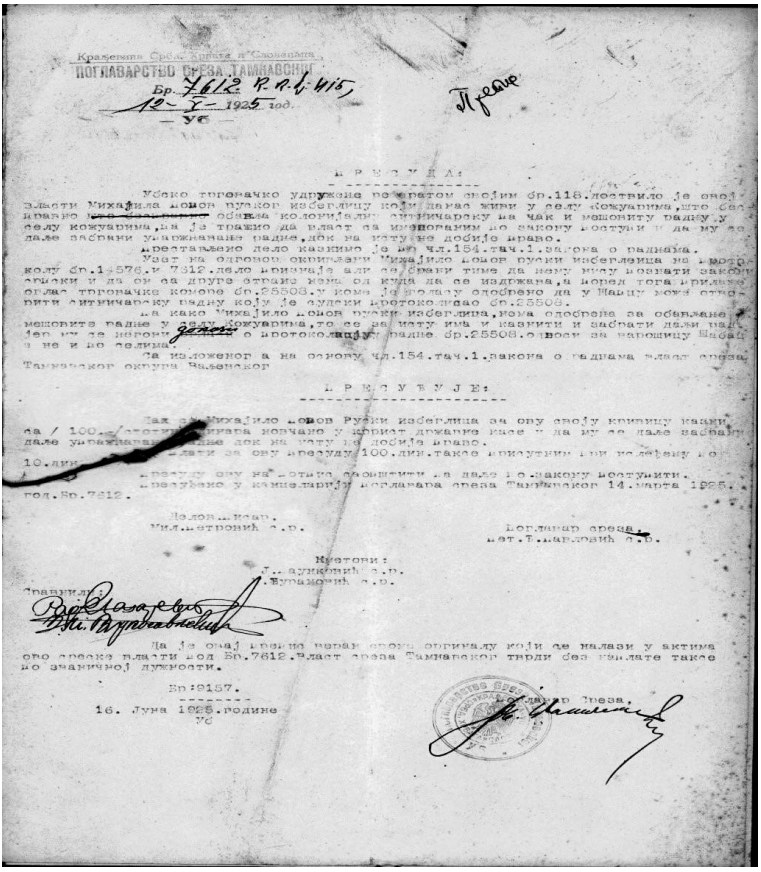
Попов, руски избеглица, који је отворио малу радњу мешовите робе у убском селу Кожуар.[4]

Убско трговачко удружење тужило је априла 1925. године овог руског трговца Поглаварству Среза тамнавског на Убу да у атару села Кожуар бесправно држи трговину колонијалне и мешовите робе. Удружење је од надлежних власти тражило да се Попову забрани даљи рад, јер представља нелојалну конкуренцију другим трговцима у убском крају. Наводило се да дотични не плаћа државне порезе. У допису је тражено да Попов плати високу казну те да не може да се бави трговином све док не добије законско право на обављање ове врсте делатности. По актима Поглаварства ово дело трговца Попова било је кажњиво по члану 154. тач. 1 Закона о радњама. Окривљени Попов се бранио тиме да му нису били познати закони Државе, истичући да нема од чега да се издржава. Том приликом поднео је надлежним властима уверење трговачке коморе бр. 25508 да у вароши Шапцу може да отвори ситничарску (мешовиту) трговачку радњу. У поступку против Попова сведочили су и поједини убски трговци. Поглаварство је било становишта да су докази које је Попов приложио валидни али за варош Шабац, где Попов може да се бави трговином, а да нема одобрење надлежних власти да држи тровинску мешовиту радњу у селу Кожуарима, које припада тамнавском срезу. Стога му се забрањивао даљи рад, док не добије адекватна документа. Кажњен је и са 100 динара у корист државне касе, као и плаћањем судске таксе сведоцима при ислеђењу. Поглаварство се са своје стране одрекло наплате таксе по званичној дужности. Пресуда Поглаварства је службено печатирана, оверена од надлежних, те коначно дата на увид и потпис Попову 14. маја 1925. године.[5]

Михаило Попов упутио је жалбу Поглаварству среза тамнавског, које је на поновљеном већању 16. јуна исте године потврди-

[4] О Михаилу Попову, руском избеглици немамо скоро никаквих биографских података. Ово мало штурих података добили смо углавном на основу документа потхрањеног у Међуопштинском историјском архиву у Ваљеву - нап. аут

[5] Акт је заведен под редним бројем 7612 у канцеларији Поглаварства среза тамнавског, а оверили су га деловодни писар Мил. Петровић и кметови Ј. Паунковић и С. Ђурановић. Документ је оверен потписом поглавара среза Пет. Т. Павловића – нап. аут

Краљевина Срба Хрвата и Словенаца
ПОГЛАВАРСТВО СРЕЗА ТАМНАВСКОГ
Бр. 7612 Р.в.б.415
12- V - 1925 год.
— Уб —

Прече

Д Р У Г О Д У К А:

Убско трговачко удружење поврагом својим бр.118.поднело је овој власти Михаила Попов руског избеглицу који данас живи у селу Кокуњима,што се иначе ——— обавља колико јавну, ситничарску па чак и мешовиту радњу у селу Кокуњима,да је тражило да власт да упутствима по закону поступи и да му за даље вршење ових радња,док на то буде добио право.

Кривично дело казнимо је по чл.154.тач.1.закона о радњама.

Узет на одговор окривљени Михајило Попов руски избеглица на протоколу бр.11576.и 7612.дело покренуто али се бави тиме да њему није познати закони прописи и да он за другу страну зна од куда да се издржава,и поред тога пријавом органа трговачке коморе бр.25508.у коме је поднет одобрено да у Шапцу може отворити ситничарску радњу коју је судски протоколисао бр.25508.

Па како Михајило Попов руски избеглица,нема одобрење за обављање мешовите радње у селу Кокуњима,то се на њега има и казнити и забрати даљи рад,јер им се нарочи ——— о протоколисању радње бр.25508.односи за нарочицу Шапац а не и по селима.

За изложеног а на основу чл.154.тач.1.закона о радњама власт среза Тамнавског окружа Ваљевског

Д Р Е С У В У Ј Е:

Јак ——— Михајило Попов Руски избеглица за ову своју кривицу казни са / 100.- /стотина/ динара новчано у корист државне касе и да му се даље вршењ даље удржавање ——— док на њу не добије право.

10.дин. ——— плати за ову пресуду 100.дин.таксе приступни дин надлежну по

Пресуду ову на ——— жалити се даље по закону поступити.

Пресуђено у канцеларији поглавара среза Тамнавског 14.марта 1925. год.Бр.7612.

Деловођа:
Мил.Петровић с.р.

Поглавар среза:
Лаз.Т...ковић с.р.

Кметови:
Ј..ауковић с.р.
Вукомановић с.р.

Тражи:

Да је овај трећи напад ——— оптужбу који се налази у актима ово среско платити под Бр.7612.Власт среза Тамнавског тврди ова наплате таксе по званичној дужности.

Бр:9157.
16. Јуна 1925.године
Уб

Поглавар Среза.

Факсимил документа суда тамнавског

ло претходно решење.[6] Жалбу на пресуду тамнавског Поглаварства упутио је Првостепеном суду у Ваљеву дана 24. јуна 1925. године. Првостепени суд тражио је сва акта предмета од убског Поглаварства у циљу даљег разматрања и решења.[7] Дана 30. јуна 1925. године Првостепени суд одбацио је раније пресуде Поглаварства под редним бр. 7612 и 9157, јер се није правилно формулисао параграф 15 и 16 полицијске уредбе, као и члан 154 Закона о радњама. Према судијама Првостепеног суда руски избеглица Михаило Попов није могао да буде кажњен са 100 динара, из

[6] У документима стоји србизирано име Михајло. Сам акт (у препису) се налази на четири странице – нап. аут

[7] Документ Поглаваства водио се под ред. бр. 9157 од 16. јуна 1925. године. Потписали су га равнатељи Рајко Лазаревић и М. Вукосављевић – нап. аут

три разлога. Први, што сведоци оптуженог Попова нису ваљано испитани. Друго, што Поглаварство није усвојило одбрану оптуженог да је добио одобрење од надлежне коморе и по истом је протоколисао своју радњу код шабачког Првостепеног суда, па према томе овде није стајала повреда члана 154 Закона о радњама. Треће, што Поглаварство убско при доношењу пресуде није узело у обзир чл. 87 Закона о таксама.[8]

Решење пресуде израђено је у три примерка: два су послата дотичним судовима, а трећи ослобођеном Попову. Иста су потписана, печатирана и заведена дана 2. јула 1925. године.[9]

Резиме

Михаило Попов, руски избеглица и трговац тужен је 1925. године од Убског трговачког удружења Поглаварству Среза тамнавског да бесправно држи у овом атару трговачку радњу, те да се казни због нелојалне конкуренције и неплаћања пореза. Том приликом, оптужени је Суду приложио документацију да може отворити ситничарску трговачку радњу. Међутим, документ није уважен, те је исти од Среза тамнавског осуђен на плаћање казне. Попов се потом жалио Првостепеном суду у Ваљеву, који је одбацио одлуке претходног Суда.

[8] Судије Првостепеног суда у овом процесу били су Ж. Ненадовић и Св. Вукотић, а предмет је заведен под редним бр. 18667. Колегијум судија је у расправи изнео мишљење да подрињска област са центром у Шапцу и ваљевска област са центром у Ваљеву припадају заједничком законодавству исте државе, које није подложно партикуларистичким тенденцијама, те да закони исте државе владају на целој њеној територији - нап. аут

[9] Међуопштински историјски архив Ваљево (МИАВ), Фонд: А.2.1.118. Окружни суд (ОС), 1925. година, неинвентарисана грађа, зав. под бр. Ф-40-19/25. Акта пресуде су заведена од стране писара А. Марковића. Није нам познато да ли је Попов наставио са започетом трговином - нап. аут

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

- Међуопштински историјски архив Ваљево
- Фонд: А.2.118. Окружни суд Ваљево (ОС), 1925. година, неинвентарисана грађа, 1 кутија

Литература

- Јовановић Мирослав, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, Београд, 1996.
- Поповић В. Дејан, *Помоћ руским избеглицама у ваљевском крају 1920-1922*, Гласник бр. 54, МИАВ, Ваљево, 2020, стр. 93-103
- Радојчић Милорад, *Руске избеглице у Ваљеву и околини*, Колубара, Велики народни календар за просту 2001. годину, Ваљево, стр. 222-234

Риста Анђелополић
Ваљево

ФЕНИКС ИЗ ПЕЦКЕ

У периоду од 1974. до 1982. године био сам републички одбојкашки судија Одбојкашког савеза Југославије. Тако сам, далеке 1977. године, судио на 43 утакмице у Београду, Шапцу, Косјерићу, Ужицу, Ваљеву и многим другим местима. Био сам ангажован како на разним првенствима, тако и на пријатељским сусретима. Ипак, из мноштва се у сећању увек издваја једна утакмица, одиграна пре тачно 48 година, најузбудљивија на којој сам судио. И то у Пецкој.

Само неколико година раније, нико није ни помишљао на то да ће мала, сеоска школа у Пецкој, постати стециште љубитеља одбојке. Прилика се пружила када се екипа младих одбојкашица О.К. Рибникар квалификовала за Другу српску одбојкашку лигу за сениорке, у групи „Север“. Школска сала постала је тесна за пратиоце и навијаче.

У недељу, 16. октобра 1977. године, одбојкашицама из Пецке у госте је дошла екипа „Обилића“ из Београда. Била је то екипа доста искуснија од сеоских девојака. Сала је била спремна читавих сат времена пре почетка утакмице. Стотинак ватрених навијача окупило се да бодри „малене“ у дресовима наранџасте боје. На терену несвакидашњи призор. На једној страни екипа „Рибникара“, састављена од шест онижих девојчица, а на другој тим приметно виших и старијих девојака из Београда.

Утакмица је почела тачно у једанаест часова. Почетак првог сета наговештавао је да ће „Обилић“ да однесе лаку и убедљиву победу. Међутим, први освојен поен као да је дао крила до тада

подређеној домаћој екипи. Искусни тренер гошћи неколико пута је вршио измене и тражио тајмаут. Изгледало је да је „Обилић“ пребродио кризу, па је убрзо резултат опет био тесан, 14:13 за госте. Онда је одигран погрешан сервис и настала је експлозија одушевљења у сали, која се орила подршком младим одбојкашицама „Рибникара“. Други сет је завршен убедљивом победом гостујуће екипе, 15:8. Трећи су такође узеле Београђанке, али тесно, 15:13. Тако је гостујућа екипа променила резултат у своју корист, 2:1 у сетовима.

Почетак четвртог сета уз убедљиво вођство од 10:5 за „Обилић“, наговештавао је лаке поене у гостима. Сигурне у победу, одбојкашице „Обилића“ почеле су да играју опуштеније. Тада неочекивано долази до преокрета који доводи до изједначења, 10:10. Нервоза се увукла у редове гошћи, неколико „зицер“ лопти завршило је у ауту. Грешка за грешком играчица „Обилића“ у сали је пробудила одушевљење публике. Као митска птица старих Египћана која из свог пепела наново оживљава, тако је и млада екипа „Рибникара“ играла као препорођена. Изједначење у сетовима. Све наде „Обилића“ у четвртом сету разбила је плавокоса девојчица из Пецке, чији су ударци левом руком били неухватљиви. Поред одличне игре, неискусна домаћа екипа показала је задивљујућу борбеност, необично висок спортски морал и држање, које је било својствено добро припремљеним и искусним тимовима. Биле су праве „камиказе“ на терену. Падови, „упијачи“, извлачења наизглед изгубљених лопти, све чисто и без грешке.

Завршни, пети сет, је тако донео за све неочекиван резултат – убедљива победа „Рибникара“ из Пецке 15:7. У сали одушевљење, грљење, љубљење. Збуњене девојчице домаће екипе примају честитке од својих старијих гошћи, које су упркос поразу и са сузама у очима задржале спортски дух и честитале заслужену победу овог пута млађој, али бољој екипи. Сусрет је трајао скоро два сата.

У протоколу утакмице остало је записано: „Примедби нема, суђење одлично“. То је за мене и колегу, пок. Славка Миловановића из Шапца, било признање за коректно суђење.

Овим текстом желео сам да освежим сећање на блиставе тренутке одбојке у Пецкој и да пробудим интерес за оживљавање овог спорта у једном малом месту.

Александра Вулетић

Милић Ј. Милићевић, **СРПСКА ВОЈСКА. НЕЗАВИСНИ ВОЈНИ ЛИСТ (1908–1912)**, Међуопштински историјски архив Ваљево, Ваљево 2024, стр. 223.

Крај 19. и почетак 20. века у Европи, па тако и у Србији, обележили су, између осталог, процват и снажан развој штампе. Само на српском говорном подручју у то време излазило је више од седам стотина дневних листова, часописа, календара и других врста периодичних издања. У обиљу разноврсних издања, посвећеним књижевности, уметности, педагогији, пољопривреди, занатству, праву и економији, доминирали су листови који су се бавили војним и црквеним питањима. У области војне штампе као прво војно гласило издваја се Војин (1864–1870), док се као најдуговечнији и најзначајнији листови издвајају Ратник (1879–1941) и Службени војни лист (1881–1941); поред њих, постојао је и знатан број других војних листова који су излазили у краћим временским периодима. Велики број војних гласила јасно указује на чињеницу да је војска у том периоду била један од најдоминантнијих чинилаца српске државе и друштва, који је продирао у готово све њене сегменте.

У богатом корпусу војне периодике посебно место заузима лист Српска војска. Независни војни лист, који је излазио од 1908. до 1912. године. Оно што овај лист издваја од других јесте то што је био независно, приватно издање. Један од његових оснивача и уредника био је тадашњи пуковник, будући прослављени војвода, Живојин Мишић, који је са још тројицом сарадника купио штампарску машину и тако започео штампарску делатност. Српска војска била је намењена првенствено официрима, као форум за расправу о војним темама, али и ширем кругу припадника политичког и друштвеног живота Србије. Покретање листа временски се поклапа са анексијом Босне и Херецеговине – догађајем који је у одређеним круговима схваћен као позив на мобилизацију националних снага с циљем уједињења Српства. Лист је излазио до почетка Балканских ратова, када

је борба за национално уједињење почела и у стварности.

Као и многи други листови из тог доба, Српска војска није у целини сачувана: поједини бројеви су изгубљени, а сачувани примерци данас се налазе се у неколико библиотечких фондова, највише у Народној библиотеци Србије. Наш познати историчар Милић Ј. Милићевић подухватио се замашног посла да ишчита, проучи, систематизује и представи читаоцима око 150 сачуваних бројева овог листа. Садржај Српске војске изложен је кроз тематски преглед у 11 поглавља. Прва три поглавља – „Лична карта српске војске“, „Уредници, сарадници и аутори“ и „Изглед часописа, ценовник и начин дистрибуције“ – дају основне податке о листу, његовим ауторима и начину организације рада. Наредна четири поглавља обрађују најважније војнополитичке теме оног доба које су се одражавале и на страницама овог листа: „Светска војнополитичка сцена и Србија“, „Српска војска о Руско-јапанском рату“, „Аустро-Угарска је наш непријатељ“ и „Србија треба (мора) да буде војнички логор“. Следи анализа текстова посвећених унутрашњим питањима српске војске: „Старешински кадар на страницама Српске војске“, „Српска војска о родовима војске Србије“, као и преглед рубрика о војним вестима и иновацијама у поглављу „Стране и домаће војне новости и проналасци“. На крају, у поглављима „Оглашавање“, „Прилози“ и „Фотографије“ представљени су неки од најинтересантнијих текстова, огласа и визуелних приолога који су објављивани у Српској војсци.

Захваљујући оваквој систематизацији, читаоци ове књиге добијају драгоцен увид у кључне теме које су заокупљале војну и државну, као и ширу друштвену јавност Србије с почетка 20. века. Истовремено, кроз студију о овом војном листу откривају се механизми функционисања војне периодике тог времена – од тематских приоритета до начина организовања редакције, штампања и дистрибуције листа.

Милић Милићевић

Милорад Радојчић, **МИХАИЛО ЈЕВТИЋ КАЈЛЕ. ЖИВОТ, САВРЕМЕНИЦИ И ПОТОМЦИ**, Међуопштински историјски архив Ваљево, Посебна издања, књ. 5, Ваљево, стр. 171.

Међу историографским поклоницима локалне историје Ваљева и околине име Милорада Радојчића свакако није непознато. Оправданост ове чињенице налазимо у његовом више него обимном списатељском опусу састављеном од двадесетак монографија и студија и стотинама других, краћих радова објављених, поред осталог у *Биоīрафском лексикону ваљевскоī краја* и *Срīском биоīрафском речнику.* Тематски гледано, Радојчићев историографски приступ такође је крајње широк. У његовим радовима налазимо врло обимне спискове страдалих мештана и војника ваљевског краја током ратне кампање 1912-1918. године. Ту су историографски прикази појединих села и установа, као и низ биографија истакнутих личности које су по пореклу или свом деловању такође везани за ваљевску средину. Према томе, дело које овде представљамо, није изузетак већ логичан наставак ауторовог вишедеценијског труда.

На почетку дела аутор објашњава повод настанка овог списа. У првом реду то је известан облик личног познантства, пошто је Радојчић знатно млађи Јевтићев савременик. Иза тога следило је и место становања, пошто је аутор овог текста, игром случаја, нешто касније, и сам живео у истој четврти града, у непосредној близини куће свог „главног јунака". Захваљујући овом, уз даље упознавање, укључујући у то Јевтићеву родбину и пријатеље, стекао је још већи увод у његов како лични, тако и професинални живот. Коначно, рушење Јевтићеве куће у Карађорђевој улици у Ваљеву и подизање новог стамбеног здања, крајем 2021. године, коначно је пресудило да се аутор, према сопственим речима, упусти у овај биографски подухват.

Само на први поглед могло би се закључити да ово дело припада класичном историографском жанру – биографији. Суштински, ради се о тематски обимнијем спису који би се, грубо речено могао поделити у два дела. Први део посвећен је Михаилу Јевтићу Кајлу, док се други обимнији, слободно може назвати широм породич-

ном биографијом коју сачињавају како Кајлови савременици, тако и даљи потомци. С обзиром на то да су потомци уједно и ауторови савременици њихова сведочења, њих десетак, обухватају знатан део извора искоришћених у овој књизи.

Као што смо раније напоменули први део Радојчићеве књиге представља класичну биографију. На неколико десетина страна аутор говори о Јевтићевом породичном пореклу, школовању, најпре у Ваљеву, потом Београду. Даљи текст посвећен је Кајловом професионалном опредељењу, адвокатури током које је израстао у једног од најбољих ваљевских адвоката. У четвртој деценији живота Кајле је био и учесник Балканских ратова, при чему је током Албанске операције 1912-1913. постао и ратни председник општине Љеш у Албанији. Према једном казивању, његова делатност председника остала је запамћена и у наредним годинама, у време Првог светског рата и поновног доласка у Љеш приликом повлачења кроз Албанију. Милорад Јевтић Кајле био је и краткотрајни учесник Априлског рата, након чега је заробљен и спроведен у Немачку. Због слабог здравља и поодмаклих година убрзо је отпуштен из заробљеништва након чега се вратио у Ваљево. Кајле је, према сведочењу аутора, био изразито политички активан и то не само у међуратном, већ и ратном периоду. Као члан Демократске странке био је и народни посланик, истовремено ангажован и у низу патриотских удружења. Као изразити антикомуниста Кајле је, мада у знатно мањој мери, учествовао и у политичком животу Ваљева, што му је одмах након Рата донело краткотрајни губитак грађанског права и брисање из списка чланова адвокатске коморе. Михаило Јевтић сматрао се и врсним зналцем локалне историје те су његова сећања уврштена и у низ каснијих историографских дела. Из свега реченог види се да се радило о једној свестраној личности којој је Милорад Радојчић, аутор ове књиге, приступио на крајње историографски одговоран начин.

Други, знатно обимнији део књиге Радојчић је посветио Јевтићевој породици, при чему овај појам треба посматрати у најширем смислу речи. Имена чланова породице обухватају чак и релативно далеке рођаке представљене кроз обимније или краће биографије, у зависности од аутору расположивих извора, укључујући у то и већ поменута сведочанства. Прилично компликовану родбинску мрежу аутор списа започиње са Кајловом тазбином, породицом Јовановић. У даљим поглављима поменути су директни и индиректни Јевтићеви рођаци, најпре Бабићи, Ђерићи, Пуцељи и Јанковићи, при чему су биографије неких од њих описане и у посебним подпоглављима.

Међу њима свакако се истиче име Гордане Доде Бабић, врсног научног радника, која је поред многобројних признања у земљи и иностранству, године 1988. изабрана и за дописног члана Академије Сану. Најшира Кајлова породица имала је наравно и друге заслужне чланове, истакнуте на пољу инжењерства, спорта, глуме, политике и многим другим. Сваком од њих, у оквирима доступне грађе, Радојчић је посветио одговарајућу пажњу.

Једно од уочљивих обележја ове књиге представља и обиље илустративног материјала. Између стотинак фотографија, колико садржи ово дело, не налазе се само оне официјалне, слике појединих зграда у Ваљево и Београду, већ и оне личне. Тиме аутор одговара на, код нас прилично запостављено историографско питање – како су поменуте личности заправо изгледале? Даљи одабир фотографија, кроз венчања, прославе или приказе свакодневног живота, додатно дочарава време у којем је адвокат Кајле живео, као и оно након његовог живота, практично све до данашњих дана.

Праћење компликованих родбински односа Кајлових савременика и потомака учиниће се читаоцу каткад помало и напорним. Међутим, сплет обимних историјских чињеница о Михаилу Јевтићу Кајлу, његовој породици, савременицима и својеврсним настављачима учиниће овај Радојчићев спис историографски несумњиво корисним.

Никола Ранисављевић

БИБЛИОГРАФИЈА ИСТОРИОГРАФСКИХ ИЗДАЊА О ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ У 2024. И 2025. ГОДИНИ

ГЛАСНИК, бр. 58**,** Историјски архив Ваљево 2024, стр. 141.

Чланци: др Ђорђе Вуковић, *Српска медицина у време краља и цара Стефана IV Душана.* Дејан Поповић, *Спор Јулиуса Шмита и Војислава Р. Тадића око градачког јаза.* Дејан Поповић, *Спор Антонија Пурића против столарске фабрике у Ваљеву.*

Прилози: Никола Ранисављевић, *Развој и успон шаха у Ваљеву 1880-1958.* Владимир Дамњановић, *Изградња Цркве Светог Преображења у Славковици.* Милић Ј. Милићевић, *Жртве града Ваљева у ратовима 1912-1918. године – Анализа губитака борачког и неборачког становништва.*

Из рада Архива: Борис Миливојевић, *СИЗ физичке културе, одмора и рекреације општине Ваљево – историјска белешка.*

Грађа: Владимир Дамњановић, *Начелство среза колубарског – Мионица, аналитички инвентар – први део.*

Сећања: Риста Анђелополић, *Први пренос фудбалске утакмице радио Ваљева.*

Критике и прикази: Нино Делић: *Бранко Богдановић и Ивана Крстић Мистрицеловић, Историја полиције у Србији.* Милорад Белић: *Ко се све убраја у жртве рата – о књизи М. Радојичића „Да се не забораве“.* Александра Вулетић: *Дејан В. Поповић, Ваљево и ваљевски крај на размеђу векова 1870-1970.*

Библиографије: Никола Ранисављевић, *Библиографија историографских издања о ваљевском крају у 2023. и 2024. години.*

In memoriam: Милан Миловановић Мишко (1950-2024)

МИХАИЛО ЈЕВТИЋ КАЈЛЕ ЖИВОТ, САВРЕМЕНИЦИ И ПОТОМЦИ, Милорад Радојичић, Ваљево 2024, стр. 171

Централна тема књиге је ваљевски адвокат Михаило Јевтић Кајле, који је по речима аутора дао немерљив допринос афирмацији и развоју града Ваљева. Прили-

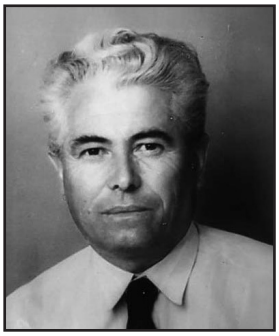
ком рада на овој књизи аутор је користио мањи део грађе из фондова Међуопштинског историјксог архива Ваљево, а велику помоћ пружили су му наследници, нарочито породице Јевтић и Бабић. Важне податке из живота Михаила Јевтића аутор је пронашао у новинским чланцима, часописима и сличним публикацијама. Кроз биографију Михаила Јевтића, чланова његове породице, њихов рад и допринос аутор је имао за циљ да детаљније осветли неке догађаје из њихове завичајне прошлости, а како и сам каже покушао је да прикаже настанак, ширење и развој градске елите. Такође треба нагласити да је текст књиге обогаћен многобројним фотографијама.

ВАЉЕВО ГРАД У СРБИЈИ КРАЈЕМ 19. ВЕКА (1870-1903) треће издање, Мирослав Перишић, Ваљево – Београд 2024, стр. 399

Аутор је један од првих историчара који се бавио темом историје града, при том не фокусирајући се на политичку историју већ претежно на друштвене односе. Овај магистарски рад плод је вишегодишњег стрпљивог истраживања, а чине га бројни и разноврсни историсјки извори: судска документа, етнолошки записи, статистике, преписке, рукописи, извештаји школских инспектора, полицијске хронике итд... Књига се састоји из неколико целина Град и грађанин - заборављене теме српске историографије, Лепа варош по положају, И варош и град, Време када су људи обликовали град, Време када је град формирао грађанина, Загледаност у Београд, Свакодневница и Град без функције. Темом којом се аутор бави у својој књизи и самим приступом, довело је до тога да ова књига има немерљив значај не само за локалну историју него и за историографију у глобалу.

80 ГОДИНА СЛОБОДЕ – ОСЛОБОЂЕЊЕ ВАЉЕВА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ, др Раде Ристановић, Ваљево 2024, стр. 31

Изложбени каталог чији текст и фотографије прате изложбену поставку аутора пројекта Николе Ранисављевића. Текст за каталог написао је др Раде Ристановић као стручни сарадник на пројекту. Сам текст изложбе и каталога говори о тематици. Аутор је објективно сагледао све историјске изворе и донео ново виђење ове проблематике не само из угла победника. Детаљно је описано ослобођење града, део текста посвећен је окупаторским и колаборационистичким јединицама и њиховим командантима. Завршни део текста говори нам о успостављању нових органа власти након ослобођења, као и о репресији која је уследила. У другом делу изложбеног каталога налазе се и све фотографије са изложбене поставке.

ДРАГИША БОЖИЋ

После краће болести, 24. новембра 2024. године у Моравцима, селу крај Љига, преминуо је Драгиша Божић, бивши пољопривредник, новинар, посланик и публициста. За себе је волео да каже да је „сељак са четири основне“. Цео живот је провео у својим Моравцима.

Рођен је 6. децембра 1934. године у Моравцима у имућној[1] и многобројној породици, као осамнаести члан породичне задруге. Отац Душан и мајка Олга, дев. Маринковић из суседног села Брнчић, били су пољопривредни произвођачи. Деда Љубомир такође је био земљорадник, али и учесник Великог рата. Љубомиров отац Милан средином 19. века био је председник Моравачке тада највеће општине у Срезу качерском и власник прве вршалице (парњаче) у Качеру. Љубомирова супруга Росанда Роса, била је ћерка Радомира Раке Мирића (1850 - 1919) из Калањеваца код Љига, који потиче из породице која је изнедрила више знаменитих лица, а и сам је био председник Калањевачке оптине и народни посланик.[2] Драгишин деда по мајци био је Милорад Маринковић из Бранчића, који је завршио Трговачку академију почетком 20. века и имао дућан у Београду.

Још пре поласка у основну школу Драгиша је, од старијег брата од стрица, научио да чита, пише и рачуна до сто. Четвororазредну основну школу током окупације у Другом светском рату завршио је у месту рођења. Као најбољи ученик у генерацији жарко је желео да настави школовање, али отац му то није дозво-

[1] Са доста земље, стоке, вршалицом итд. ...

[2] Била је међу првим девојчицама у Качеру које су успеле да се описмене.

лио желећи да остане на селу, како би као син јединац и наследик породичног имања наставио да га унапређује и увеличава. Прихватио је очеву жељу и од раног детињства почео је да се бави пољопривредним пословима. Да би у томе био што успешнији редовно је читао стручну пољопривредну литературу, а нешто касније похађао је и један дужи пољопривредни курс.[3] Стечено знање врло брзо је почео да примењује у пракси, па се тако нашао и међу првима у околини који су почели да сеју пшеницу „талијанку“, хибридни кукуруз, узгаја расна говеда итд.

Узгред је доста читао и другу литературу, новине и све што би му дошло до руку. Повремено се дешавало да нема ништа за читање, па је време које је проводио у чувању стоке искористио да научи да свира на двојницама. Како су Моравци у то време имали добру народну књижницу и читаоницу, да би могао да позајмљује књиге извесно време био је књижничар - волонтер. По неким његовим биографима она је у то време била и најбоља књижница и читаоница у Колубарском округу, па су о њој писале и неке новине.

Као пунолетан почео се постепено укључивати и у друштвени живот своје средине. Војни рок одслужио је у Бања Луци као радио-телеграфиста, па је тако заволео и радиоаматерство. По повратку из војске био иницијстор и оснивач првог Радио клуба у Љигу. Полазећи од спознаје да је одбојка већ неколико година најпопуларнији спорт у Љигу и околини покренуо је иницијативу и основао Одбојкашки клуб у свом селу. Ни на томе се није зауставио, па се ангажовао и око оснивања стрељачке дружине у Моравцима. На његову иницијативу раних деведесетих година прошлог века Скупштина општине Љиг је установила 3. децембар као Дан општине.

Упоредо са радом на њиви Драгиша рано почиње и да „пискара. На почечетку је записивао шале и ангдоте из сеоског живота. И сам склон шали и хумору временом је почео да забележене цртице претвара у скечеве из сеоског живота који ће се ускоро изводити на сеоским приредбама, прелима и поселима. Како је то наилазило на леп пријем и одобравање код слушалаца и

[3] Неки његови биографи пишу да је завршио школу за пољопривредне произвођаче а није познато да је у то време у ваљевском крају постојала и радила таква школа, а ни Драгиша је не помиње у својој аутобиографији.

гледалаца све чешће почео је да смишља и пише сценарије за разне сеоске приреде и друге програме који су извођени у Моравцима и околним селима. Кад је приметио да то наилази на интересовањеи одобравање почео је и да записује и вести о животу и раду на селу. Прву такву вест објавио је у београдском листу „Задруга“ која се односила на изградњу трафостанице у свом селу и њено пуштање у експлотацију. За ту вест наводно је добио хонорар од јсдног динара. Иако му је тај хонорар био мизеран па и потцењивачки тога није поколебало у намери да започне интензивнију сарадњу са штампом. Његова наклоност ка писаној речи, шали и хумору није остала незапажена па се за њега чуло и у Београду.

Почетком 1968. године позван је у Београд на пробни рад. Ипак све је почело након што се писмом обратио Јовану Алексићу, дугогодишем водитељу и уреднику популарне емисије Радио Београда „Село весело“. У њему је навео да редовно прати емисију и да му се свиђа али и дао неке предлоге и сугестије за њено унапређење и побољшање попут промене доташњег концепта и предлога да се она убудуће сниима на терену - по селима и другим мањим насељима. После неких штих проба и обављања извесних мањих задатака обавештен је да је примљен за хонорарног сарадника у Радио Београду. Вредан , радан, послушан и предузимљив примљен је на рад под уговором јер није имао одговарајућу стручне спрему.

У забавно-хумористичкој редакцији Радио Београда радио је пуне 23. године, пре свега као сценариста, водитељ. организатор веома популарне емисије „Село весело“. У време њеног емитовања живот у селима је стајао и многи њихови житељи су били поред радио апарата. Задружни домови или домови културе у којима су снимане емисије били су препуни. Због велике слушаности та емисија тих година је награђена најведнлиом радијском наградом „Златан микрофон“. Поред поменуте емисије био је ангажован и на припреми радио емисија“Јовановићи“ и „Нек се село весели“. Ипак, пред најездом мноштва младих школованих а незапосленкх новинарских кадрова више ноје могао опстајати у највећој и најутицајнијој радијског кући на просторима бивше СФР Југославије. Тим пре што је са своја четири разреда основне школе сматран статистички невидљивим па ни све остале ве-

штине и знања која је самоуко стекао и богато искуство из рада у Радио Београду нису били довољни да добије стални радни однос. Па чак ни као хонорац дуго није могао постати ни члан Удружења новинара Србије. Кад му је то успело основао је Актив самосталних новинара при Новинарском удружењу и постао први председник тог Актива.

По одласку из Радио Београда прешао је у ревију „Село“4 која је излазила у издању НИП „Политика“ у Београду. Писао је репортаже о напредним пољопривтрдницма, старим ратницима – солунцима а по потреби и текстове на друге теме и у друкчијој форми. Први је на простору бивше Југославије писао и објављивао фељтоне о страдању сељака за време принудног откупа и насилне колективизације спровођених од 1947. до 1953. године. Реакције на тај фељтон биле су бројне, бурне и разноврсне - од похвала и честитки до критике и оспоравања. Вероватно по директиви „одозго“ фељтон је обустављен а његово објављивање прекинуто. Убрзо потом уследила је понуда тадашње „Борбе“па је настављено његово објављивање у њој. Поред поменутих листова сарађивао је ваљевској ревији „Колубара“. боградским листовима „Вечерње новоости“и„Политика Експрес“, сарајевском листу „Сан“, те ваљевским календарима „Ваљевац“ и „ Колубара“.

Упоредо са новинарским бавио се и публицистичко - истраживачким радом. Скоро сва његова истраживања била су усмерена на активности нових (комунистичких) власти у првим годинама након Другог светског рата према којима је имао критички однос. Као резултат тог ангажовања објавио је три књиге о свом трошку, од којих су прве две доживеле и друга издања. Прва његова књига, под називом „Црвени јарам“ бави се страдањем људи у време обавезних откупа и насилне колективизације, а објављена је 1991. године. Друга књига има назив „ Црвени метак“ и описује страдање недужних цивила у периоду од 1944. до 1857. године од стране комуниста, а штампана је 2002. године., Трећа књига под називом „Преживели говоре“ свдочи о малолетницима у канџама УДБЕ, а изашла је из штампе 2015. године. У сусрет великим јуилејима Радио Београда написао је и објавио 2021. године књигу „Село се весели“, која садржи 365

[4] Која је касније излазила под називом „Зора“.

веселих записа емитованих у програмима популарне емисије „Село весело“.

Иначе, Драгиша Божић је био веома вредан чквек и радио је до последњег атома снаге. У прилог томе иде и чињеница да је првих дана новембра текуће године чуо да се у Дудовици код Лазаревца знају још неки детаљи о паљењу вршалице и убиству 14 младића 4.. августа 1944. године од стране партизана. Одмах је отишао на терен да прикупи та и провери нека ранија сазнања. По повратку кући о тим сазнањима сачинио је писани запис са жељом да га учини доступним широј јавности. Док је лежао у болници његови синови су га објавили под називом „ЗЛОЧИН У ДУДОВИЦИ 4. августа1944. године“ у виду књижице и намеравају да је деле као поклон аутора. Кад је у болесничкој постељи видео и то издање његово лице се озарјло а он постао веома срећан.

Након увођења вишепартијског система у нашу земљу Драгиша Божић постао је члан Демократске странке. После њеног цепања приклонио се Демократској странци Србије на челу са др Војиславом Коштуницом и убрзо постао њен потпарол. Као члан те странке на листи ДЕПОС-а изабран је за народног посланика у Народној скупштини Републике Србије за мадатни период од 1992. године.

Драгиша Божић засновао је брак са Надеждом Надом Миловановић из Славковице код Љига, која је завршила трговачку школу и цео радни век радила као продавачица. Имају два сина: Душна (1972). менаџера у Лондоону и Милоша (1976), адвоката у Љигу и Мионици. Обојица имају своје породице и послове.

У присуству родбине, суседа и пријатеља Драгиша Божић сахрањен је 25. новембра 2024. године на сеоском гробљу у родним Моравцима

Милорад РАДОЈЧИЋ

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Текст доставити на адресу Редакције Гласника: Међуопштински историјски архив Ваљево, Поп Лукина 52, 14000 Ваљево
email: arhivvaljevo@gmail.com

Рукописи у компјутерском слогу (Microsoft Word) предају се у једном примерку у електронском и штампаном облику у фонту Times New Roman, величина фонта 12 пункта. Размак између редова је 1,5 а напомене (фусноте) се налазе на крају стране. Аутори могу предати радове и на страном језику (енглески, руски, француски, немачки).

Текст може да има највише 24 стране (43.000 карактера)

Осим основног текста са напоменама (уређеним према упутству), **рад треба да садржи:**

– Апстракт. Налази се испод наслова рада и не може имати више од 600 словних знакова. Пише се на језику којим је писан основни текст.

– **Кључне речи**. Дају се на српском и на енглеском језику и може их бити највише 7.

– **Резиме**. Предаје се на енглеском језику и не може имати више од 1.200 словних знакова.

– **Прилоге.** Доставити их у електронској форми ван Word документа у једном од следећих формата .tif, .jpg, .eps, .cdr. Црно- беле фотографије предати у резолуцији од најмање 150, а колор од 300 dpi.

– Листу референци. Налази се на крају рада и састоји се из два дела (Извори и Литература), по абецедном и алфабетском реду аутора, са пуним насловима, називима часописа и бројем страна.

Начин цитирања:

Посебних издања:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Први пут цитиран наслов књиге пише се у целини, курзивом. Место и година издања пишу се иза наслова, без запете између. Цитиране странице пишу се на крају без скраћене ознаке за страну.

Примери:

– Рудић С. *Властела Илирског грбовника*, Београд 2006, 44–46. *Пример за поновљено издање књиге:*

– Јиречек К. *Историја Срба*, I, Београд 1978[2], 30.

Чланака у часописима:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада се пише курзивом. Назив часописа (пун или скраћен), број (арапским цифрама), година и цитирана страна.

Примери:

– Живковић Т. *Легенда о Павлимиру Белу*, Историјски часопис 50, 2003, 15.

– Пузовић П. *Увођење општежића у Хиландару 1933. године*, ИЧ 45–46, 19981999, 2000, 245. (начин за часописе где је година за коју се односе различита у односу на годину изласка часописа)

Томовић Г. *Трагови старог рударења у топонимији Љевањског краја*, Гласник Завичајног музеја 3 (Пљевља 2002) 2003, 58. (начин за часописе са истим називом, а различитим местом издања, мање познате, ретко доступне часописе)

Чланака у зборницима радова:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада курзивом, наслов зборника, место издања и година и цитирана страна.

Пример:

– Ћук Р. *Почеци рударства и привредни успон Србије*, Краљ Владислав и Србија 13. века, Београд 2003, 103.

Поглавља у колективним публикацијама:

Име аутора поглавља, назив текста, поглавља, назив публикације (све курзивом), том, место и година издања и цитирана страна.

Пример:

Ђорђевић Д. *Историја српског народа*, VI–1, Београд 1983, 98.

Извора:

Примери:

– Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, изд. Ђ. Даничић, Биоград 1865, 97.

– С. Б. Скокнић, *Моје успомене из Првог светског рата*, прир. М. Ј. Милићевић, Београд 2003, 63.

– Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, Београд – Ср. Карловци 1929, 250.

– *Actes de Lavra*, III, par P. Lemerle, Paris 1979, 13.

После првог помена пуне библиографске јединице у напоменама, током наредних цитирања даје се скраћени облик, односно понавља се иницијал имена и презиме аутора и скраћени наслов.

– Код узастопног навођења аутора и дела: Исто, Ibid.
– Код поновљеног навођења дела: нав. дело, op. cit.
– У ћирилици употребљава се скраћеница уп. а у латиници cf.
– Напомене се скраћују са нап.
– Не употребљавају се скраћенице стр. односно p. и pp.

Датуми се пишу на следећи начин, нпр. 2. 3. 2007.

Бројеви већи од троцифрених треба да буду куцани са тачкама, а не са размацима, нпр. 2.000, 10.000.

Радови се примају до 30. априла за текућу годину